

Volumul al doilea are titlul:

Πουχενія въ разныя недѣлы и праздничыя дни, urmat de restul ca în primul volum, dar cu Том II.

Pe limba noastră: *Învățăături la Sfânta și Marea Patruzecime, adică la duminicile Postului Mare. Opera și propovăduirea lui Ilie Miniati Cefalonianul, episcopul Kernicăi și Kalavritei din Peloponez*. Din limba greacă în cea rusească tradusă. Tomul I. Tipărit în Sankt-Petersburg cu aprobarea Preasfințitului Sinod cărmuitor, în anul 1765.

Al doilea volum are titlul: *Învățăături la feluritele duminici și sărbători*, restul fiind ca în primul.

Se constată așadar că primii care au împărțit cartea lui Ilie Miniati în două volume, așa cum va proceda la un moment dat și Antim Mazarakis, iar la noi Cosma Moșescu, au fost încă din 1765 traducătorii ruși, al căror nume nu ne este dat.

În primul volum găsim sumarul următor:

Descrierea învățăturilor cuprinse în acest tom I, împărțite în trei perioduri. Învățăturile Postului Mare.

Periodul unu

(cele 8 titluri din original, în aceeași ordine)

Periodul al doilea

(cele 7 titluri din original, în aceeași ordine)

Periodul al treilea

(cele cinci din original, ultimul despre rai).

La volumul al doilea:

Descrierea învățăturilor ce se cuprind în acest al doilea tom:

Periodul al patrulea

Confruntat cu sumarul ediției grecești din 1763, cea mai apropiată, constatăm **absența cuvântului 22** – primul consacrat Maicii Domnului la Buna Vestire – sărindu-se la cele două cuvântări pentru duminica dinaintea Nașterii Domnului, după care ordinea a ceea ce urmează este stabilită de traducători astfel:

4. În a doua duminică după Rusalii, despre chemarea apostolilor (în original este a 31-a și a 11-a din periodul 4).

5. În duminica a treia după Rusalii, despre neputința slujirii la doi stăpâni (în original a 27-a și a 7-a din acest period).

6. În duminica a patra după Rusalii, despre ce trebuie să cerem lui Dumnezeu ca să fim ascultați (în original 28, a 8-a din periodul 4).

7. În duminica a zecea după Rusalii, despre marea milă ce o primesc de la Născătoarea de Dumnezeu cea ce am râvnit către ea (în original 32 și a 12-a în period).

8. În duminica a unsprezecea după Rusalii, despre marele ajutor al Maicii Domnului celor ce se roagă pentru el (în original 33, și al 13-lea în period).

9. În duminica a 21-a după Rusalii, despre cât e de folositoare propovăduirea cuvântului Evangheliei (26 în original, 6 între cele din periodul patru).

10. În duminica a 26-a după Rusalii, despre iubirea de avere (29 în original și 9 în periodul 4).

11. În duminica a 27-a după Rusalii, despre sărbători (25 în original și 5 în period).

12. În duminica a 28-a după Rusalii, despre cele trei stări ale omului (35 în original și 15 în period).

13. În duminica a 30-a după Rusalii, despre mijloacele de a câștiga viața veșnică (30 în original și 10 în period).

14. На память Святаго Николаа Чюдотворца, правоучительное о мирѣ и любви. La pomenirea Sfântului Nicolae făcătorul de minuni, învățătură morală despre pace și iubire. Este a 36-a. În sumarul grecesc găsim doar: Λουκάς· Κεφάλαιον ς· Περὶ Ἀγάπης [Luca, cap. 6, Despre iubire].

15. Panegiric sau cuvânt de laudă la Înălțarea Domnului (în original 39, 19 în period).

Se constată că:

a) Ordinea instituită de traducători este aceea a duminicilor după Rusalii din calendarul bisericesc.

b) **Lipsesc din textele periodului patru 7 cuvântări închinare Maicii Domnului**. Sunt reținute numai cele despre ajutorul acordat de Maica Domnului și despre puterile sale de a le fi alături celor ce se roagă. Nu există niciuna din cele două de la naștere, din cele două la intrarea în biserică, din cele două la Buna Vestire și cel de la Adormire.

Rățiunile acestor absențe nu ne sunt explicate, întrucât nu avem niciun text însoțitor la acest volum.

După cele 36 de texte din totalul de 42 ale originalului grecesc, pe care le găsim în traducerea din 1765 patronată de Sfântul Sinod al Bisericii Ruse, găsim traduse pe cele două ținute în italienește în catedrala din Nauplia, publicate cu următoarea explicație: *După aceste cuvinte de învățătură urmează separat încă două învățăături traduse din limba italiană.*

Li se dă titlul: *Despre credință și Despre iubirea vrăjmașilor.*

În volumul de la Biblioteca Academiei Române lipsesc câteva pagini cu începutul celei dintâi, dar ele se pot reconstitui întrucât exact această traducere o regăsim într-un tom III apărut în 1776 (nu 1775).

Acest „tom trei” are titlul:

ПАНИГИРИКИ, ПОУЧИТЕЛЬНЫЯ СЛОВА ВЪ РАЗНЫЕ ПРАЗДНИКИ ПРЕСВЯТЫЯ БОГОРОДИЦЫ И ПОХВАЛЬНЫЯ РЪЧИ

Сочиненныя и проповѣданныя Кернікскимъ и Калавриткимъ (что въ Пелопонисѣ) ЕПИСКОПОМЪ ІЛІЕЮ МИНЯТІЕМЪ КЕФАЛОНИ-МЯНИ НОМЪ

Съ греческаго на Россійской языкъ
Кольегіи иностранныхъ дѣлъ
Секретаремъ
Стефаномъ Писаревымъ переведенныя
Том III
Въ Санктпетербургѣ
1776 года

[Panegirice, cuvinte de învățătură la diferite praznice ale Preasfintei Născătoare de Dumnezeu și cuvinte de laudă pentru Maica Domnului. Opere și propovedanii ale episcopului Kernicăi și Kalavritei care este în Peloponez, Ilie Miniati Cefalonianul. Traduse din grecește în limba rusă de secretarul Colegiului afacerilor externe Ștefan Pisarev, tom III, Sankt Peterburg, anul 1776]

Volumul conține la început traducerea în rusă a biografiei din *Piatra scandalului*, așa cum se da lămurirea la sfârșit, dar cu inovația traducătorului potrivit căreia cel care l-a chemat și trimis la Viena pe Ilie Miniati a fost... **domnul Valahiei Constantin Brâncoveanu!**

Urmează cele 7 „panegirice sau cuvinte de laudă”: două la Buna Vestire, două la naștere, două la Intrarea în biserică și ultimul la Adormire, care lipseau din volumul al doilea.

După ele sunt date toate cele șase cuvântări traduse în limba italiană, primele două dovedind aceeași traducere ca și în 1765, ceea ce demonstrează că întreaga traducere a fost realizată de Ștefan Pisarev, care a tradus și volumul de predici la Postul Mare al lui Nichifor Teotoke, rămas în manuscris. Se pun însă două întrebări la care nu putem răspunde:

Este acesta volumul al III-lea din traducerea din care primele două volume au apărut fără numele traducătorului în urmă cu un deceniu? S-au retipărit ele în 1775, anul la care trimit autorii citați, iar în 1776 a urmat un al treilea volum?

În prima ipoteză ar însemna că absența panegirecelor din acele volume apărute în 1765 s-ar explica prin faptul că erau rezervate celui de al treilea volum, în care le găsim. Dar distanța de un deceniu și reluarea, aici, a celor două cuvântări italienești pune probleme pe care numai cei ce au acces la bibliotecile rusești le pot rezolva.

Noi ne mulțumim să arătăm că dacă primii care au tradus *Didahiile* lui Ilie

Miniati au fost românii, în schimb **primii care au reușit să transpună integral pe limba lor opera oratorică a lui Ilie Miniati, inclusiv textele italiene, și au făcut-o în două etape, 1765 și 1776 (eventual 1775) au fost rușii.**

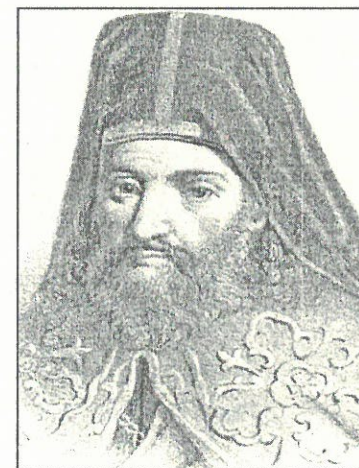
În *Очеркъ славяно-русской библиографии В.М. Ундольскаго, съ дополнениями А.Ф. Бычкова и А. Викторова*, издание Московскаго публичнаго и Румянцевскаго музеевъ, Moscova, 1871 (B.A.R. II 517245), aceste ediții din 1765 și 1776 **nu sunt înregistrate**. Nu apar nici în suplimentul cu completările lui Bîcikov. Edițiile înregistrate de Undolski sunt cele din 1781, la Moscova (Nr. 2734), „în 2 părți, in-folio, 4 + 169 și 1 + 105 file”, specificându-se că e traducerea lui Stepan Pisarev; 1814, la Moscova (Nr. 3414), „în 4”, fără altă lămurire și 1830, tot la Moscova (Nr. 3577), „in folio” și atât.

În ianuarie 1880 avea să apară și cea dintâi prezentare a personalității și operei lui Ilie Miniati semnată de o mare personalitate a științei rusești, episcopul Porfirie Uspenski, autorul monumentalei lucrări despre Sfântul Munte Athos din care au fost citate adesea cuvintele: „Niciun alt popor pravoslavnic nu a făcut atâta bine pentru Athos, cât au făcut românii”⁷⁸.

În primul număr din „Труды Киевской Духовной Академии” [Lucrările Academiei Teologice din Kiev] din acel an s-a publicat prima parte dintr-o amplă cercetare asupra predicării Evangheliei la greci, bulgari, români și în „Rusia subcarpatică”. Intitulată *Propovăduitorii din insulele Mării Mediterane*, această primă parte cuprindea și insula Cefalonia, autorul consacrand lui Ilie Miniati 16 pagini întregi (p. 39-55) cu biografia, cu reproducerea în traducere rusă a cuprinsului cărții de predici și cu analiza artei sale oratorice. La data apariției a fost cel mai amplu text despre Ilie Miniati, după cel publicat de Mazarakis, și a rămas până azi unul de referință.

Ilie Miniati

Nichifor Teotoke

⁷⁸ Au fost puse ca motto de Teodor Bodogae pe coperta cărții sale *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940.

VII. Mitropolitul Varlaam și Nichifor Teotoke, Arhiepiscopul Astrahanului

Dacă în urma lui Ilie Miniati n-au rămas decât cele 42 de predici grecești și două italienești, cele patru discursuri italiene către potențaii venețieni și *Piatra scandelei*, la care putem adăuga paginile din cartea îngrijită la 20 de ani, în schimb, **Nichifor Teotoke** (în grecește Νικηφόρος Θεοτόκης)⁷⁹ a fost autorul unei opere ce l-a îndreptățit pe compatriotul nostru Alexandru Sturdza (cel ce a inaugurat în Rusia șirul marilor laici cuvântători de Dumnezeu continuat de N.V. Gogol, A.S. Homiakov, Feodor Dostoievski, Vladimir Soloviev, Nicolae Berdiaev, Vladimir Losski etc.) să-l considere alături de Evghenios Voulgaris (Ευγένιος Βούλγαρης) un „precursor al trezirii intelectuale și naționale a Greciei”⁸⁰. Iar dacă pentru Ilie Miniati realitatea românească s-a redus la o misiune diplomatică destul de neclară, dar mereu invocată și amplificată de legendă, pentru Nichifor Teotoke această realitate românească a vremii sale a contribuit la configurarea operei și la adjudecarea nemuririi sale pământești, până acolo încât se poate afirma că Nichifor Teotoke al istoriei, acel „précurseur du réveil intellectuel et national de la Grèce” rămâne inexplicabil dacă nu ne raportăm și la ea.

La fel ca Ilie Miniati, Nichifor Teotoke a fost un fiu al celor „șapte insule” sau Heptanez⁸¹ și un produs al simbiozei italo-grecești. Dar spre deosebire de acesta, drumurile sale n-au rămas în spațiul stăpânit de Veneția catolică, ci l-au dus în lumea ortodoxă căreia îi aparținea prin naștere. Aici, împărțându-se de o largă recunoaștere și glorie, dar și de unele experiențe mai amare, deși nu lipsite de noimă în voia lui Dumnezeu cu dânsul, el a reușit să dea vieții sale un rost înalt, care l-a așezat pentru totdeauna în galeria marilor figuri ale culturii întregului Răsărit ortodox post-bizantin, făcându-l prezent până în

⁷⁹ Am adoptat forma în care apare numele său în *Tâlcuirea Evangheliilor și Cazanii la toate duminicile alcătuite de patriarhul Justinian după Chiriadromionul lui Nichifor Teotoke, arhiepiscopul Astrahanului, tradus de mitropolitul Grigorie, tipărit pentru prima dată în anul 1801 de mitropolitul Dositei și retipărit în anul 1857 de mitropolitul Nifon. Tipărite cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Teoctist, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2005. În citatele din alți autori se respectă forma numelui utilizată de aceștia. În privința lui Evghenios Voulgaris adoptăm forma utilizată de doamna Olga Cicanci, care păstrând pe ou evită apropierea de cuvântul vulgar. Lectura cu V și B (Vulgaris sau Bulgaris) a variat de la un autor la altul de două secole.*

⁸⁰ *Souvenirs et portraits. Eugène Boulgaris et Nicéphore Théotokis, précurseurs du réveil intellectuel et national de la Grèce* în *Œuvres posthumes religieuses, historiques, philosophiques et littéraires* d'Alexandre de Stourdza. [III] Souvenir et portraits, Paris, [1861], p. 267-311. La B.A.R. II 62925.

⁸¹ Elena Lazăr, *Cărturarii greci în Țările Române (secolele XIV-XIX)*. Dicționar biografic, București Editura Omonia, 2009, p. 193.

zilele noastre, prin operele sale cele mai importante, în patru Biserici ortodoxe: greacă, rusă, română și bulgară (nu cunosc situația din biserica sârbă).

În ultimele patru decenii, interesul pentru personalitatea și opera lui Nichifor Teotoke a cunoscut un avânt impresionant, devenind internațional.

În 1972 a fost reeditată în Corfu prima monografie ce i s-a consacrat de către corfiotul Laurențiu Brokini, publicată mai întâi în 1877 ca volum aparte, extras și anticipând lucrarea mai vastă despre grecii iluștri ai epocii moderne, apărută după aceea în două volume, în 1884. Noua ediție, venită după 95 și respectiv 88 de ani de la primele, a fost tipărită în cuprinsul *Opereilor* (Έργα) lui Laurențiu Brokini.

Anul următor, 1973, a văzut apariția la Atena a unei monografii grecești de mai mici dimensiuni, semnată E[leni] Kukku. Aceeași autoare a publicat, în același an, corespondența inedită a lui Nichifor Teotoke în legătură cu încercarea coloniei grecești din Veneția de a-l alege ca „Arhiepiscop al Filadelfiei”. Ultima scrisoare, în care face cunoscută hotărârea sa de a nu primi această demnitate, este trimisă din Moldova, când era rectorul Academiei Domnești de la Iași.

În 1979 avea să apară, tot la Atena, cea mai importantă monografie produsă de știința greacă, semnată tot de o autoare de sex feminin: Zoi Muruti-Ghenaku⁸². Este intitulată *Nichiforos Theotokis (1731-1800) și contribuția sa la educația neamului*, Atena, 1979 și i-a servit autoarei ca teză de doctorat la Universitatea din Atena. Este prima teză de doctorat consacrată lui Nichifor Teotoke. Va fi urmată de alte două în Grecia și de una în Statele Unite ale Americii.

În 1985, în *Enciclopedia Educațională Greacă. Dicționar biografic universal*, volumul 4, Atena, p. 73-74, s-a publicat, sub prestigioasa semnătură a savantului H.G. Patrinely, o prezentare sintetică însoțită de un portret în culori. Era la data apariției un summum oferit de știința greacă la capătul unei serii întregi de asemenea prezentări sintetice care s-au succedat de-a lungul a două secole, începând cu aceea a lui Gheorgios Zaviras.

În 1990 a fost susținută la Atena prima teză de doctorat consacrată lui Nichifor Teotoke ca om de știință: „*Fizica*” lui *Nichiforos Teotokis piatră de hotar în gândirea științifică din secolul al XVIII-lea*, autor fiind G. Vlahakis.

În 1996 s-a publicat la Atena „cu sprijinul generos al Fundației Alexandros S. Onasis” și de către Fundația pentru Educație a Băncii Naționale, cea mai importantă sinteză consacrată *Iluminismului neoelen. Ideile politice și sociale*,

⁸² Pe coperta cărților grecești numele autorilor apar uneori la genitiv, indicând că opera aceasta este „a cutărui autor”.

de profesorul Pashalis M. Kitromilides⁸³. Pentru prima oară, figura și opera lui Nichifor Teotoke au fost proiectate pe un ecran panoramic, iar operele sale științifice – *Fizica* și *Geografia* în special – au fost analizate dintr-o nouă perspectivă, scoțându-se în evidență (în privința celei din urmă) ideile înaintate pe care le conținea. Lui Teotoke i s-au rezervat câteva pagini asupra cărora vom reveni. Reținem aici că analiza manualului de geografie, despre care știm sigur că a fost alcătuit la Iași, pentru studenții Academiei Domnești de acolo, proiectează o nouă lumină (după ce în 1963 analiza manualului de matematică, întreprinsă la noi de doamna Florica Câmpan, a inaugurat acest mod de abordare a moștenirii științifice a cărturarului grec)⁸⁴ asupra etapei ieșene din biografia sa și asupra relației sale cu realitatea românească.

Deși n-a durat decât un an, din vara lui 1775 până spre sfârșitul lui 1776, profesoratul și rectoratul ieșean i-au prilejuit omului de știință Nichifor Teotoke alcătuirea sau definitivarea celorlalte două opere care împreună cu *Fizica* (publicată în 1766 la Lipsca și dedicată domnului Moldovei Grigore III Ghica), au făcut dintr-însul „precursorul renașterii intelectuale și politice” a neamului său. Dar mai înainte de aceasta au conferit Academiei Domnești din Iași un loc și un rol de o importanță ce au nevoie să fie mai bine așezate în acest vast tablou.

Din fericire, ultimele documente ieșite la lumină, și pe care le folosim pentru prima oară în această carte, au spulberat umbra aruncată asupra acestui capitol din biografia sa de pretinsa informație, aflată în *Apologia* lui Iosif Misioldax și devenită literă de evanghelie, cum că plecarea lui Nichifor Teotoke din Iași s-ar fi produs în urma reacției cercurilor înapoiate ale boierimii și clerului retrograd ieșean la ideile filosofice înaintate predate de acesta. Misioldax făcea o paralelă între ceea ce i s-a întâmplat lui Teotoke la Iași și ce i se întâmplase lui Evghenios Voulgaris la Muntele Athos. Dar învățatul grec nu predase la Iași filosofia, ci **matematica și geografia**, iar spre deosebire de Voulgaris el se afla în situația de prieten personal al domnului și de profesor al fiilor săi, ceea ce o știau desigur și cei dispuși să-l amărească până la a-l izgoni pur și simplu din fruntea Academiei de la Iași. **Adevărata explicație a plecării sale intempestive o găsim acum în scrisoarea autobiografică adresată lui N.N. Bantâș-Kamenski după 1796: dorința de a evita soarta tragică a protectorului său domnesc, soartă pe care**

⁸³ Această carte fundamentală o avem din anul 2005 și în versiunea românească a doamnei Olga Cicanci (cu un cuvânt înainte de acad. Răzvan Theodorescu) datorită Editurii Omonia, condusă de doamna Elena Lazăr, numele cel mai ilustru al studiilor neoelene din România de azi.

⁸⁴ *Nichifor Teotochis și cărțile lui de matematică*. Comunicare prezentată în Sesiunea Științifică a Universității „Al.I. Cuza” din 26-27 octombrie 1963, apărută în „Analele științifice ale Universității „Al.I. Cuza” din Iași” (Serie nouă), secțiunea I, a. Matematică, tomul X, anul 1964, fasc. 1, p. 218-228.

a intuit-o la timp spre a reuși să i se sustragă, ceea ce n-a mai reușit un alt apropiat al domnului, baronul Bilistein, asasinat ca și el.⁸⁵

În 1997, a fost reeditat la Atena, cu o introducere semnată Zoi Muruti-Ghenaku, volumul de predici ținute în Corfu și publicate la Lipsca în 1766.

Tot în 1997 a apărut la New York cea dintâi monografie consacrată cărturarului grec de către un învățat apusean și într-o limbă de circulație universală: L. Bruess Gregory, *Religion, identity and empire: A greek Archbishop in the Russia of Catherine the Great*. Această amplă lucrare de XXVII + 279 pagini, elaborată tot ca teză de doctorat, a apărut la Columbia University Press, în seria East European monographs. No. 474.

În 2001 M. Patiniotis a susținut a patra teză de doctorat, de data asta consacrată perechii de „luminători” ai națiunii grecești, și având titlul *Încercări de formare a discursului științific în spațiul grec al secolului al XVIII-lea. Principii de filosofie fizică în opera lui Evghenios Voulgaris și Nichifor Theotokis*, Atena, Programul universitar de istorie și filosofie a științei și tehnologiei, 2001.

Aceluiași autor i se datorează cel mai recent articol privind biografia lui Nichifor Teotoke, plasat pe internet.

Atât sinteza profesorului H.G. Patrinely din *Enciclopedia* de acum 26 de ani cât și acest text, accesibil cunoscătorilor de neogreacă pe adresa de internet: <http://www.lib.uoa.gr/hellinonmimon.authors/Theotokis.htm>, pot fi citite mai departe în versiunea românească a domnului Mihai Țipău, căruia îi datorăm în momentul de față și versiunea românească integrală a tezei de doctorat din 1979, pe care Editura Roza Vânturilor speră să o poată publica în curând.

După o îndelungă tăcere provocată de vicisitudinile istoriei, **știința rusă** a reînnotat firul tăiat de regimul care văzuse timp de trei sferturi de veac în oameni ca Nichifor Teotoke dușmanii săi ireductibili, trimițând în fața plutonului de execuție, după un cumplit exil în Siberia, pe singurul mare teolog rus ce refuzase să se salveze în Occident: părintele Pavel Florenski.

Și în Rusia actuală, ca și în Grecia, este semnificativă asumarea, pentru prima oară, de către femei, a misiunii de a face cunoscută personalitatea și opera celui a cărui primă scriere menită celebrității și circulației până azi au fost tocmai cele patru învățături la tunderea în monahism, adresate unei monahii.

Numele care au venit să se alăture șirului de autorități masculine ale științei ruse prerevoluționare, încheiat în 1904, sunt ale doamnelor **G. M. Zelenskaia**

⁸⁵ Despre acesta vezi Alexandre Stroeve și Ileana Mihaila, *Ériger une République souveraine, libre et indépendante. Mémoires de Charles-Léopold Andreu de Bilistein sur la Moldavie et la Valachie au XVIIIe siècle*, București, Editura Roza Vânturilor, 2001.

(al cărei nume nu ne este cunoscut întreg) și **Evghenia Vladimirovna Jukova** (al cărei nume întreg apare într-o notă redacțională la articolul din 2001).

Prima este cea care a reînnoțit firul, cu articolul **Архиепископ Никифор (Феотоки) (1731-1800). Материалы к жизнеописанию** [Arhiepiscopul Nichifor Feotoki. Materiale pentru biografie], apărut în numărul inaugural al periodicului editat de mănăstirea cu hramul Sfântul cneaz Daniil († 1303) unde și-a trăit ultimii ani de viață, ca stareț, fostul arhiepiscop al Astrahanului.

Acest periodic, intitulat „Даниловский благовестник” și-a început apariția în 1991 – anul hotărât din istoria țării de la răsărit – și nu este lipsit de un anume subînțeles: *Danilovski blagovestnik* amintește de sărbătoarea numită blagoveštenie (Buna Vestire). Deci s-ar traduce prin „dătătorul veștii celei bune, din mănăstirea Sfântului Daniil”. Cu aceeași denumire va lua ființă și editura în care avea să apară, în 2006, volumul despre care vom vorbi imediat.

În articolul ce inaugura noua etapă din cercetarea rusă a vieții și operei lui Nichifor Teotoke erau retipărite, la un loc, patru texte ale sale editate cu multe decenii în urmă, în publicații greu accesibile chiar specialiștilor și inaccesibile publicului larg.

După aproape un deceniu, în 1999, avea să apară în „Вестник Московского Университета”, seria 8, Istorie, nr. 4, p. 47-64, primul articol ce-și propunea să readucă în actualitate, într-o publicație cu autoritate științifică și sub semnătura unei „aspirante” de la Catedra de „istorie nouă și recentă” a Facultății de Istorie de la Universitatea de Stat din Moscova pe **Никифор Феотокис: ученый, святитель, монах** [Nichifor Feotokis: învățatul, sfântul/preotul, monahul].

Autoarea, **E.V. Jukova**, era obligată să înceapă prin a constata că operele marelui cărturar grec și ierarh rus sunt departe de a fi traduse toate în limba rusă, iar traducerile existente au devenit de mult rarități bibliografice. „Chiar numele marelui ierarh, care poate fi auzit pomenit la liturghie între zidurile mănăstirii Sfântului Daniil, este deja aproape uitat în Rusia” (уже почти забыто в России), deoarece „în perioada de după revoluție, cercetătorii nu s-au mai referit la numele lui Nichifor Feotokis. Excepția a constituit-o doar selecția de materiale tipărite în numărul 1 din anul 1991 al revistei «Danilovski blagovestnik»”.

După doi ani, în revista „Новая и новейшая история”, nr. 1 din ianuarie-februarie 2001, p. 211-216 (B.A.R., cota P I 30572), aceeași autoare, al cărei nume era dat întreg în nota redacției împreună cu informația că este „aspirantă” la catedra deja amintită, dar și studentă a Facultății de Teologie de la Universitatea din Atena, revenea cu articolul **Греческий просветитель Никифор Феотоки об освобождении Греции** [Luministul grec Nichifor Feotoki despre eliberarea Greciei]. Cititorul era avertizat că termenul respectiv nu trebuie înțeles ca pentru

adeptii luminismului apusean, ci în accepția dată lui în Răsăritul Ortodox de cărturari precum Evghenios Voulgaris și Nichifor Teotoke: de „luminatori ai neamului lor”.

În acest articol era prezentat mai întâi un manuscris din Российская Государственная Библиотека / Biblioteca de Stat a Rusiei (numele actual al fostei biblioteci „V.I. Lenin”) conținând ciornele corespondenței lui Nichifor Teotoke, cu unele pagini autografe. Față de cele 77 de scrisori de la Teotoke cunoscute până acum, acest manuscris aduce 156, scrise de el și adresate lui, dintre care 115 inedite. La sfârșitul articolului se anunța că „Письма 1769-1783 гг. Никифора Феотоки готовятся к публикации” [Scrisorile lui Nichifor Feotoki din anii 1769-1783 se pregătesc pentru publicare], dar până în 2006 ediția nu apăruse.

Aceiași autoare i se datorează un al treilea articol, intitulat **Личные связи Феотокиса с колливадами и отзывы современников и колливадов о нем** [Legăturile personale ale lui Feotokis cu colivarii și mărturiile contemporanilor și colivarilor despre el], apărut în volumul colectiv *Греция, Национальная идея, общество, государство 17-20 вв.* Изд. МГУ им. М. В. Ломоносова, исторический факультет, Совет по истории эллинизма, М. 2002, p. 30-67. Este vorba de relațiile lui Nichifor Teotoke cu marea mișcare de renaștere ortodoxă de la Muntele Athos, declanșată și ca urmare a prezenței acolo a Sfântului Paisie Velicikovski și închegării comunității din jurul său. Aplicat la început, în deriziune, disputei în jurul colivelor, denumirea de „colivari” s-a schimbat în renume și denumeste echivalentul grec al paisianismului.

Suntem îndreptățiți să așteptăm și de la cercetătoarea din Rusia o monografie de amploare și importanța celei pe care o datorăm, în grecește, tot unei persoane de sex feminin.

Cea mai importantă apariție din aceste două decenii ruse, inaugurate în 1991, este însă volumul publicat în 2006, în excepționale condiții grafice, de către mănăstirea Sfântul Daniil, în Editura „Danilovski blagovestnik”, pe o hârtie de lux și cu o bogată ilustrație alb-negru și color. Este intitulat **Архиепископ Никифор Феотокис. Благословенным христианам Греции и России** [Arhiepiscopul Nichifor Theotokis. Binecuvântaților creștini ai Greciei și Rusiei]. Titlul calchează adresarea „благословенным христианам греческого народа” cum sună traducerea textului grecesc dintr-o scrisoare datată 8 februarie 1780 și adresată de arhiepiscop conaționalilor săi (cf. articolul din „Novaia i noveiaia istoriia”, p. 212).

Din 343 de pagini, primele 95 sunt rezervate biografiei (очерк жизни), iar în paginile 99-300 sunt editate scrieri ale lui Nichifor Teotoke, o selecție din

corespondență și epitafurile ce se aflau pe piatra de mormânt distrusă în 1930. La sfârșit (paginile 301-312) găsim o excepțional de utilă bibliografie a operei și a ceea ce s-a scris despre ea și despre autor, mai ales în limba rusă (titlurile grecești sunt doar ale lui Laurențiu Brokini, I. Sakkelionos, Z. Muruti-Ghenaku și Eleni Kukku). Tot aici am găsit semnalată cartea de la Columbia University Press și mi-am putut-o procura⁸⁶.

În acest volum s-au publicat pentru prima oară două scrisori cu caracter autobiografic descoperite recent, cea mai întinsă și mai importantă fiind aceea cerută și adresată lui N.N. Bantâș-Kamenski, directorul de origine românească al arhivei Colegiului afacerilor externe, care descoperind-o pe prima, îi ceruse completări⁸⁷.

Cota maximă a interesului actual pentru figura și moștenirea scrisă a marelui cărturar grec, rector al Academiei Domnești din Iași Moldovei și arhiepiscop al Poltavei și Astrahanului, a fost atinsă în același an 2006, când la 27 iunie a fost organizată în insula Corfu cea dintâi reuniune internațională consacrată „arhiepiscopilor Evghenios Voulgaris și Nichifor Teotokis”. La ea au luat parte și autorii ruși a trei importante rapoarte, postate ulterior pe internet și devenite astfel accesibile universal.

Primul raport, intitulat *Евгений Вульгарис, Никифор Феотокис, Феодор Ушаков: их времена, деяния, соединение в веках* [Evghenii Vulgaris, Nichifor Feotokis și Feodor Ușacov: vremea, lucrările și unirea lor pentru veacuri], a fost prezentat de Valerii Nicolaevici Ganicev, președintele Uniunii scriitorilor din Rusia; al doilea, *Внутренняя молитва и покой по неизданным письмам Никифора Феотокиса* [Rugăciunea lăuntrică și liniștea după scrisorile inedite ale lui Nichifor Feotokis] a fost susținut de Evghenia Jukova,

⁸⁶ Pentru obținerea volumului editat la Moscova sunt îndatorat domnului Pavel Balmuș, iar pentru cel de la Columbia University Press, cumnatului meu, Dr. George A. Mihăilă, Senior Soft Engineer, Google Research in Mountain View, California. Le exprim și pe această cale cea mai adâncă recunoștință și via mea grațitudine. Am donat acest volum *Bibliotecii Sfântului Sinod*, și în amintirea anului 1959-1960 când am făcut parte din echipa care sub conducerea părintelui Dumitru Fecioru, de luminoasă și neștearsă amintire, a pus bazele acestei impunătoare biblioteci.

⁸⁷ Despre el găsim următoarea notă, la p. 87: „N.N. Bantâș-Kamenski (1737-1814) a provenit dintr-un neam de nobili moldoveni; remarcabil (замечательный) om de știință rus, istoric, bibliograf, arheograf, rudă după mamă cu arhiepiscopul Ambrozie al Moscovei (Zertis-Kamensk † 1771). Și-a primit învățătura în Academia duhovnicească de la Kiev și apoi de la Moscova și la Universitatea din Moscova. Autor a numeroase lucrări de știință în domeniul istoriei, descrieri (описаний) [de manuscrise], traduceri, alcătuitor al manualului de limbă latină, editor de manuale pentru seminarele teologice. Din anul 1800 a fost directorul Arhivei Colegiului afacerilor externe. În 1812 a dus arhiva din Moscova la Nijni Novgorod. În timpul incendiului din 1812 clădirea Arhivei a scăpat, dar propria locuință a fost mistuită de flăcări «împreună cu toate bunurile și cărțile». Întorcându-se la Moscova, a trăit [ultimii doi ani] într-o aripă secundară a arhivei”.

Portretul color îi este reprodus la p. 88.

istoric, acum magistru al Facultății de teologie a Universității din Atena, iar al treilea *Последние годы жизни архиепископа Никифора в должность управляющего московским Даниловым монастырем* [Anii din urmă ai vieții arhiepiscopului Nichifor în demnitatea de conducător al mănăstirii Danilov din Moscova] de arhimandritul Alexei, „наместник Московского Данилова монастыря”, reprezentantul a ceea ce la ora actuală a devenit cel mai important loc din Rusia unde este întreținută flacăra amintirii și interesului pentru personalitatea și opera lui Nichifor Teotoke.

* * *

„Binecuvântații creștini ai României” n-au fost reprezentați la această conferință, după cum n-au încăput nici în titlul acestui important volum, în a cărui prefață se recunoaște, totuși, că „traducerea principalelor sale opere – cele patru tomuri ale *Kiriakodromionului* – este departe de perfecțiune, iar limba acestei traduceri este pentru cititorul contemporan greoaie și arhaică” (язык этого перевода для современного читателя тяжел и архаичен).

Această constatare trage însă o primă linie de demarcație netă față de noi, unde ambele traduceri, tipărite în câte un singur volum cu o singură excepție – reeditarea de la Iași din 1840-1841, în două volume, a *Kiriakodromionului* pentru evangheliile duminicale –, se datoresc unor figuri de prim-plan ale Bisericii și culturii. Ei au fost experimentați talmăcitori din grecește și mănuitori ai acelei limbi românești cultivate în Biserică, în care Nicolae Iorga vedea izvorul cel mai bogat și temelia limbii literare române moderne, după ce Ion Heliade Rădulescu o recomandase discipolilor săi. Sunt traduceri care pot fi puse și azi în mână cititorilor, cu miresma specifică a unei epoci de credință ce permitea înțelegerea adâncă a celor traduse și inspira pana tâlcuitorilor.

A doua linie demarcatoare a tras-o, în 1960, patriarhul Justinian, de slăvită memorie, atunci când, în contrast cu ce s-a petrecut în Rusia Sovietică, a realizat ceea ce a ținut să ne amintească în 2005 acela care i-a fost cel mai apropiat colaborator în opera epocală de salvare a Bisericii și a sufletului creștin al neamului.

În prefața la a patra ediție a *Cazaniei*, apărută cu un an înainte de Conferința din Corfu și publicării volumului de la Moscova, Preafericitul Părinte Patriarh Teoctist scria:

„Textul *Chiriakodromionului*, alcătuit de arhiepiscopul Nichifor Teotoke și talmăcit pe românește de cei doi ucenici ai marelui stareț Paisie de la Neamț – Grigore și Gherontie a devenit temeiul unuia dintre instrumentele misionare cele mai puternice ale Bisericii noastre, atunci când totalitarismul ateu a încercat cu

brutalitate să împiedice lucrarea ei de evanghelizare, de propovăduire fâțișă a Evangheliei Domnului Iisus Hristos.

Alegând ca text de bază ediția de la 1857 a acestei Cazanii, tipărită de mitropolitul Nifon al Ugrovlahiei, fericitul întru adormire patriarh Justinian Marina spunea în prefața ediției din 1973 a acestei cărți: «Această tipăritură am socotit-o mai potrivită să stea la temelie lucrării de față, atât prin limpezimea înfățișării învățăturilor de credință ale Bisericii Ortodoxe cât și prin graiul destul de apropiat de acela al zilelor noastre».

Prin înțelepciunea pururi pomenitului patriarh Justinian, ceea ce prigonitorilor dreptei credințe li se părea a fi doar o carte învechită, din trecut, și inofensivă pentru ideologia lor urătoare de Dumnezeu, a devenit unul dintre cele mai pătrunzătoare mijloace prin care a fost susținută, luminată, îndrumată și inspirată lucrarea de propovăduire a sfinților slujitori ai Bisericii noastre, care s-au ostenit neîncetat «drept învățând cuvântul adevărului».

Interesul ce se acordă în ultima vreme acestei figuri emblematice a Ortodoxiei ultimelor două veacuri și jumătate ne impune să luăm cunoștință ceva mai mult despre ea, și totodată să facem efortul științific și material de a readuce în actualitate toate vechile traduceri din scrierile sale, așa cum ni le-au lăsat în primul rând Sfântul Grigorie Dascălul și omologul său de la Iași, Veniamin Costachi (care-și mai așteaptă canonizarea din partea Bisericii), cel căruia îi datorăm, în urmă cu exact două secole, prima și până la paginile cărții de față, singura încercare de a le oferi românilor un portret al acestui stâlp de rezistență al Ortodoxiei moderne, cel care este și **unul din reperele fundamentale pentru definirea și aprecierea mitropolitului român al Moldovei, rămas la rândul-i una dintre coloanele de granit ale Ortodoxiei și ale Creștinismului însuși, așa cum a fost trăit și rodit de neamul românesc.**

* * *

Nichifor, pe numele de botez Nicolae, s-a născut în insula Kerkira sau Corfu, la fel ca cel cu care avea să facă într-un fel pereche, Evgenios Voulgaris, care deși era cu 15 ani mai vârstnic (se născuse în 1716), i-a supraviețuit, ajungând la venerabila vârstă de 90 de ani.

Ne este cunoscută și ziua nașterii: **15 februarie 1731**. Era deci cu numai opt ani și două luni mai tânăr decât **Paisie Velickovski** (n. 21 XII 1722) și cu 18 ani mai vârstnic decât **Nicodim Aghioritul** (1748-1809), cei doi poli ai marii Renașteri ortodoxe din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. **Renaștere care și-a avut izvorul pe pământul românesc și în Ortodoxia noastră**, și la care au contribuit, nu cu puțin, acei opt români din Athos care s-au strâns cei dintâi în jurul lui Platon-Paisie, făcând dintr-însul o călăuză duhovnicească și

promotorul unui curent care, avându-și epicentrul în mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamțu, va schimba la față Ortodoxia post-bizantină și o va ridica din nou la altitudinea de la care se prăbușise sub loviturile date de catastrofa politică sud-dunăreană⁸⁸.

Acest nou avânt, care nu a luat sfârșit în decurs de două secole, și a cărui rațiune divină s-ar putea să se vădească mai mult ca oricând în vremea noastră, a dus la apariția marii teologii și filosofii creștine rusești, la rândul ei cu un precursor român – **Alexandru Sturdza**⁸⁹ – și la apariția, în veacul abia încheiat, a celui mai providențial descoperitor al puterilor de viață cuprinse în „geniul Ortodoxiei”: **părintele Dumitru Stăniloae**.

⁸⁸ Pentru întregul fenomen vezi *Paisianismul. Un moment românesc în istoria spiritualității europene. Volum alcătuit în întâmpinarea primului Congres ecumenic internațional „Paisie Velickovski și mișcarea/moștenirea sa spirituală”*. Italia, Magnano, 20-23 septembrie 1995, cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului dr. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, de dr. Dan Zamfirescu, București, Editura Roza Vânturilor, 1996, precum și volumul *Românii în reinnoirea isihastă. Studii închinare cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale – 15 noiembrie 1994*. Publicate cu binecuvântarea I.P.S. Daniel Mitropolitul Moldovei și Bucovinei sub îngrijirea lui Virgil Căndea, Iași, Editura Trinitas, 1997.

⁸⁹ Pentru el vezi **Emmanuel Haivas, Alexandre de Stourdza (1791-1854). Sa vie et son œuvre**. Extrait des „Mélanges de l'École Roumaine en France”, Paris, XIV, 1938; **Theophilus C. Prousis, Alexandru Sturdza, A russian conservative response to the Greek Revolution**, în „East European Quarterly”, XXVI, 1992, p. 309-344; **Stella Gervas, Alexandre de Stourdza (1791-1854). Un intellectuel orthodoxe face à l'Occident**, Geneva, Ed. Suzanne Hurtex, 1999 și aceeași, *Réinventer la tradition. Alexandre de Stourdza et l'Europe de la Sainte alliance*, Paris, Honoré Champion, 2008. De asemenea, paginile 52-66 din cartea *Sturdzeștii. Din cronică unei familii istorice de Cristian Popișteanu și Dorin Matei*, București, Fundația culturală „Magazin istoric”, 1955. Este singura biografie accesibilă în limba română.

Din operele sale, în limba română s-au tradus în secolul al XIX-lea, pe când autorul era încă în viață, *Enhiridion. Adece mănăstic al pravoslavnicului hristian*. Scris grecește de Alexandru D. Sturdza. Tipărită în Petropoli și dat Sfintei Biserici. Tălmăcit rumânește din userdia dumnealui Alexandru Filipescu pentru folosul sufletesc al rumânimii [de Eufrosin Poteca], în București, 1832; *Epistoli seau scrisori despre datoriile sfințitai diregătorii preuțești*. Tălmăcite de arhimandrit Filaret Scriban, tomul I-II, Iași, 1843; *Învățăture religioase, morale și istorice*. Alcătuite în limba franceză de Alexandru Sturdza. Traduse românește de arh. Filaret Scriban, Iași la Cantora foaei satești, 1844. Tot acolo apăruse în urmă cu doi ani ediția princeps a textului francez, prefațată de Mihail Kogălniceanu; *Duplul paralel sau Biserica în fața papității și a reformei veacului XVI* de ecselentia sa tainicul consilier și cavaleriu Alecsandru Sturdza, tradusă și publicată de protosinghelul Neofit Scriban, Iași, în tipografia „Buciumului român”, 1851.

S-au tradus, de asemenea, din versiunea franceză dată de el unuia din marii predicatori ruși: *Inocențiu arhiepiscop de Harcov. Întâia săptămână a Postului Mare*. Cuvântări spre folosul celor ce se pregătesc la penitență și la Sfânta Cuminecătură, rostite la Kiev de către P.S. rector Inocențiu arhiepiscop de Kharcov. Traduse în franceză de Alexandru Sturdza iar în românește de d. d. Iosif Gheorghian, mitropolit primat al României, București, 1897.

În secolul trecut s-a publicat doar *Priviri istorice asupra învățăturii și duhului Bisericii Ortodoxe*. Traduse în limba franceză și cea germană de I.I. Beleuță, Făgăraș, 1931.

În 2001 Editura Albatros condusă pe atunci de doamna Georgeta Dimisianu, a publicat lucrarea cel-l-a făcut celebru, pentru prima oară tradusă în românește: Alexandru Sturdza, *Apărarea Ortodoxiei*. Traducere de Lucia Patachi. Prefață de Toader Paleologu.

Nichifor Teotoke va fi de două ori beneficiarul acestei Renașteri ortodoxe pe care a ilustrat-o el însuși, stând de altfel în legătură cu promotorul ei, față de care și-a manifestat o mare prețuire. O dată a fost atunci când Sfântul Paisie însuși, precum și „paisienii” români și ruși vor fi principalii răspânditori, prin traduceri și prin numeroase copii manuscrise, ai scrierilor sale (la noi fiind traducătorii ambelor sale opere pentru care continuă să fie citit și azi) și a doua oară când unul dintre acești „paisieni”, marele mitropolit Veniamin Costachi, l-a îndemnat să înzestreze Ortodoxia vremii sale cu ceea ce nu mai dobândise de peste jumătate de mileniu, de la marele mitropolit grec al Ohridei bizantine, Teofilact (n. în prima jumătate a sec. al XI-lea – m. probabil în jurul anului 1108): *Tâlcuirea Evangheliilor, a Faptelor Apostolilor și a Epistolelor Sfântului Apostol Pavel*. În prefața la ediția din 1837 a *Didahiilor* lui Ilie Miniati acesta scria:

„Drept aceste și mai-nainte și acum, pre lângă tipărirea cărților orânduielei bisericești am înorânduie a se tipări și cărți cuprinzătoare de cuvintele sfinților învățători, cu care să se hrănească sufletele credincioșilor ascultători ca cu pâinea cerească ce o numește psalmistul, și să se întărească credința lor cu cuvântul acela cu carele s-a întemeiat cerurile: spre asemenea scop pe lângă cele până acum tipărite, precum *Kiriakodromion* al *Evangheliei* și *Apostolului* alcătuit duple al nostru îndemn de fericitul arhiepiscop al Astrahanului chir Teotoche și tradus apoi de înșine în limba românească.”

S-ar putea înțelege că numai al doilea *Kiriakodromion*, cel pe care l-a tradus chiar el, i-a fost cerut de Veniamin Costachi, nu și primul.

Kiriakodromionul *Evangheliilor* s-a tradus în 1799, imediat după tipărirea sa la Moscova, în 1796. Traducătorii au fost paisienii **Gherontie** și **Grigorie** (viitorul mitropolit Grigorie IV Dascălul, recent canonizat) și versiunea lor s-a tipărit prima oară în 1801 la București, de mitropolitul Dositei Filitti, înainte de realizarea și tipărirea versiunii ruse⁹⁰. Va cunoaște până în 1860 cinci reeditări,

⁹⁰ Este prin urmare greșit ceea ce citim în teza de doctorat a doamnei Muruti-Ghenaku: „*Kiriakodromionul* *Evangheliilor* a fost publicat la Moscova în rusă în 1809 și a fost reeditat în 1847. În română a fost tradus de către Gherontie și Grigorie la ordinul Mitropolitului Ungrovlahiei Dositei și a fost publicat la București în 1905-1910 (sic!). Vol. I-II. A fost publicat și în alfabet chirilic (A. Camariano, *Spiritul revoluționar*, p. 38)” (*Op. cit.*, notele 349 și 350).

Informațiile oferite de bibliografia volumului de la Moscova (p. 302) sunt neclare: „Переведено в казанской Духовной Академии. Т. 1-2. М., Синод. тип., 1819. – (Т. 2) 693 с.; то же, М., Синод. тип., 1824. – 628 и 724 с.; то же, Киево-Печерская Лавра, 1825. – 342 и 395 л.; то же, изд. 6-е. Ч. 1, 2. М., 1890. – 463 и 526 с.”

În bibliografia lui Undolski găsim însă consemnată prima oară o ediție de la Moscova, 1804, în *quarto*, cu specificarea „traducere din grecește de ierod. Ghervasie”, tipărită la Moscova, anul 1804, în 2 părți, 6, 370, 3 și 429 s. (pagini) (col. 299 nr. 3289). Pe col. 302, la nr. 3320 apare același titlu: *Евангелій Воскр. Толк., Никиф. Феотоки, напеч. въ Москвѣ 1805 г., въ 4-ку*, dar fără specificație dacă într-unul sau două volume și că este tradusă din grecește și numele traducătorului. Completarea lui Bicikov adăuga (nr. 260, col. 347) *Tom 1 Kiev, 1825. La nr. 275*

pe lângă ediția princeps: la Buzău în 1839, la Iași (de Veniamin Costachi) în 1840-1841 (fiind singura ediție românească în două volume), la Sibiu (de Andrei Șaguna) în 1855, din nou la București în 1857 (de mitropolitul Nifon Sevastias), iar ultima la Chișinău, în 1860. În titlul ediției de la Chișinău, dat fiind locul unde apărea, citim: *Kiriakodromion sau cuvinte morale la toate Evangheliile Duminicilor peste an. Alcătuite pe limba elino-grecească de Preasfințitul Nichifor, ce au fost arhiepiscop al Astrahanului și Stavropolului. Tocmite pe limba moldovenească întocmai cu cele tipărite la anul 1819 în tipografia Preasfântului Sinod în Moscova în limba slovinească, de învățații Dascăli Gherontie și Grigore ce au fost mai în urmă Mitropolit al Țării Românești și tipărite în tipografia Episcopiei în Buzău. Iară de pe aceasta s-au tipărit în tipografia Casii arhieresti în Chișinău, la anul de la nașterea lui Hristos 1860* (Biblioteca Națională Colecții Speciale CR XIX III 517).

Originalul grecesc, după ediția princeps moscovită, apărută în timpul vieții autorului, a fost reeditat prima și a doua oară la noi: în 1803 la București (informația apare întâi în 1868 la C. Sathas, care însă nu cunoaște ediția de la Iași, publicată de greci în 1816, deci nu putea face o confuzie cu aceasta, apoi la Constantin Erbiceanu în 1903, dar un exemplar din această ediție nu a fost găsit)⁹¹ și la Iași în 1816 (Exemplarul acestei ediții din Biblioteca Academiei Române, în două volume, are cota CRV 926). Ambele lipsesc din *Émile Legrand*⁹².

Tâlcuirea Apostolului, tipărită postum la Moscova în 1808, în două volume,

(col. 348) avem „Толкование воскресныхъ апостоловъ въ 2-хъ 4.”, Kiev, 1826, tot în *quarto*. *Tâlcuirea la Apostolul duminicilor* în rusă apare în bibliografia din cartea citată astfel: „Т.І.Ч 1-2 СП при Св. Синоде 1820 – 297 и 264 с. Т.2.М синод. тип. 1839 – 765 + VIII. Отдельные слова в русском переводе: [21], [22], [35], [36].” Este vorba de predica la duminica a șasea după Florii și duminica a patra după Paște [21], și de cea din duminica Paștelui [35] republicată în 1991 în „Danilovski blagovestnic 1”. Celelalte [22], [36] privesc alte texte. La [21] se trimitea la aceeași indicație: „cuvinte separate în traducere rusă” și pentru primul, cel de la *Evangheliile*, adăugându-se și [31] care însă privește alt text decât din K. Poate că în viitor vom avea o bibliografie mai riguroasă a tipăriturilor rusești.

⁹¹ În Biblioteca Academiei Române și în aceea a Sfântului Sinod nu există. I. Bianu și Nerva Hodoș au inclus-o în BRV pe baza informației și descrierii lui Constantin Erbiceanu din *Bibliografia greacă sau cărțile grecești imprimate în Principatele Române în epoca fanariotă și dedicate domnilor și boerilor români*. Studii literare de Constantin Erbiceanu. (Extrase din jurnalul „Biserica Ortodoxă Română”), București, 1903, p. 168. Cu informația greșită că „Această scriere este a lui Teotoke s-a reimprimat numai în București. Întâia ediție s-a tipărit la Moscova, în 1794 (sic!) în două tomuri”. Există însă în mod sigur ediția de la Iași din 1816!

Descrierea pe care o da Erbiceanu ediției din 1803 este următoarea (dăm numai traducerea sa): *Chiriakodromiu sau explicarea și cu ea omilii la Evangheliile ce se citește duminica în sfintele biserici ale ortodocșilor. În București, 1803. In folio*. Nu ni se spune în câte volume. Ediția de la Iași este în două volume la fel ca prima de la Moscova.

⁹² În ediția de la Atena, chiar în titlu se spune că s-a tipărit prima oară la Moscova în 1796 și a doua oară la Veneția, în 1831 (B.A.R. III 76049), iar în cea de la 1901, tot la Atena, în prefață se menționează aceleași, plus a treia de la Atena, în 1840 (B.A.R. II 9803).

a fost tradusă de Veniamin Costachi – așa cum ne spune însuși – fiind tipărită la mănăstirea Neamțu în 1811. A doua operă fundamentală a lui Nichifor Teotoke avea să fie tradusă în limba rusă și tipărită, în aceleași condiții, în tipografia Sfântului Sinod, cu vechea literă slavonă **abia în 1820** și cu alfabetul „civil” în 1839, conform aceleiași bibliografii apărute în 2006.

În ambele cazuri cultura țării în care se oprișe și pe care o serve, cu știința și talentul său pedagogic, mai înainte de a ajunge în Rusia, a fost prima care a dat găzduire în limba ei, acestor două scrieri.

În 1806 la Râmnicu Vâlcea s-a tipărit versiunea/prelucrarea în limba bulgară a primului *Kiriakodromion*, realizată de episcopul Sofronie de Vrața. Este prima carte în limba bulgară modernă care a văzut lumina tiparului.

Cele mai vechi mărturii tipărite despre Nichifor Teotoke datează încă de pe vremea când se afla împreună cu Evghenios Voulgaris la Poltava și apoi devenise arhiepiscop al Astrahanului. Le găsim în cartea lui **Sulzer**, la **Constantin Daponte** și în suplimentul lui **Gheorghe Vendoti** la *Istoria bisericească* a mitropolitului Meletie al Atenei.

În *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Walachey, Moldau und Bessarabiens, im zusammenhange mit der Geschichte des übrigen Daciens, als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte mit kritischer Freyheit entworfen*, von Franz Joseph Sulzer, ehemaligen K.K. Hauptmann und Auditor. *Des Erster oder geographischen Theils. Dritter Band*, Viena, 1782, între informațiile de ordin cultural Sulzer consemna pe aceea că

„Ein anderer Kaluger, Nizephorus Theodokis mit Namen, ein edler Korfiote, welcher zu Padua und Leipzig studiert, und noch meiner Zeit den Kindern der unglücklichen Fürsten Gika in der Moldau unterricht gab, hatte es in der Philosophie und andern Wissenschaften so weit gebracht, dass ihn, nachdem er die Moldau verlassen, Eugenius Bulgaris, der jetzige Erzbischof von Pultawa in der Ukraine, als einen Freund und Bruder zu sich nahm [Un alt călugăr, pe nume Nichifor Teotokis, un nobil corfiot, care a studiat la Padova și Leipzig și încă pe timpul meu i-a instruit în Moldova pe copiii nefericitului domn Ghica, s-a distins atât de mult în filozofie și alte științe, încât după ce a părăsit Moldova, Evghenie Voulgaris care este acum arhiepiscop al Poltavei, l-a luat în Ucraina ca pe un prieten și frate].

În *Catalogul istoric important al romeilor însemnați ce au existat în timpul nostru și a altor mari întâmplări și afaceri, începând de la anul una mie șapte sute până la anul prezent optzeci și patru [1700-1784] lucrat de Constantin Daponte Scopelitul, care după aceea s-a numit Chesarie* găsim la rubrica Arhieriei:

Νικηφόρος Θεοτόκης Κορφιάτης, ἐπιστήμων, διάδοχος Εὐγενίου

παραιτηθέντος, καὶ τῶρα εἶναι μαζὶ καὶ οἱ δύο ἐκεῖ εἰς Πολτάβαν. Ἔκαμε καὶ αὐτὸς βιβλίον διδασκῶν, καὶ τὸ ἐτύπωσε.

Tradusă de Erbiceanu prin:

„Nicifor Theotochi Corfiat, erudit, succesor al lui Eugeniu ce e dimisionat; și acum sunt împreună amândoi acolo la Pultava. A compus și acesta carte de învățături și a imprimat-o”⁹³.

La rândul său, Gheorghe Vendoti care a tradus în neogreacă și a publicat la Viena în trei volume *Istoria bisericească* a lui Meletie în 1783 (volumul I și II) și 1784 (volumul III) le-a completat în 1795 cu un volum IV intitulat *Adaos la istoria eclesiastică a lui Meletie mitropolitul Atenei*, publicat tot la Viena cu ajutorul domnului Alexandru Constantin Moruzi al Țării Românești. În capitolul 26, intitulat *Περὶ τῶν πεπαιδευμένων ἀνδρῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἰς τὸν παρόντα αἰῶνα*, la numărul 48 îl găsim pe Nichifor Teotoke:

„Νικηφόρος Θεοτόκης Κερκυραῖος, Ἀρχιεπίσκοπος Ἀστραχανίου, ἀνὴρ σοφὸς καὶ πολυμαθὴς, ἱεροκῆρυξ δόκιμος. Ἐξέδοτο διδασκᾶς, συνέταξε ἢ μᾶλλον μετέφρασεν ἐκ τῆς Λατινικῆς μίαν φυσικὴν, ἀναίρεσιν κατὰ τοῦ Βολταίρου τῶρα νεωστὶ ἐξέδοτο, ἔμπειρος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, Λατινικὴν, Ἰταλικὴν καὶ ἐν τῷ λέγειν καὶ γράφειν.”

Acest „Adaos” din 1795 a fost tradus și publicat de Mitropolitul Veniamin Costachi la Iași în 1843, ca al IV-lea volum, în două părți⁹⁴, și în partea a doua, p. 71, găsim în *Capul XXVI – Despre bărbații procopsiți la Răsărit întru acest veac*, acest text, **în care traducătorul și-a permis să-l completeze pe autor aducând informația la zi cu cele apărute după 1795:**

„Nichifor Teotoki, Kerkireu, arhiepiscop al Astrahanului, bărbat înțelept și mult învățat, sfințit propovednic ales, au tipărit [multe alte folositoare] învățături [și două Kiriakodromii adică tălmăciile Evangheliilor danielicilor de preste anu, și după fiește care tălcuire, cuvinte moralicești, asemenea și a tuturor Apostolilor danielicilor anului, și cuvinte moralicești]. Au alcătuit ori au tălmăcit din latinească o fizică, și surparea înpotriva lui Volter o au dat în tipariu. Iscusit au fost în elinie, latinie și italianie și a vorovi și a scrie” (p. 71).

Trecerea în eternitate a lui Nichifor Teotoke **la 31 mai 1800**, a transformat publicarea cărții sale cu răspunsurile date așa-numiților rascolnici sau staroveri

⁹³ Vezi Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*. Postfața Andrei Pippidi. Cuvânt introductiv și arbore genealogic de Constantin Erbiceanu, București, Editura Cronica, 2003, p. 124

⁹⁴ *Bisericeasca istorie a lui Meletie mitropolitul Athinelor*. Tălmăcită din elineasca limbă în cea proastă elinească și înbogătită cu multe trebnice și de nevoe supt-însemnări [note, n.n.], și cu scumpătate tabule, de Gheorghe Vendoti din Zakynth. Iar acum tălmăcită în limba românească de smeritul Veniamin Costachi mitropolitul Moldaviei. Partea I a tomului IV, Iași, În tipografia Sfintei Mitropolii, 1843 și Partea II a tomului IV, același an. Volumele anterioare I-III s-au tipărit în 1841-1842 (Tom I, 1841, Tomul II, 1842, Tom III, 1843). Vezi B.A.R. II 106807.

într-un adevărat omagiu postum. În volum găsim și **prima sa scurtă biografie însoțită de bibliografie**, ambele alcătuite cu certitudine – după cum o putem demonstra acum – de **N.N. Bantâș-Kamenski**. Sunt transcrise și cele trei inscripții de pe piatra tombală. Cele grecești, ale lui Evghenie Voulgaris și Alexandru Mavrocordat, sunt însoțite de traducerea lor în rusește, datorată desigur aceluiași Bantâș-Kamenski.

Dăm în continuare **biografia** în traducerea noastră, și doar în rezumat indicațiile bibliografice:

„S-a născut în orașul Corfu în anul 1731 din binecredincioasa și nobila familie a conților (гпафѡвъ) Teotoki.

De la vârstă fragedă a învățat în gimnaziul acelu oraș limbile elină, latină, italiană și franceză, poezia, retorica, filosofia și teologia. În universitățile și academiile italiene [a învățat] toate părțile/domeniile matematicilor superioare, ale fizicii experimentale și astronomiei.

În anul 1748, la 17 decembrie s-a întors în orașul său părintesc, Corfu, și la hramul Sfinților apostoli Jason și Sosipatru a fost tuns monah de către Grigorie Delbinskago (делбинскаго) și în ziua următoare a fost hirotonit ierodiacon. Iar în anul 1753, la 11 aprilie, a fost hirotonit de același episcop ieromonah la biserica Maicii lui Dumnezeu, unde a fost timp de trei ani propovăduitor al cuvântului lui Dumnezeu.

Din anul 1757 până în 1765 a predat în gimnaziul din Corfu retorica, matematica, fizica experimentală și astronomia.

Având încă din copilărie dorința de a vedea Sfântul Munte, s-a dus înainte de aceasta la Constantinopol, dar acolo împrietenindu-se cu el domnul Moldovei, prințul Grigore Ghica, l-a reținut la el de-a lungul unui an întreg și după aceea a plecat cu el la Iași, unde amintitul principe și mitropolitul de acolo l-au înduplecat să fie rectorul gimnaziului, predând acolo știința matematicii și a geografiei.

În cele din urmă având intenția să vadă Rusia (принявъ намереніе видѣть Руссію) a plecat în anul 1778⁹⁵ împreună cu trei arhimandriți din Athos și s-a oprit la Poltava. Preaînvățatul bărbat și preavirtuosul păstor (оученнѣишій мужъ и добродѣтелишій пастырь), arhiepiscopul Evghenii Bulgar (Българъ) care acum se află în lavra Alexandru Nevski, retras din funcție, conducea atunci eparhia Slavenska (славенскою епархією), avându-și reședința sa în acel oraș. Învățatul Nichifor fiind destul de cunoscut pentru talentele sale, l-a numit imediat rector al seminarului său eparhial⁹⁶, examinator (Экзаменитромъ) și membru al Consistoriului (присѣтствѣющимъ въ Консісторіи). Și cum repede după aceea, prin retragerea/demisia din toate treburile amintite, arhiepiscopul Evghenie a lăsat Episcopia Slavenska pustie, atunci, în ziua de 13 mai din anul următor, 1779, cu preaînaltul ucaz dat de Preasfințitul Sinod, a fost poruncit să fie

⁹⁵ Data greșită a plecării din Moldova este contribuția autorului acestei biografii, care o avea totuși la dispoziție pe cea exactă în scrisoarea lui Teotoke: 1776. Tot el îi schimbă și simplifică traseul: nu Țara Românească, ci Iași, sărind cu totul peste Lipsca, Viena și Bratislava.

⁹⁶ Arhiepiscopul Evghenios Voulgaris a pus bazele seminarului din Poltava, ceea ce va face și Nichifor Teotoke la Astrahan.

arhiepiscop ieromonahul Nichifor, și pentru înălțarea la această demnitate să meargă la Sanct Petersburg, unde la 6 august a fost hirotonit de preasfințiii arhiepiscopi Gavriil al Novgorodului, Inochentie al Pskovului și cei doi mitropoliți greci, Ignatie Готдскимъ și Benedict Навплійскимъ⁹⁷. După aceea, tot cu ucaz din anul 1786, 28 noiembrie, a fost mutat în eparhia Astrahanului.

Iar în anul 1792, aprilie 16, fiind eliberat la cerere pentru slăbiciunea sănătății (за слабостію здоровья) din conducerea eparhiei, cu pensie, a venit la Moscova și din Bunăvoința Sfântului Sinod a primit pentru trai și spre conducere mănăstirea moscovită Danilovska (московской Даниловской монастырь). În care petrecându-și timpul (провождаа время) cu opere (сочиненіяхъ) și traducerea cărților, iar la 5 aprilie 1797, în ziua încoronării împăratului Pavel I, primind ordinul Sfânta Ana clasa I, după o îndelungă boală la 31 mai anul 1800 s-a săvârșit, și la 2 iulie [Ізъ evident greșeală de tipar], în ziua patronului său [2 iunie, când se prăznuiește Sfântul Nichifor Mărturisitorul] în aceeași mănăstire a fost înmormântat.

Prin testamentul său duhovnicesc el a poruncit ca biblioteca sa, care era toată averea lui, să fie trimisă la Muntele Athos la o mănăstire grecească de acolo. Приснїи i-au pus deasupra trupului său piatră de mormânt, iar prietenii au cinstit-o (почтїли) cu următoarele trei inscripții [urmează inscripțiile]⁹⁸.

În bibliografie sunt enumerate 9 titluri ale cărților sale, însoțite de traducerea lor rusească și de indicarea locului și datei aparițiilor. Importante sunt semnalările existenței unor traduceri rusești inedite.

1. Comentariile Părinților la Octateuh
2. Ediția scrierilor lui Isaac Sirul
3. *Cuvintele la Postul Mare* tipărite la Lipsca în 1766, despre care se afirmă că „au fost traduse în limba rusă de fostul ober-secretar al Sfântului Sinod, Ștefan Pisarev, dar nu s-au editat”.
4. Traducerea combaterii lui Voltaire.
5. *Kiriakodromionul* duminicilor, tipărit la Moscova în 1796 în două părți. Cele două rămase (ale tâlcuirii *Apostolului*) „sunt deja date la tipar”.
6. Scrierea fostului rabin Samuil, tradusă din latină în greacă și tipărită la Lipsca în 1769. „Cartea asta a fost tipărită în limba rusă la Sanct Petersburg în anul 1787”⁹⁹.

⁹⁷ Al Naupliei. Nu știu ce înseamnă cealaltă eparhie.

⁹⁸ Cum toată prima parte este transcrisă după cele două scrisori autobiografice pe care în acel moment nu le deținea decât N.N. Bantâș-Kamenski, nu încap nicio îndoială asupra identității autorului acestei biografii. În privința cuvântului приснїи, el este explicat astfel în cartea din 2006 (p. 82-83): „Aflându-se în retragere/liniște în mănăstirea Sfântului Daniil, ca stareț al ei, arhiepiscopul Nichifor s-a îngrijit ca un pastor de frații încredințați lui, pe atunci foarte puțini. Aceștia au fost ai săi «присные» împreună cu care el s-a rugat, a săvârșit dumnezeiasca Euharistie, a împărțit sarcinile zilnice”.

⁹⁹ Această dată de apariție o corectează pe aceea din scrisoarea lui Teotoke (1778), dar în cartea de la Moscova, în nota 17 de la pagina 264 citim că „traducerea rusă a fost tipărită în 1887”.

7. *Răspuns unui ortodox...*, publicată la Halle în 1775. „Este și o traducere a ei în limba rusă, dar nu a fost dată la lumină”.

8. *Elemente de fizică...*, publicată la Lipsca în 1766 și 1767.

9. *Elemente de matematică*, publicată la Moscova în 1798, 1799 și 1800.

Aceste 9 titluri sunt introduse cu explicația „pe lângă scrierile pomenite în această carte mai sunt din operele și traduceri sale în limba greacă cele ce urmează, o parte tipărite, o parte manuscrise”.

Trei ani mai târziu, în *Словарь географический российской империи* [Dicționarul geografic al Rusiei], tom 2, Moscova, 1804, în articolul despre mănăstirea Danilovska (a Sfântului cneaz Daniil) este inclusă o scurtă biografie a lui Nichifor Teotoke la p. 143-145, transcrisă de aici, dar fără bibliografie.

* * *

Prima biografie-panegiric consacrată marelui său contemporan și foarte probabil prieten (de nu cumva se va descoperi vreodată și o corespondență între ei) a fost alcătuită tot de un român: **Veniamin Costachi**. Ea a fost publicată în 1811, în cuprinsul amplei predoslovii la tălmăcirea românească a *Kiriakodromionului* Apostolului și Epistolelor pauline, cu titlul: *Viața în scurt a preasfințitului arhiepiscopului al Astrahanului, kir Nichifor Teotoki, preaînțeleptului dascăl și scriitoriu al cărții aceștia, culeasă din multe scrieri ale lui și ale altora vrednici de credință*.

La data când o publica, autorul ei își dăduse demisia în februarie 1808 din cauza ocupației ruse și fusese înlocuit cu Gavriil Bănulescu pe scaunul mitropolitan de la Iași¹⁰⁰. Se retrăsese la mănăstirea Neamțu, unde a găsit răgazul de a traduce al doilea *Kiriakodromion* și de a tipări această traducere, însoțind-o cu predoslovie care conținea și biografia lui Nichifor Teotoke.

Această amplă și semnificativă predoslovie a fost retipărită cu litere latine de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, împreună cu descrierea cărții din 1811, în tomul al III-lea al *Bibliografiei românești vechi*, apărut în 1912. Reproducem aici integral biografia lui Nichifor Teotoke, dată fiind importanța ei. Se remarcă și tonul deosebit de cald în care a fost scrisă și stilul hagiografic tradițional. Ea a rămas în limba noastră, până la paginile de față, timp de două secole singura evocare amplă ieșită din pana unui român:

Se trimite la bibliografia operelor din volum, unde este numărul 3. Dar aici găsim data 1787, pentru care se trimite la cartea de la 1801! La pagina 22 nota 36 referitor la traducerea în limba rusă se spune: „Ediția rusă n-am reușit să o găsim”.

¹⁰⁰ Vezi Tit Simedrea, *Paretesisiul de la 1808 al Mitropolitului Veniamin Costachi*, București (f.a.). Extras din Revista Bisericii Ortodoxe Române, anul LIII (1935), nr. 7-8 și V. Vasilache, *Mitropolitul Veniamin Costachi, 1768-1846*, Mănăstirea Neamțului, 1941.

„Sfântul Apostol Pavel roagă pre corintheni, zicând: Și vă rog pre voi fraților, știți casa lui Stefana, că întru slujba sfinților s-au rânduit pre sineși, ca și voi să vă supuneți unora ca acestora și să cunoașteți pre unii ca aceștea. Deci, deaca pre corintheni îi îndatorea să cinstească și să se cucernicească de cei ce le slujia lor întru cele cătră mântuire, și pre unii ca aceștea carii s-au dat pre sineși ca să slujască celor ce credea întru Domnul nostru Ii[sus] H[risto]s, la cele ce privia către mântuirea lor, le porunca să-i cunoască; apoi cu dreptate sântem și noi datori a ne cucernici și a cinsti și evlavie a avea cătră preosfințitul și preaînțeleptul luminătoriu și dascălul, iar mai bine să zic Apostolul și propoveduitoriu nostru, carele s-au rânduit pre sineși a să osteni și a ne sluji noă întru cele ce sânt cătră mântuirea noastră. Și nu numai a-l cinsti și la evlavie a-l avea, ci și cu laude a-l încununa, și viața și faptele lui a le istorisi duple puteare.

Pentru aciașta, cunoscând eu cuviința și datorii cu care sunt datoriu pentru ostenele lui cu care s-au ostenit întru bunavestirea cuvântului adevărului și pentru folosul și luminarea care au pricinuit el neamului creștinesc între aceste mai de pre urmă vremi, ca un apostol, spre chip de oarecare mulțemire și de evlavie, încă și de dragoste, pre care o am priimit întru nevrednica inima mea din prea înțeleptele și de Dumnezeu insuflate cuvintele lui, voesc a-i istorisi pre scurt și duple puteare viața lui. Că nu iaste, mi să pare, cu cuviință și dreptate, din cuvintele lui a ne îndulci și din noimile cuvintelor lui a ne folosi, și întru ceale cătră mântuire a ne lumina și a ne povățui, și apoi pre dânsul a nu-l cunoaște duple porunca lui Pavel, și a nu-l ști cine iaste, și din ce neam și de unde ne-au răsărit noă un luminătoriu ca acesta; ci a-i arăta și patriia și neamul, și din ce felu de părinți au odrăslit o stălpare frumoasă și bine roditoare ca aciașta, cu ale căruia roade se hrănește toată creștinătatea, și ce felu de fapte bune au lucrat.

Prea osfințitul acesta dascal și luminătoriu chyr Nichifor Teotoki, arhiepiscopul Astrahanului, s-au născut în ostrovul Cherchira, sau, duple alții, Corfusul, întru anii de la Hs. 1731, din părinți de bun neam și bogați, cu dregătoria grafi¹⁰¹, cu credința creștini adevărați, greci cu neamul. Și după ce au venit în vârstă cea cuviincioasă, l-au dat părinților lui la școala, ce să află atunci acolo, poate și acum, preste care era dascal un Ieremiia Cavvadie, să învețe carte. Pre carele priimindu-l numitul dascal cu dragostea cea cuviincioasă, ca pre un copil al unui om ca acela de bun neam și din cei de frunte al Cherchirii, l-au pus la învățătură. Și cu ascuțirea minții lui degrab au deprins a citi, apoi văzând dascalul istețimea copilului, l-au pus și la învățatura grammaticii, și nu numai grammatica, ci și poetica și ritorica, și toată filosofia și mathimatica și theologhiia și alte învățături filosofesti toate le-au străbătut și s-au făcut ritor prea grăitoriu, precum îl arată și singure scripturile lui, și filosof prea iscusit și theolog prea lămurit, cât când au ajuns cu vârsta de douăzeci de ani, s-au suit pre amvon și au grăit cuvinte ritoricești înpodobite cu toată frumoasa grăire, pline de dulciață, de noime duhovnicești și sfinte. De care minunându-se însuși Ieremiia Cavvadiia, dascalul lui, i-au făcut și o epigramă de laudă întru care să cuprind cuvintele lui cele dintâi¹⁰².

¹⁰¹ Titlul acesta este în biografia rusească din 1800.

¹⁰² Epigrama însoțește ediția din 1766 de la Lipsca, ceea ce e o dovadă că biograful o cunoștea.

De aicea după ce au umplut inimile patrioților de spaimă și de mirare împreună și de dragoste și de râvnă și de nădejdi bune, dânsul s-au dus în Evropa să-și mai poftorească învățăturile acelea mai-nainte învățate, și lângă acestea să mai grămădească și altele mai multe și mai înalte, și încă și alte limbi să mai învețe. Pre care cu firea cea ascuțită și isteată a lui în scurtă vreme au străbătut toate științele, câte sânt obicinuite și așezate a să paradosi în Evropa, și împreună cu limba latinească, cu cea talienească și cu cea franțozască, și altele.

Și după ce și-au înbogățit sufletul său cel iubitoriu de multe învățături cu toate științele câte le poate încăpea firea omenească, și s-au făcut ca o corabie încărcată de pietri și de giuvaiurlăcuri scumpe, și ca un vultur zburătoriu la înălțimea științelor celor filosofești și înalte, s-au întors iarăși la patria sa, unde și în chipul monahicesc s-au tuns, și diacon s-au hirotonisit, și la treapta preoției s-au suit, în biserica Sfinților Apostoli Iason și Sosipatru, de Grigorie episcopul Delvinilor. Și s-au bucurat foarte părinții săi și toată patria.

Puțină vreme aicea [în Corfu – *n.n.*] după ce au zăbovit și cu cuvintele sale cele înțelepte pre patrioți i-au mângâiat și i-au folosit, și pre toate cele pentru sineși și pentru casa părintească bine le-au tocmnit, au venit la Țarigrad în vremea Patriarhiei lui Ieremia și au fost și sfințit propoveditoriu al Bisericii cei mari.

Și făcându-să om de casă binecredinciosului domn Grigore Ghica Voevod, câtă vreme au zăbovit aicea nu s-au îndeletnicit întru alte lucruri și desfătări neferositoare; nu întru primblări și răsfăteri lumești, nu întru bencheturi și beții, ci întru citirea și iscodirea dumnezeieștilor scripturi care să afla în vivliothica mai sus numitului ighemon, și a altor vivliothichi ale altora care să afla în Țarigrad. Prin care îndeletnicire nu numai pre sineși s-au folosit, nu numai întru sineși au cuprins pre bogăția carea izvoraște de aice, ci s-au făcut pre sineși ca pomul cel davidicesc, carele iaste răsădit lângă izvoarele apelor, carele rodul său s-au dat în vremea sa.

Că aflând în mai sus numitele vivliottichi lanțul părinților tâlcuitoriu la cele opt cărți ale legii vechi și la cele patru împărății, scrie cu mâna, învechite de molii, mâncate, șterse, greșite, părăsite, de nimenea uneltite, chiar ca o comoară plină de averi scumpe în pământ ascunsă, au făcut ceea ce o zice Domnul întru sfințitele sale Evanghelii: au vândut toate câte au avut și au cumpărat locul acela, și săpând cu multă osteneală comoara. Și el singur s-au ostenit de o au îndreptat, de o au adăogat și de la alți tâlcuitori, și de o au prescris, și pre măriia sa pomenitul Grigorie Ghica Voevod l-au rugat de au binevoit să o dea în tiipariu. Și călătorii îndelungate pentru dânsa asupra-și au luat de o au tipărit și la lumină dintru întunericul întru care să afla o au scos, și la toată lumea o au împărțit. Și nu numai aceasta, ci și pentru cartea Sfântului Isaac asemenea s-au ostenit.

Și nu socoti iubite, că aceasta iaste mică faptă bună, ci prea mare. Că de aceasta toată legea și prorocii să spânzură. Că iaste faptă bună a dragostei ceii către Dumnezeu și către aproapele, iaste lucru apostolesc. El ca Paul și-au cheltuit și s-au cheltuit pentru dragostea aproapelui. El trupul său l-au trudit, sufletul cu vederea l-au trecut, și pentru dragostea aproapelui, duple cuvântul Domnului sufletul său ș-au pus: «Cela ce-și iubește sufletul său piarde-l-va pre el, iar ce-l va piarde pentru mine, și pentru împărăția mea, afla-va pre el». Mai mare dragoste nu poate cineva să

aibă decât a-și pune sufletul său pentru aproapele său. Deci el pre cuvintele acestea ale Domnului, cu lucru le-au împlinit, apoi și îl va afla pre El întru împărăția Ceriului. Că prea încredințată iaste nădejdea dacă credem cuvintelor Domnului.

După ce au săvârșit de tipărit cărțile acestea și-au mai alcătuit și o cârticică înpotriva latinilor în câtă vreme s-au zăbovit în Lipsia, s-au întors și au venit în Moldova, aflându-să în acea vreme măriia sa pomenitul Grigorie Ghica Voevod domn al Țării Moldovei. Pre carele priimindu-l blagocestivul domn cu obicinuita dragoste și evlavie care o avea către dânsul, și vrând să deschiză *Academie mare* ca cele din Evropa l-au pus *dascal mare preste școala domnească și au fost vreme mai bine de un an*. Apoi nemulțămindu-se pentru oarecare neînpăcări, pre taină au eșit din Moldova și trecând prin Leșască s-au dus în Rusiia, la preaosfințitul arhiepiscop chir Evghenie, fiind și preaosfinția sa bărbat de aceeași patrie și preaînțelept și preaînvățat, și de multe limbi știutoriu, carele cu multă dragoste l-au primit și foarte s-au bucurat și mult s-au mângâiat.

Fericită era atunci Rusia, iar mai fericită cetatea Poltaviei, având întru sine și pre acești doi bărbați ca pre niște alți doi apostoli și mari luminători.

Pentru carii zice și cela ce au scris al patrulea tom al *Istoriei bisericesti* pentru Evghenie, adică acestea: *Evghenie Vulgaris au stătut întâi arhiepiscop al Poltavei și al Hersonului. Bărbat preaînțelept ca nimenea alții din vremile noastre, poate și dintr-ale multora, știutoriu de multe limbi. Acesta au încungiurat mai toată Evropa, în Borusia s-au cinstit de craiul eii Frediric cu toată gvardia lui. Iar în Rusiia au luat coroana faptelor bune alor lui. Că nu numai au fost arhiepiscop ci și cu toată cinstea a fost căutat de împărăteasca eii mărire*.

Iar pentru preasfințitul Nichifor Teotoche așa: *Nichifor Teotoche Cherchireanul, arhiepiscopul Astrahanului, bărbat preaînțelept și mult învățat și preaîscusit, sfințit propoveditor*.

Prea multă vreme va chinui lumea până va mai odrăsli pre unii ca aceștea, de va mai odrăsli!

Evghenie după ce au petrecut puțină vreme cu dânsul au socotit că nu iaste cu cuviință un bărbat ca acesta să fie ascuns supt obrocul neștiinții ci cum că se cade lumina să fie pusă pre sfeșnic. Lângă aceasta mai hrânind întru sineși un gând de multă vreme, ca să se descarce pre sineși de o sarcină grea ca aceea, au cunoscut că acum iaste vremea cea îndămânatecă și acesta iaste ipochimenul cel vrednic asupra căruia voiaște Dumnezeu a-și descărca sarcina sa. Deci ce face? Scrie către împărăteasca ei mărire și înștiințează pentru venirea a acest feliu de ipochimen, cu carele să va cinsti și să va lauda împărăția Rusiei și cum că acesta pre mulți va lumina și la credința cea dreaptă va întoarce și mult folos va pricinui neamului rusesc. Și lui-și își cere adică descărcare și ușurare de greotatea Arhiepiscopatului, iar lui hirotonisire și înălțare la treapta cea înaltă a Arhiepiscopatului, ca un vrednic de o treaptă ca aceasta. Pentru care și scrie însuși întru o aligorie a sa, pre care o face la cuvântul scripturii ceii pentru patriarhul Iacov, carele au răsturnat piatra singur pre gura puțului pre care mulți păstori o răsturna, și au adăpat oile Rahilei. Și zice așa: «Eu însă cât duple mine mărturisesc de față înaintea tuturor, că pre această piatră mare și grea m-am apucat și eu cel fără de minte să o prăvălesc, dară neputând am

văicărit ori obrăznicia ori pre tâmpirea și nebuniia mea. Pentru aceea paretisindu-mă am lăsat lui Iacov lucrul cel mai presus de puterea mea».

Înpărăteasca ei mărire înștiințându-să de venirea supt stăpânirea înpărăteștii ei măriri a unui bărbat ca acestuia, îndată au primit amândouă cererile arhiepiscopului Evghenie. Și lui adecă dându-i voe să se paretisească și să se liniștească întru stăpânirea eii unde va vrea și unde îi va plăcea și va avea leafa sa. Iar pre părintele Nichifor Teotoche au poruncit și l-au hirotonisit arhiepiscop în locul lui în Poltava. Carele de grab învățând limba rusească au început a face cuvinte ritoricești, de unde pre mulți din ereticii rascolnici i-au întors la dreapta credință. Și multe paradigme de fapte bune, multe și de dogmele sfintei credințe au dat și pre norod l-au folosit, hrânindu-l cu hrană de viață făcătoare a cuvântului lui Dumnezeu, și adăpându-l cu apă vie săltătoare spre viața cea vecinică, pre carea o scotea din puțul cel adânc al învățăturilor sale.

Așa păscându-și turma sa cea cuvântătoare cu știință și duple voia lui Dumnezeu prin livezile cele verzi și înflorite ale învățăturilor sale celor folositoare de suflet și dumnezești cinci sau șase ani, sau poate și ceva mai mult, înpărăteasca ei mărire răsunându-i-se urechile de vestirile cele bune pentru dânsul și cum că iaste așa de iscusit și îndămănat a paște pre turma sa cea cuvântătoare și pre cele rătăcite din rătăcire a le întoarce și la calea dreaptă a le povățui, ori ca mai mult să-l cinstească și la mai înalt scaun să-l sue, ori că acolo mai mulți necredincioși fiind, și vrând ca și pre aceia să-i lumineze și la cunoștința adevărului să-i întoarcă, și pre alt ipochimen așa îndemănat nu avea, ori și cu alt chip mai ascuns, pre care numai singur Dumnezeu știe, cel ce știe inimile și răunchii tuturor îl știe, i-au trimis poruncă ca să meargă la Astrahan zicându-i: «Pentru preasfinția ta iaste de nevoe acolo, ca pre necredincioșii cari să află întru acea eparhie să-i întorci cu învățăturile tale la cunoștința de Dumnezeu».

Deci robul lui Dumnezeu deși îi era cu greu acum de a mai călători așa căi îndelungate, deși peste puterea sa era cele poruncite, cu toate acestea cunoscând că poate și voia lui Dumnezeu iaste, că «niciun păr din capul vostru, au zis Domnul, nu să clătește fără de voia Tatălui meu celui din Ceriuri» și cum că porunca aceasta măcar deși de la înpărăteasca ei mărire au eșit, dar iaste lucrul apostolic, și cum că pentru dragostea lui Dumnezeu și cea către aproapele face și această călătorie și cum că celor ce iubesc pre Dumnezeu toate le ajută spre cel mai bun, și cum că lucrurile cele bune cu osteneală să săvârșesc, punându-și toată nădejdea întru Dumnezeu și pre sineși lui afierosându-se cu totul la voia Lui, ca El să iconomisească toate cele pentru dânsul duple cum va fi voia lui, au mers, duple poruncă, acolo la Mitropolia Astrahanului, și nu l-au rușinat pre dânsul nădejdea lui. Că pre mulți din cei necredincioși cari să afla acolo Dumnezeu fiind împreună cu dânsul și ajutându-i, și pre toate înaintea lui ușurându-le și lesnicioase făcându-le, i-au luminat și la cunoștința de Dumnezeu i-au adus, făcându-i din lupi miei, din fii ai întunerecului, fii ai luminii și din robi ai diavolului robi ai lui Dumnezeu.

Deci mai făcând și aicea câțiva ani și ostenindu-să întru propoveduirea cuvântului lui Dumnezeu și bine păscându-și oile cele cuvântătoare și pre mulți din cei necredincioși duple cum să zice, luminându-i și la cunoștința adevărului aducându-i

cu învățăturile sale cele lucrătoare și socotind că acum sunt destule cele pătimite de dânsul până acum, au scris către înpărăteasca ei mărire rugându-să ca să binevoiască a-i da voe să facă paritire și să-i dea un loc unde să se liniștească cealaltă rămășiță a vieții sale. Care lucru l-au și dobândit. Că i-au priimit înpărăteasca ei mărire cererea, dându-i și o mănăstire în Moscova spre petrecerea rămășiții vieții sale.

Deci dobândindu-și cererea și de toate grijile scăpând, viețuia viață fără de grijă, liniștită, îndeletnicindu-să întru citirea dumnezeștilor scripturi; întru videnii duhovnicești și întru gândirea de Dumnezeu, întru pomenirea morții, carea dezlipește pre minte și pre suflet de toate înpătimirile cele lumești, nu numai de lucruri ci și de ideile lucrurilor.

Întru tălmăcirile Chiriadodromiilor, mai întâi ale celui evanghelesc, apoi și întru ale celui apostolesc, pre care și la sfârșitul vieții sale l-au dat în mâinile Zosimadilor, pre carii și foarte îi iubia, și ei către dânsul multă evlavie avea, ca să-l typărească, ca și pre al Evangheliei, și să-l dea în dar.

Și dăruind și vivlioteca sa școalelor celor din Sfântul Munte, întru lucrarea acestor fapte bune, întru aceste feliuri de îndeletniciri, întru aceste priviri ale minții și întru aceste lucruri ale dragostei ceii către Dumnezeu și către aproapele, de carea toată legea și prorocii atârnă, și-au dat sufletul său în mâna lui Dumnezeu, la anul o mie opt sute, în două zile ale lui iulie¹⁰³.

S-au dus ca să se odihnească cu apostolii, ca cela ce în toată viața sa lucrul apostolesc au lucrat, ca un apostol. Cu dreptii ca un drept și carele lucruri ale dreptății au făcut. Cu arhieriei ca un arhieru al lui H[risto]s. Și carele întru toată viața sa prin ostenealele sale pre dânsul l-au proslăvit, l-au propoveduit și înaintea tuturor oamenilor l-au mărturisit. Deci acum s-au dus acolo la dânsul, ca și el să-l mărturisească înaintea Părintelui Său celui din Ceriuri. Duple cum însuși s-au făgăduit: «Tot acela ce mă va mărturisi pre mine înaintea oamenilor îl voi mărturisi și eu pre dânsul înaintea Tatălui meu celui din Ceriuri».

Aceasta iaste viața prea sfințitului arhiepiscop al Astrahanului Chyr Nichifor Teotohi Cherchireului, pre cât s-au putut a să culege din scripturile cele pentru dânsul și din alte mărturii vrednice de credință, o prea iubite cititoriu.”

A doua evocare amplă și a treia sa biografie, după cea tipărită în rusă în 1801, a fost scrisă tot de un român: **Alexandru Sturdza**. Dar va fi în limba franceză. Ea s-a publicat însă prima oară în traducere rusă, la Moscova, în 1844¹⁰⁴. Numai în al treilea volum al operelor sale postume a apărut și în limba franceză, în care fusese scrisă dar din care fusese tradusă și în neogreacă și publicată la Atena, în 1858¹⁰⁵.

¹⁰³ Iulie în loc de iunie este încă o dovadă că s-a folosit de biografia tipărită în 1801, dar a făcut o greșală: acolo 2 iunie este dată ca zi a înmormântării, data morții fiind 31 mai.

¹⁰⁴ Евгений Булгарис и Никифор Феотокис, предтечи умственного и политического пробуждения греков. Из французской рукописи А. С. Стурдзы, названной „Воспоминания и облики” / Перевод с франц. М., Унив. тип., 1844, 31 р. (Din jurnalul „Московитянин”, 1844, No. 2, p. 337-367.)

¹⁰⁵ Αναμνήσεις καὶ εἰκόνες. Εὐγένιος Βούλγαρις καὶ Νικηφόρος Θεοτόκης, Πρόδρομοι τῆς

În ea găsim unele informații comune cu „panegiricul” lui Veniamin Costachi, și multe altele ce țin de legăturile celui evocat cu părintele autorului, dar și două care privesc momente cruciale din biografia sa: împrejurările în care a părăsit Constantinopolul și cele în care s-a retras din scaunul de arhiepiscop al Astrahanului.

Cum această evocare, apărută mai întâi în rusește și în grecește nu a fost niciodată tradusă și în românește, o punem aici și sub ochii cititorilor români, în acele părți care ne interesează pe noi. Cu observația anticipată că Alexandru Sturdza nu știe nimic, sau nu crede că trebuie să amintească ceva, despre etapa ieșeană din viața celui evocat, și nu are cunoștință de portretul realizat la Iași (cel mai vechi din câte i s-au făcut) prin grija, sau – după părerea lui Nicolae Iorga – chiar de către tatăl său, Scarlat Sturdza! Deși acest portret fusese publicat încă din 1804 în manualul de geografie tipărit postum la Viena de frații Zosima.

Încheind prima parte din portretul dedicat lui Evghenios Voulgaris, până la sosirea lui în Rusia, Alexandru Sturdza trecea la al doilea subiect al istoricei sale evocări:

„Îl părăsesc în Rusia pentru a schița începuturile lui Nichifor Teotokis (Nicéphore Théotokis) – emul al trainicei sale gloriei și al devotamentului său religios. Fiindcă amândoi, după multe strădanii și întâmplări penibile, aveau să ajungă în același port și să-și încheie acolo cariera. Mi-e cu neputință să-i separ pe acești doi oameni în amintirile mele care se leagă în același timp de tatăl meu, prietenul lor cel mai credincios, discipolul lor cel mai recunoscător.

Nichifor, mai tânăr cu cincisprezece ani, primise de Sus aceeași vocație ca și ilustrul său concetățean. Ca și el renunță de timpuriu la lume și se devotă cu ardoare studiului religiei, științelor și literelor. Cu hotărârea fermă de a le răspândi, îmbrățișă viața călugărească și se închină cu totul slujirii Bisericii și nației.

Nichifor în floarea vârstei, debută ca predicator pe amvonurile din Kerkira, patria lui. **S-a păstrat de la el un volum de predici care datează din această vreme.**

Invitat să se ducă la Constantinopol (s.n.), el primi ospitalitate în casa prințului Grigore Ghica, îi dădu lecții și-și făcu o datorie din a explora cu grijă biblioteca acestei familii nobile.

Acolo el descoperi un manuscris conținând, cu variante curioase, seria de comentarii ale Sfinților Părinți la primele opt cărți ale Vechiului Testament, denumite Catena Patrum, ἡ Σειρὰ τῶν πατέρων. După ce l-a descifrat și transcris cu mâna sa, tânărul Teotokis, încurajat de dărnicia gazdei sale, luă de atunci hotărârea de a tipări cu grijă o culegere prețioasă pe care o socotea folositoare Bisericii. Acest plan l-a realizat ceva mai târziu, la Leipzig.

νοητικῆς καὶ ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως τῆς Ἑλλάδος. Απόσπασμα μεταφρασθὲν ὑπὸ Κωνσταντίνου Γ. Σοῦτσου, Ατένα, 1858 (B.A.R. II 62933) [Amintiri și portrete. Evghenios Voulgaris și Nikiforos Teheotokis, precursori ai renașterii spirituale și naționale a Greciei. Extras tradus de Constantin G. Suțu].

Cu toate acestea, o grea umilință avea să dezvăluie în curând comoara de smerenie pe care o cuprindea acest suflet fervent, comoară de mii de ori mai prețioasă decât aceea a erudiției sale.

Dumnezeul Părinților noștri, căruia îi plăcea să pună la încercare și să-i facă a crește în duh pe cei doi atleți ai noștri, îl adăpase pe Eugène Boulgaris cu paharul batjocurei (du calice de l'outrage)¹⁰⁶; el vru ca Nichifor să îndure la rândul său o umilire publică, proba cea mai eficace dintre toate pentru a cauteriza orgoliul nostru.

Într-o zi, Nichifor rostea cuvântarea funebră pentru prințesa Ghica, soția (épouse) gazdei și protectorului său, în prezența patriarhului Samuel¹⁰⁷, așezat în jilțul Sfântului Apostol Andrei, în fața unui auditoriu numeros care acoperea piața din fața bisericii și umplea străzile dimprejur. Fie că acele cuvinte rostite de tânărul predicator se resimțeau de timiditatea sa, fie că s-a lăsat dus de prea lungi reflecții, fapt este că omilia sa i-a dispăcut patriarhului. Or, acest pontif a cărui autoritate avea ceva ce inspira teamă, era uneori impetuos și dur. De altfel, fără să o știe, el se afla acolo spre a desăvârși, dintr-o singură lovitură, educația launtrică a unui om apostolic, viitor episcop și viitor stâlp al credinței.

Samuel se ridică de pe scaun, întrerupse brusc pe Nichifor, îi impuse tăcerea și-i făcu semn să coboare de pe amvon (de la chaire de vérité).

Imediat tânărul monah a tăcut, s-a înclinat adânc în fața patriarhului și a dispărut în mulțime, în mijlocul murmurilor celor ce considerau că prințul Ghica a fost cel insultat în persoana lui Nichifor. Cu toate acestea, agitația se liniști, strunită de majestatea locului.

După acest incident, Nichifor, mereu smerit, studios fervent, datat datoriilor sale, continuă să-și urmărească țelul sacru al existenței sale terestre. Și el, după exemplul lui Eugeniu, se închinase fără întoarcere servirii Bisericii și națiunii oprimate. **El pleacă la Leipzig cu autorizația superiorilor**, mergând astfel pe urmele compatriotului său, spre a exploata în voie comorile științei și a veghea la tipărirea manuscrisului citat mai înainte.

Acolo, divinei providențe i-a plăcut să alcătuiască între Nichifor Teotokis și tatăl meu legăturile unei prietenii cu totul creștinești, una din acele prietenii asupra căreia nici moartea însăși nu are putere și care se înnoadă în cer.

Strămoșul meu, dl. Dimitrie Sturdza¹⁰⁸ fu cel dintâi boier moldovean care-și puse în aplicare planul (qui exécute le dessein) de a desăvârși educația fiului său în țări străine. El trimise pe tatăl meu, încă tânăr, la Leipzig, sub conducerea unui mentor puțin instruit, dar ferm în religia sa și devotat în întregime familiei mele.

Acolo, tatăl meu îl întâlnește pe Nichifor. S-au cunoscut la picioarele altarului (on lia connaissance au pied de l'autel); după aceea s-au văzut între pereții cabinetului

¹⁰⁶ Relatase înainte de pățania acestuia în Muntele Athos, de unde fusese alungat pentru ideile sale propovăduite în școala înființată acolo.

¹⁰⁷ În versiunea Veniamin Costachi este pomenit patriarhul Ieremia, ceea ce este greșit. Dimitrie Sturdza a avut doi băieți: pe Scarlat, cel mai mare, tatăl lui Alexandru, și pe Grigore, despre care însă nepotul său nu amintește nicăieri, deși a fost tatăl lui Mihai Sturdza, domnul Moldovei (1834-1849).

¹⁰⁸ Pentru familia Sturdza vezi ampla monografie, deja citată, de Cristian Popișteanu și Dorin Matei. V. supra, p. 158, nota 90.

de studii. Tatăl meu se simți imediat atras către acest om de o pietate exemplară și de zelul cel mai curat și mai lămurit. Nichifor îl iniție puțin câte puțin în deliciale caste ale rugăciunii și-l făcu să deprindă obiceiul de a medita în mod regulat Sfintele Evanghelii. Îndemnurile familiare (ces exhortations familières) și exemplul ziditor de suflet al tânărului monah și-au dat roadele: din acea epocă fericită și până la moartea sa venită în 1816, tatăl meu păstră cu fidelitate depozitul de credință vie și activă pe care-l primise de la Nichifor. În mijlocul celor mai grele încercări în patria sa și în timpul îndelungilor vicisitudini ale emigrației sale, nimic n-a putut să zdruncine credința sa și nici să răcească fervoarea sufletului său, în ciuda ispitei unui secol de îndoială și blasfemie care-i smintea până și pe cei aleși. Din păcate, ne aducem încă aminte de acele timpuri de disoluție și amețală în care creștinul, rămas singur, nu mai îndrăzne să-și mai mărturisească cu voce tare credința sa, intimidat cum era de gălăgia discordantă a filosofismelor și de rătăcirile straturilor înalte ale societății.

Acum, când beția (la tourmente) stărnită de infern se potolește, noi vedem la rândul nostru cum noroiul murdar (le limon impur) stărnit de ea coboară la clasele inferioare și depune o drojdie corosivă care atacă umanitatea la rădăcinile ei și revine adesea la suprafață sub formă de explozii răzbuțoase, în virtutea legii compensațiilor.

Ceea ce era particular și admirabil în viața și lecțiile lui Nichifor, și ceea ce tatăl meu a știut să-și aproprieze lăuntric, era acordul perfect al cultului interior cu practicile din afară ale devoțiunii.”

După ce evocă interesul trezit de Nichifor Teotoke la Leipzig învățaților germani care au dorit să-l asculte și pe el, ca mai înainte pe Evghenios Voulgaris, și după ce rezumă esența celor expuse, așa cum i-au fost relatate de părintele său aflat printre ascultători, continuă:

„Mai mulți tineri de bună familie (d'une naissance distinguée) asistară de asemenea la această manifestare pioasă a credinței părinților noștri. Caterina cea Mare îi trimisese să-și termine studiile la Leipzig. Erau domnii Kozodavlef, Zinovief, Ulsufief și alți câțiva, pe care tatăl meu îi va regăsi, douăzeci de ani mai târziu, împotriva oricărei așteptări, în această capitală a nordului în care emigrarea lui l-a dus și unde Eugen și Nichifor îi precedaseră.

De la ilustrul Cantemir până la tatăl meu și cei din familia Ipsilanti, de la tratatul de pace de pe malurile Prutului până la cel de la Adrianopol, ce funebru șir de exilați aducea fără întrerupere Rusiei dublul tribut, al durerilor și al speranțelor Orientului creștin!

Câtva timp după aceea, Nichifor primi o invitație asemănătoare celei pe care Eugen a crezut că trebuie să o accepte. Exemplul compatriotului său îl atrase [...]

Atunci când Nichifor Teotokis ajunse în Rusia, Eugen, acoperit de favorurile curții, obiect al atențiilor clerului înalt și al restului aristocrației rusești tocmai acceptase, după o lungă rezistență, formidabilele funcții ale episcopatului. **Împărăteasa avea la inimă să încredințeze conducerea spirituală a cuceririlor sale recente, populate de greci, de emigranți din Serbia și de tătari, unui prelat de națiune greacă și cunoscut în tot Orientul.** A fost creată dioceza Chersonului și

Slavoniei în amintirea vechilor martiri, episcopi din acele părți¹⁰⁹. Monseniorul Eugen se consacră datoriilor augustei sale funcții cu o asiduitate scrupuloasă, dar pe un teren plin de obstacole. El ignora limba dominantă a Imperiului, ca și formele administrației sale. El regreta cabinetul său de studii, farmecele retragerii și ale unei munci rodnice care adusesese deja Greciei atât de frumoase roade.

Vocația sa esențialmente speculativă învinse în curând constrângerea funcțiilor pastorale care-i umpleau de spaimă smerenia sa. După câțiva ani de ascultare, Eugen părăsi scaunul său și merse să se așeze la Sankt Petersburg. Frații Zosima, bogați negustori greci, domiciliați la Nejin, la Moscova și la Livorno, se grăbiră să pună averea lor la dispoziția savantului episcop și publicară succesiv operele sale, cu scopul de a le răspândi până departe printre națiunile de limbă greacă (parmi les nations de langue grecque).

Mari binefăcători ai științelor divine și umane în folosul școlilor sărace și bisericilor din Orient, ilustrii Zosima (erau cinci frați cu același nume, care acționau în același spirit), frații Zosima, spun, deși puțin instruiți, și-au urmărit de-a lungul a mai mult de jumătate de secol, fără a se descuraja niciodată, patriotica lor întreprindere. Ei au imprimat și publicat pe cheltuiala lor o masă enormă de lucrări de pietate, de literatură și de instrucție clasică. Autori antici, Părinți ai Bisericii, catehisme, dicționare, manuale de matematici, de fizică, elemente de logică și de filozofie, toate ocupară tipografiile acestor Aldo, acestor Didot [celebri editori italien și francez - n.n.] ai Greciei ce renăștea, pentru care nimic nu era prea costisitor din ceea ce putea grăbi civilizația patriei lor. Și remarcați, acești modești binefăcători ai națiunii distribuiau gratuit edițiile lor. Exaltați de un instinct naiv și sublim, frații Zosima plasau bucuros bogăția lor ca într-o rentă viageră (plăcaient joyeusement leurs richesses à fonds perdu) în viitorul Greciei și al Bisericii, obiectele pietății lor filiale. Fără ei, mulți clasici, o nouă ediție greacă a Sfintei Biblie și multe opere prețioase ale lui Eugen Boulgaris și Nichifor Teotokis n-ar fi văzut niciodată lumina zilei...

Nichifor Teotokis, primit de stăpânire cu aceeași favoare ca și compatriotul său, fu în curând sfințit la rândul său episcop al Noii Rusii, de unde trecu la arhiepiscopia Astrahanului (p. 276-286)."

¹⁰⁹ Mult mai puțin luminoasă este relatarea lui Chesarie Daponte în al său *Catalog istoric al oamenilor însemnați din secolul XVIII* editat și tradus de Constantin Erbiceanu:

„Eugenie Corifiotul, orator și prea erudit, cel întâi care a arhierisit în Pultava Rusiei și Noua Serbia, care trăiește. Acesta a făcut *Logica* sa, și ducându-se în Lipsca a imprimat-o, și altele. Aici s-a făcut cunoscut, pentru învățatură, cu regele Prusiei Friderik, și cu un boer moscovit; care ducându-se în Moscova a referat împărătesei Ecaterina despre el; aceea l-a adus și l-a pus profesor de grecește și de latinește fiului ei și succesor Pavel, și ședea la o masă, i-a dat și prerogativa de a nu fi supus Sinodului. **Invidiindu-l Sinodul și înșelând, precum zic, pe împărăteasa că adică se cuvine să se cinstească cu numele de arhieriu, și făcându-l arhieriu, l-a scos de la palat și l-a aruncat în Pultava, ca să nu aibă pe cel nesupus ei și mai ales un grec.** [s.n.]

Eu cândva fiind împreună cu el când era ierodiacon și predicator la Patriarhie în Constantinopol, m-am întâlnit, fiind cu marele și cinstitul lemn al Hloropotamului și căutând milostenie; șezând la un boer la masă în Stavrodrom, a zis acesta și a încredințat că în tot universul nu sunt oameni mai mulți de 70 de milioane. Iar eu cetind istoria Chinei am văzut că scrie că numai în împărăția acea a Chinei ca populată și întinsă, sunt atâtea milioane de oameni”. Vezi Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*. Postfața Andrei Pippidi. Cuvânt introductiv și genealogie de Constantin Erbiceanu, București, Editura Cronica, 2003, p. 123-124.

Titlatura exactă a eparhiei era: Славенскую и Херсонскую, iar apoi Новороссийскую.

După ce evocă și el, în aceiași termeni ca Veniamin Costachi, succesul extraordinar obținut în convertirea la ortodoxie a staroverilor și chiar a musulmanilor tătari la creștinism, parcă tocmai spre a sublinia contrastul dintre acest apogeu al pastorației sale și modul cum avea să ia sfârșit, ne istorisește imediat cele ce urmează:

„În timp ce Nichifor veghea la mântuirea sufletelor și se făcea «tuturor toate» [aluzie la cuvintele Sfântului Pavel – n.n.] cu o totală abnegație, s-a întâmplat ca prințul Potemkin, generalul șef al armatelor ruse în Moldova, să viziteze orașele create de el la vărsarea Bugului și Niprului.

Oricâte s-au spus despre el, acest favorit al sorții nu era lipsit de calități eminente ce îndreptăteau prodigioasa lui înălțare. El iubea religia și respectiv pe slujitorii ei. Înaltele virtuți ale lui Nichifor, austeritatea sa, luminile lui, elocvența și lucrările apostolice ale nobilului străin îi inspiraseră admirație. Într-o zi de sărbătoare solemnă alter ego-ul Caterinei cea Mare îl invită pe arhiepiscop la un banchet somptuos la care se găseau adunați toți comandanții armatelor de pe mare și de pe uscat, precum și autoritățile superioare. Dar, era o zi de post. Este adevărat, se avusese grijă să fie pregătite mâncăruri aparte pentru prelat. Dar prințul Potemkin invitându-l pe Nichifor, potrivit obiceiului, să binecuvânteze masa încărcată de cărnuri delicate, acesta refuză, declarând că el nu poate să aprobe o încălcare atât de vădită a poruncilor Bisericii. Și dându-și seama că refuzul său îl irita pe Potemkin, se închină în fața adunării și pleacă din sală” (p. 287-288).

Ca urmare „își va părăsi dioceza după ce-și îndeplinise sarcina cu credință timp de mai mulți ani”.

C. Dyovuniotis a pus la îndoială această istorisire, motivând că prințul Potemkin a murit în 1791, iar demisia a survenit în anul următor.

Prințul Grigori Alexandrovici Potemkin (1739-1791) a fost neîndoiește protectorul lui Teotoke (două scurte scrisori ale acestuia către el, trimise din Poltava la 14 mai și 18 iunie 1784 și una adresată lui de Potemkin la 9 februarie 1786 cu formule de cel mai adânc respect sunt publicate în volumul scos de mănăstirea Danilovska) și în calitate de general-guvernator al regiunii Novorossiisk, în care se afla eparhia acestuia, contribuise la promovarea lui. Era foarte bun cunoscător al treburilor bisericești ale Imperiului, întrucât fusese numit și se ocupase de ele în calitate de „procuror adjunct al Sfântului Sinod”, ceea ce însemna „al doilea personaj al administrației religioase”, cum citim într-una din cărțile închinat lui și având titlul *Potemkine mystique et conquérant*¹¹⁰.

¹¹⁰ Paul Mouroussy, Ed. Franco-Empire, 1988, p. 138-139. La B.A.R. se găsește în originalul englez și în traducere franceză cea mai importantă monografie: Soloveytchik George, *Potemkin. A picture of Cathrine's Russia*, London, Thornton, Butterworth [1938] (II 506 464); *Potemkine*

Din 1785 el a devenit general-guvernator al Saratovului și Astrahanului, și viceguvernator (наместник) al Caucazului. La 10 noiembrie 1786 murind arhiepiscopul Antonie al Astrahanului, scaunul a rămas vacant și a fost adus în locul lui Nichifor Teotoke (scrisoarea lui Potemkin către acesta era datată 9 februarie 1786). Autorul american al monografiei publicate de Columbia University a demonstrat, pe baza unui document indiscutabil, că transferarea arhiepiscopului Poltavei pe scaunul rămas vacant de la Astrahan, transferare hotărâtă împreună cu alte asemenea mișcări la 28 noiembrie 1786 de împărăteasa Ecaterina a II-a, a fost dorința guvernatorului Astrahanului. Există o scrisoare prin care consilierul de la Afacerile Externe A.A. Bezborodko îi comunica prințului transferarea arhiepiscopului Teotoke „potrivit dorinței sale”¹¹¹.

Prințul Potemkin a murit la 16 octombrie 1791 în localitatea Sculeni din Basarabia, aflată între Nikolaev și Iași, iar demisia lui Nichifor Teotoke s-a produs câteva luni mai târziu. **La 16 aprilie 1792** împărăteasa comunica Sinodului hotărârea de a îndeplini cererea arhiepiscopului de a i se aproba demisia. El va părăsi pentru totdeauna Astrahanul la **14 iulie 1792**. Întrebarea este dacă, ținând seama de înclinațiile religioase ale lui Potemkin și de enorma cantitate de anecdote negative care au circulat despre el, cum amintea G. Soloveytchik, putem crede în versiunea lui Al. Sturdza despre ospățul cu care l-ar fi sfidat pe înaltul ierarh pus chiar de el în scaun.

Trebuie să admitem mai degrabă că motivul real al retragerii din scaun nu a fost doar sănătatea (*due to ill health* citim și în articolul de pe internet) ci va fi contat tocmai cel sesizat de Bruess: **disensiuni cu Sinodul. În orice caz, comportamentul Sfântului Sinod după această demisie nu a fost unul de mare prețuire pentru prestația sa de 13 ani în slujba Bisericii Ruse.** Ultimele cercetări, al căror rezultat a fost înfățișat la Conferința din Corfu și sunt sintetizate în cartea citată, au scos la lumină faptul că mănăstirea ce i-a fost prescrisă de la Petersburg ca rezidență, conform obiceiului practicat față de ierarhii demisionari, se afla în eparhia Suzdal și era cu neputință de locuit, iar în oraș nu exista niciun medic, deși cel ce urma să trăiască acolo era bolnav. Înainte de a se duce, arhiepiscopul demisionat se informase și a relatat cele aflate în cererea adresată Sfântului Sinod de a i se permite să se stabilească la Moscova. I s-a dat spre conducere o mănăstire de la marginea orașului, recunoscută chiar de Sfântul Sinod ca fiind „de clasa a treia”.

Aici și-a petrecut ultimii șapte ani și jumătate ai vieții și potrivit voii – nu totdeauna înțeleasă imediat – a lui Dumnezeu, tocmai aici și-a încununat opera, (*un tableau de la Russie de Catherine II*). Traduit de l'anglais par Hélène et Lydie Soloveytchik, cinquième édition, Paris [1940] (II 169658).

¹¹¹ Gregory L. Bruess, *Op. cit.*, p. 170 și 178 și *Николай Феотокис*, Moscova, 2006, p. 58.

prin *Kiriakodromionul duminicelor*, tipărit de frații Zosima imediat, sub propria supraveghere, și cel al *Apostolului*, rămas în sarcina posterității, reprezentată tot de aceștia.

Pentru Nichifor Teotoke, nu scaunul arhiepiscopal pe care a stat 13 ani, ci această modestă stăreție a unei mănăstiri de la marginile Moscovei, în care a fost înmormântat și s-a odihnit până în 1930, când mormântul și oasele i-au fost risipite de buldozerele lui Stalin, a rămas cel mai rodnic timp al întregii etape rusești din biografia sa! **Va folosi acești ultimi șapte ani și jumătate de viață ca să aștearnă pe hârtie operele cărora le va datora nemurirea pământească.** Dar și spre a-și vedea tipărite cele trei volume ale manualului său de **matematică** – cea de a doua operă științifică menită să contribuie la educația tineretului națiunii sale care avea să întemeieze Grecia modernă – și să-și revadă manualul de **geografie**, tipărit postum.

Acesta din urmă fusese alcătuit pentru studioșii *Academiei Domnești* de la Iași, pe lângă manuscris găsindu-se și portretul realizat atunci și dăruit de vechiul prieten de la Lipsca și apoi din Rusia, Scarlat Sturdza. Portret de pe care s-a executat gravura ce însoțește **această primă tipăritură prevăzută cu chipul autorului.** Pe următoarele vor fi puse portretele înaltului ierarh, cu ținuta și vestimentația rangului. Acesta este însă cel mai vechi și probabil cel mai fidel modelului, ceea ce-l va determina pe C. Th. Dimaras să-l reproducă în versiunea greacă originală a clasicei sale sinteze.¹¹²

Dacă **viața** lui Nichifor Teotoke a fost pusă la încercări aparent pierdute, ea s-a dovedit câștigătoare din fiecare nouă încercare, în planul **operei.** Rămas în Corfu, de unde a plecat și în urma obstrucțiilor făcute școlii sale de autoritățile catolice, este greu de crezut că ar fi ajuns vreodată marele promotor al „trezirii intelectuale grecești”. Iar în privința scandalooasei despărțiri de mediul constantinopolitan, ea n-a făcut decât să-l propulseze pe „orbita” pe care, plasat odată cu revenirea sa în Europa occidentală (care-l încârcase cu învățătura ei), va avea posibilitatea să-și vadă apărând, una după alta, în Lipsca, la celebrul Breitkopf, cărțile cu care va servi această „trezire intelectuală” a nației. La Astrahan, covârșit de sarcinile pastorației sale, n-ar fi dobândit niciodată acea nemurire terestră **pe care o datorează tocmai celor două scrieri din ultimii ani ai vieții, așternute pe hârtie în retragerea din mănăstirea moscovită.**

De fapt, în Nichifor Teotoke au coexistat armonios – ceea ce nu era regula pe vremea sa! – **știința și credința.** El și-a servit propria națiune, dar și pe cei

¹¹² Nu înțelegem de ce reproducând la p. 18 acest portret, alcătuitorii prețiosului volum din 2006 l-au însoțit cu legenda *Иеромонах (?) Никифор Феотоки*. Semnul întrebării nu-și are rostul din moment ce **sub portret există explicația că a fost făcut la Iași, când era conducătorul școlii, deci ieromonah.** Arhiepiscop va ajunge numai în Rusia.

ce foloseau limba greacă devenită vehicul universal, cum erau românii, bulgarii și sârbii, cu manualele de **fizică, geografie și matematică** – cele mai bune în Răsărit la data apariției lor. Dar a rămas să-i servească până azi, pe toți, cu cele două cărți în care și-a pus toată știința și arta în slujba unei cauze supreme: **păstrarea și adâncirea legăturii omului cu Dumnezeu.**

Încheindu-și existența la 69 de ani, pe atunci desigur o vârstă generoasă dar nu matusalemică, Nichifor Teotoke a lăsat o operă din care aveau să învingă timpul tocmai cele două *Kiriakodromioane* ale acestor ultimi ani, dintre care cel puțin ultimul a fost alcătuit și din îndemnul primului său „hagiograf” – mitropolitul Moldovei Veniamin Costachi.

Nichifor Teotoke și opera sa au devenit obiectul unor abordări cu instrumentele științei moderne odată cu alcătuirea, de către **Gheorghios Zaviras** (1744-1804)¹¹³, a lucrării *Nea Ellas – Noua Elladă sau Teatrul elen*, publicată postum abia în 1872, la Atena (B.A.R. II 283409), de către Gheorghios P. Kremos (a fost reeditată la Atena în 1972, reeditare îngrijită de T. Gritsopoulos după cum aflăm din cartea profesorului Kitromilides, p. 447), dar cunoscută în manuscris și înainte de a fi dată la tipar. Aici găsim următorul text (în traducerea domnului Mihai Țipău, ca și toate cele următoare din neogreacă), însoțit de prima încercare de bibliografie a operei lui Nichifor Teotoke într-o lucrare în limba greacă:

„**Nikiforos Theotokis.** Acest bărbat celebru s-a născut în insula Kerkyra în anul 1736. Tatăl său se numea Stefanos, trăgându-se dintr-un neam nobil. În patria sa a fost elev al lui Ieremias Kavvadias, care conducea pe atunci școala din Kerkyra. Mai târziu, mergând la Bologna și Padova a devenit discipol al înțelepților de acolo. Era bun cunoscător al limbii latine, franceze, italiene și ruse. Întorcându-se din Italia a îmbrăcat în patria sa shima monahală și a devenit ieromonah și dascăl al patriei sale. După aceasta, fiind chemat în Moldova, a fost director al școlii din Iași. După aceea, prin anul 1765 a mers în Germania pentru a încredința tiparului cărțile redactate de el.

Prin urmare, stând destulă vreme în Leipzig-ul Saxoniei și publicând unele dintre scrierile sale, de acolo s-a dus în Rusia, unde a găsit multă favoare și considerație de la notabilii de acolo. (s.n.) Prin urmare, la 6 august în anul 1779 a fost ales și avansat, după celebrul Evghenios, la tronul arhiepiscopal al Slavinionului și Chersonului. După aceea a fost transferat la Arhiepiscopia Astrahanului și Stavropolisului unde, distingându-se prin toată înțelepciunea și virtutea în grija pastorală, întru tot lăudatul bărbat a păstorit turma încredințată lui, nu numai prin învățăturile sale cuprinzătoare neîncetate, ci și cu exemplul purtării sale.

Văzând că în eparhia lui se găsesc mulți dintre ereticii numiți rascolnici, a

¹¹³ Pentru el Elena Lazăr, *Panorama literaturii neoeleene*, București, Editura Eminescu, 1987, Colecția Clepsidra, p. 350, acum și ediția nouă, adăugită, 2001.

dobândit un mare zel pentru mântuirea acestora și, prin intermediul învățăturilor sale înțelepte, peste cinci mii de rascolnici s-au întors la evlavie, pe care atâtea îndelungate prigoane ale împăraților nu putuseră să îi facă să se întoarcă.

Iar după destulă vreme, înaintea anului 1796 (după cum se vede în *Chiriadromionul* său), a renunțat la poziția de arhiepiscop și a trăit ocupându-se cu redactarea diferitelor cărți. În cele din urmă, în anul 1800, la Sankt Petersburg (după cum am auzit) și-a preschimbat viața [de aici cu cea de apoi].

Acesta a fost un orator extrem de elegant, căci în el lucrau împreună firea și arta, foarte înțelept în cele ale filosofiei vechi și moderne, în cele ale teologiei nu era în urma nimănui din timpurile noastre și [era] un matematician foarte bun. Pentru acest cuvânt stau mărturie lucrările sufletului de filosof și teolog al acestuia.

Vorbind despre aceasta, Iosif Moesiodax spune în Apologia sa: «Unul singur a avut genialitatea pentru a împlini o astfel de nevoie a chinutului nostru neam, celebrul Theotokis, complet, clar, concis și respirând tot timpul zel sincer pentru folosul public. [El] singur va înzestra școlile noastre cu toate cele necesare acestora, fie pentru matematică, fie pentru celelalte [științe] ale fizicii. Extrema stare de dezmoștenire a neamului nostru ne-a lipsit și de acesta!»

Însă și celebrul Evghenios Voulgaris, scriind către Neofit Peloponesianul (despre chestiunea dacă Trupul și Sângele Domnului în Taină este coruptibil sau incoruptibil) a răspuns: „Ierodidascălul Nikiforos este capabil (dacă este cineva capabil) să arbitreze chestiunea – știu bine – și să răspundă și să judece și să întărească cele presupuse, fiind un bărbat care nu stăpânește doar filosofia din afară, dar o știe foarte bine și pe cea dinăuntru și a noastră, și împodobit cu zelul cel pentru evlavie și cu corectitudinea dogmelor acesteia. Mărturia lui stă în locul a mii [de alte mărturii]. Mai bine zis în locul tuturor celor care practică evlavie”.

Deci cele născute de mintea cea înaltă a acestui bărbat celebru sunt acestea. Și mai întâi cele publicate.” [urmează înșiruirea scrierilor]

De la început apar impreciziile ce vor stărui, sub raportul cronologiei, de-a lungul întregii cercetări moderne, îndrăznesc să spun până la această lucrarea a noastră! Însăși data nașterii este greșită, iar delimitarea etapelor vieții sale va diferi de la un cercetător la altul.

Cea mai puțin lămurită – chiar dacă menționată de aproape toți biografii – este cea legată de profesoratul său la Academia domnească din Iași.

După cum vedem, Gheorghios Zaviras nu amintea însă nimic de șederea în Constantinopol!

În bibliografia ce însoțea această primă prezentare sunt enumerate 21 de titluri, începând cu prima carte tipărită cu numele său, în 1766, la Lipsca. Nu toate titlurile s-au dovedit însă a corespunde realității.

Că manuscrisul lui Zaviras a circulat înainte de tipărire și a fost folosit, ne-o dovedește reproducerea textului despre Teotoke în articolul Γραμματεία Νεωτερική [Literatura modernă] din periodicul „Ερμής ὁ Λόγιος” [Traducerea

propusă de domnul M. Țipău: „Hermes cel cult”; alții au tradus „Mercurul Savant”], care apărea la Viena. Îl găsim în anul 1812, p. 159-160, 169-170:

„Nikiforos Theotokis, din insula Kerkyra, s-a născut în anul mântuirii 1736 din părinți nobili. Tatăl său se numea Stefanos. A urmat primele lecții în patria sa pe lângă Ieremias Kavvadias, iar după aceea, mergând la Bologna și Padova în Italia, a devenit discipol al înțelepților de acolo. Era bun cunoscător al limbilor greacă, latină, franceză, italiană și rusă. Întorcându-se din Italia a îmbrăcat în patria sa shima monahală și a devenit ieromonah și dascăl al patriei sale. Nu după mult timp fiind chemat în Moldova, a fost numit director al școlii domnești din Iași, unde a și adunat un mare număr de discipoli. După aceea, prin anul 1765 a mers în Germania și stând destulă vreme la Leipzig în Saxonia, a încredințat tiparului multe cărți.

Plecând de acolo a mers în Rusia, unde în 1779, după Evghenios, a fost avansat de Sfântul Sinod de acolo la tronul arhiepiscopal al Slavinionului și Chersonului. După aceea a fost transferat la Arhiepiscopia Astrahanului și Stavropolisului unde, distingându-se prin toată înțelepciunea și virtutea în grija pastorală, a păstorit turma încredințată lui, nu numai prin învățăturile sale cuprinzătoare, ci și prin exemplul purtării sale.

Văzând că în eparhia lui se găsesc mulți dintre ereticii numiți rascolnici, a dobândit un mare zel pentru mântuirea (acestora) și, prin intermediul învățăturilor sale înțelepte, peste cinci mii de rascolnici s-au întors la Ortodoxie.

Iar după destulă vreme, demisionând din acest tron arhiepiscopal a mers la Moscova unde, liniștindu-se s-a ocupat cu redactarea multor cărți folositoare neamului nostru. Acolo s-a și săvârșit din viață în anul mântuirii 1800.

Acest veșnic pomenit a fost un orator extrem de elegant, foarte înțelept în cele ale filosofiei vechi și moderne. În cele ale teologiei nu era în urma nimănui din timpurile noastre și (era) un matematician foarte bun. Iar scrierile acestuia sunt următoarele.”

În bibliografie sunt date 10 titluri, după care urmează finalul:

„Îi sunt încă atribuite în manuscrise și o mulțime de epistole, cuvântări retorice, scrieri filosofice, teologice și științifice, pe care poate că frăția cea iubitoare de neam a lui Zosima, poate că le va face publice neamului prin intermediul tiparului, la fel ca și pe multe din cele de mai sus.”

În anul 1827 s-a publicat la Geneva prima istorie a literaturii neogrecești, autorul ei fiind – cu numele ce apare scris pe copertă – **Jacovaky Rizo Neroulos** (1778-1849), personalitate de seamă a renașterii politice și culturale grecești, care apucase regimul fanariot și putea semna „Ancien premier-ministre des hospodars grecs de Valachie et de Moldavie”.

Cu titlul *Cours de littérature grecque moderne donné à Genève, publié par Jean Humbert*, cartea a avut imediat o traducere în limba germană, tipărită la Mainz, iar în anul următor s-a publicat o „seconde édition revue et augmentée”

de data asta având pe copertă *Genève, Abraham Cherbuliez, Librairie Paris, Donday-Dupré, rue Richelieu, No 47 bis* [B.A.R. II 119.473].

În această carte, însoțită de o amplă prezentare a personalității semnatarului, redactată de Jean Humbert și răspândită în cele două limbi de maxim prestigiu la data aceea, ca limbi universale de cultură, găsim **a patra biografie a lui Nichifor Teotoke ce a văzut lumina tiparului**, după biografia lui Bantăș-Kamenski din cartea rusească de la 1801, după amplul panegiric românesc al Mitropolitului Veniamin Costachi din 1811 și după textul extras din Zaviras și tipărit în 1812 în periodicul grec de la Viena (a lui Alexandru Strudza urma să apară abia în 1844).

Cum autorul era fiul unui nepot al patriarhului ecumenic Samuil II, este firesc să dăm în cartea sa peste un panegiric al acestuia, văzut ca unul dintre artizanii renașterii elenice, mare iubitor de cărturari, promotor al traducerilor din marii europeni Voltaire și Montesquieu. Severitatea lui ar fi fost menită să pună ordine în viața bisericească, nu în ultimul rând stăvilind cerșetoria unor monahi ce umblau prin casele creștinilor. În legătură cu aceasta consemnează legenda creată în jurul său, cum „într-o zi văzând pe doi dintre aceștia care treceau pe stradă a dat ordin să fie chemați la el și le-a spus «Nenorociților! V-am interzis să bântuiți prin casele laicilor: atunci de ce umblați pe la ale lui Aristotel și Xenofon?» «Stăpâne, răspunseră călugării uimiți, suntem calomniați. Este pentru prima oară când auzim despre acești domni. Putem să jurăm pe Evanghelie, nu le știm nici măcar numele!»”.

Nu același avânt îl găsim și în cele ce urmează imediat, despre Evghenie „surnommé *Bulgaris*” și Nichifor Teotoke.

Primul este arătat ca unul care „seduit par l'accueil favorable que l'imperatrice Catherine faisait au Grecs réfugié dans ses états, Eugène ingrat envers sa patrie, quitta le beau ciel de la Grèce, pour aller contempler l'aurore boréale des climats du nord. Il préféra, à l'amour et à l'admiration de ses compatriotes, une gloire infructueuse, un sourire passager d'une princesse étrangère. (...) Attaché dans le fond du coeur à sa terre natale, Eugène gemissait dans les steppes sablonneuses du nord, et regrettait d'avoir abandonné la Grèce”. [Sedus de primirea favorabilă pe care împărăteasa Ecaterina o acorda grecilor refugiați în statele sale, Evghenios, ingrat față de propria patrie, părăsi frumosul cer al Greciei ca să meargă să contemple aurora boreală a climatului nordic. El preferă iubirii și admirației compatrioților săi o glorie stearpă, un surâs trecător al unei prințese străine. Legat în adâncul inimii sale de pământul natal, Evghenios gemea în stepile nisipoase ale nordului și regreta că a părăsit Grecia.] (p. 41-42)

Pentru Nichifor Teotoke avem această schiță biografică în care găsim pentru prima oară inserată istoria despre conflictul cu ilustra rudă a semnatarului cărții:

„Cam în aceeași epocă înflorea Nichifor Teotoky din Corfu. Educat în școlile grecești, el se duse în Italia spre a se desăvârși în științe. Reveni după aceea la Constantinopol, care pe atunci era câmpul deschis pentru talente și locul comun de întâlnire a celor ce aspirau la gloria literară. Nichifor era om al bisericii: imediat după sosirea sa la Constantinopol obținu onoarea de a predica în biserica patriarhală, unde rosti cuvântarea funebră pentru mama lui Grigore Ghica, hospodarul Valahiei: patriarhul Samuil și toți membrii sinodului erau de față. Nichifor, luat de prietenia pentru familia prințesei, făcu un panegiric atât de plin de exagerări, încât Samuil se supără, și când Teotoky coborât de pe amvon, se apropie de patriarh pentru a-i săruta mâna și a-l saluta, conform obiceiului, Samuil îi spuse: «Biserica vrea <să aibă> predicatori și nu lingușitori» (des *flagorneurs*).

Teotoky, rănit de acest afront public își dădu imediat demisia și părăsi Constantinopolul.

Retras într-o provincie îndepărtată, a compus o geografie, un tratat de fizică și un curs complet de matematică. Imitându-l pe Evghenie, el trecu în Rusia unde bunăvoința Ecaterinei îl ridică în curând la arhiepiscopia Astrahanului. Acolo îndeplindu-și cu zel datoriile de slujitor al Evangheliei până la sfârșitul vieții, el predică religia creștină tătarilor și converti mai multe mii.

Cuvântările sale au fost tipărite la Moscova cu titlul *Kyriacodromion* sau *Dominicale*. Stilul este limpede, dar fără ornamente, simplu până la uscăciune (simple jusqu' a la sécheresse). Fizica și cursul de matematici fură adoptate în toate școlile grecești.” (p. 42-44)

Asupra cărții de predici și stilului va reveni în partea finală a istoriei sale, intitulată *Revue critique des principaux ouvrages de la littérature grecque moderne*. Vom cita cele scrise acolo la momentul potrivit.

Este de observat că fostul „prim-ministru al hospodarilor greci ai Valahiei și Moldovei” nu știe nimic, sau nu crede că merită să spună ceva despre trecerea lui Teotoke prin Academia domnească de la Iași. În privința istoriei cu jignirea lui Nichifor Teotoke de către patriarhul Samuil prin cuvintele „Biserica are nevoie de predicatori nu de lingușitori”, ea va străbate de aici prin toate referințele ulterioare, până la nota din cartea Ariadnei Camariano apărută în 1946 la București! A fost însă dublată, odată cu apariția în 1844 a traducerii rusești și în 1858 a celei grecești, de versiunea lui Al. Sturdza.

Problema care-și așteaptă rezolvarea privește însă faptul că aceeași predică funerară îi este atribuită și lui Evghenios Voulgaris, împreună cu cele legate de ea. Eugène Rizo-Rangabé (numele scris astfel de mână pe exemplarul din B.A.R.) în a sa *Livre d'or de la noblesse phanariote en Grèce, en Roumanie, en Russie et en Turquie* par un phanariote, Athènes, Imprimerie S.C. Vlastos, 1892 (ediția a doua cu titlul *Livre d'or de la noblesse phanariote et des familles princière*

de Valachie et de Moldavie par E.R.R., Athènes, aceeași tipografie, 1904), scria în capitolul rezervat familiei Ghica:

„Pr. Alexandre Ghika, Grand Logothète du Patriarcat, Grand Drogman de la Sublime Porte de 1727, succédant à ce poste à son frère Grégoire, à 1740, avec le titre d'ΕΞ ΑΠΟΡΡΗΤΩΝ et d'Altesse Illustrissime. Après la paix de Belgrad en 1741, il fut mis à mort par le gouvernement turc. Il avait épousé la fille de Démètre Eupraghioti, Grand Chartophylax. Eugène Boulgaris prononça un discours funèbre à sa mort à Constantinople [s.n.]. Ils eurent trois fils et deux filles.“ (p. 86)

Un răspuns categoric n-a devenit însă posibil (și-l dăm aici) decât odată cu publicarea documentelor indiscutabile care, coroborate, ni-l furnizează: **este vorba de textul însuși al cuvântării**, descoperit și publicat în 1959 în cartea doamnei Muruti-Ghenaku (unde găsim și un început de rezolvare a problemei) și de cele două scrisori autobiografice, publicate abia în 2006.

Cel dintâi a fost tradus pentru lucrarea de față de domnul Mihai Țipău și este următorul:

CUVÂNTARE FUNEBRĂ A LUI NIKIFOROS THEOTOKIS

Copie. Manuscrisul nr. 86 din Biblioteca din Milies, f. 136^r-143^v

«Fericit este cel care a aflat înțelepciunea»¹¹⁴

[f. 136^r] Crezând, preaînalte Împărat, că pe toate le rânduiești spre folosul nostru, slăvim din toată inima înălțimea cea de necercetat a măreției Tale nespuse, mulțumindu-Ți pentru tot, și pentru acelea care ni se par dureroase și foarte întristătoare. După ce însă ai arătat în această lume o lumină a virtuții ce poate fi simțită, să iei apoi lumina, să o ascunzi în sânul nevăzut al fericirii Tale și să ne lași în întuneric fără mângâiere și îndrumător, aceasta este unul dintre acele [lucruri] care ne lovesc în chip ascuțit mijlocul inimii și provoacă în chip nemângâiat o dreaptă tristețe. Cauza acesteia, fraților, [este] taina cea în legătură cu noi oamenii: căderea de la nestrăciune la stricăciune, de la nemurire la a fi muritor, de la viață la moarte.

Păcatul [este] mama morții. Moartea, luând în stăpânire firea, nu numai își întinde mâinile asupra sceptorilor și a tronurilor și se arată arogantă împotriva magnaților și împăraților și a celor ce guvernează lumea, ci îi și răpește din lume și pe aceia care s-au născut în lume pentru a fi model de virtute. Vedeți acest cinstit trup, care zace în fața voastră. Acesta era, pe când trăia, unul dintre acele modele pe care Dumnezeu le creează în lume pentru a sprijini sufletele celor virtuoși și a-i face să nu se poată scuza pe cei corupți și vicleni. Vedeți însă puterea morții. L-a ofilit, l-a stins, [f. 136^v] l-a făcut fără simțire, fără suflare, nemișcat și mort.

Până aici însă, o, moarte, [este] puterea ta. Până aici autoritatea ta. Nici asupra moștenirii sufletului, nici asupra pomenirii virtuții nu ai deloc putere. Ci sufletul locuiește în orașul cel sfânt, fericita noastră patrie, în Ierusalimul cel ceresc, iar pomenirea virtuții rămâne de neșters, transmisă succesiv până la sfârșitul veacului.

¹¹⁴ La publicare am corectat tacit greșelile de ortografie, am scris cu literă mare după punct și am aranjat punctuația unde era necesar (*nota editoarei originalului*).

Pomenirea o generează sau o începe, sau o înnoiește cuvântul cel care descrie faptele. De aceea Sfânta Scriptură rânduiește laudă pentru cei virtuoși care s-au săvârșit „pomenirea dreptilor e cu laude”¹¹⁵.

Laudă ți se cuvine, o, preanobil suflet, care să refacă, nemuritoare, toate faptele tale întru Dumnezeu și astfel să îți faci pomenirea nemuritoare și în sufletele oamenilor de acum și ale celor de mai târziu. Doar că cine va fi vrednicul tău elogiator? Cine va fi cel care se cuvine să te laude? Grigorie de Nazianz pronunțând cuvântările funerare ale surorii sale Gorgonia? Nu mă tem eu ca nu cumva să mă depărtez de la adevăr, ci dimpotrivă, ca nu cumva imputinând adevărul și aflându-mă departe de valoare, să micșorez prin laude, slava celei elogiate. Deci eu nu am această teamă, ca nu cumva să depășesc adevărul, ci, dimpotrivă, ca nu cumva să omit din adevăr și ajungând foarte departe de adevăr, să micșorăm slava prin laude. Oratorul cel înțelept din Nazianz, cel dintâi dintre dascăli, cel educat mai presus de toți în arta cuvintelor, se temea ca nu cumva să micșoreze acel adevăr [f. 137^r] pe care el, și ca apropiat și ca frate, îl știa în amănunt. Ce să spun eu, cel lipsit de învățătură și cel neinițiat în artă, fiind străin și crescut departe și neștiind exact faptele cele întru Dumnezeu ale acestei femei admirabile? Apoi și înaintea atâtor și a astfel de bărbați [ce au] virtute, înțelepciune și tot felul de alte cunoștințe și educație. După gheare [se cunoaște] leul și după umbră statuia și din zori amiaza și desigur nimic altceva.

Și să spun în ce chip și cum. **Din șederea mea cu ea de aproape un an, recunoscând la ea o înțelepciune mare și profundă, îndată am fericit-o alături de Sirah.** O, fericită, spunând, care ai găsit o virtute atât de preastrălucită, „fericit este cel care a aflat înțelepciunea”¹¹⁶. Cugetând apoi la cele din faima și reputația cea de obște și faptele ei care mi-au fost spuse de martori vrednici de crezare și oculari, și văzând că toate au răsărit din înțelepciune, la fel ca vlăstarele din rădăcină, am hotărât că înțelepciunea a fost caracteristica acestui suflet iubitor de Dumnezeu. Fie deci acesta scopul cel pus înainte al cuvântării. Și schițând eu cele care îmi sunt cunoscute și adăugând voi cele pe care eu nu le știu, veți afla cu siguranță adevărul scopului pus înainte.

Înțelepciunea, fie este toată naturală, provenind și fiind făcută dintr-o desăvârșită, armonioasă și proporțională simetrie a mădurelor trupului, pe care o întrebuițează mintea pentru a construi și a desăvârși silogisme sale, fie este toată intențională și dobândită, pe care o dobândim fiind antrenați de oameni înțelepți și luminați și făcând drept exerciții în cele bune, precum și celelalte științe [f. 138^v] și arte și deprinderi și virtuți. Fie este un compus, care are de la natură primele începuturi și semințele și se compune și se desăvârșește în fiecare zi fiind îngrijit și cultivat prin intenția cea bună. În sfârșit, de oriunde ar fi, această înțelepciune este o virtute, cea mai mare, înaltă și slăvită, cea mai aducătoare de roadă, strălucită și distinsă. Virtute care le și naște, le hrănește și le dă viață tuturor celorlalte. Virtute, fără de care toate celelalte se ascund și se fac nevăzute și nu diferă cu nimic de defecte. Aceasta este cea mare virtute, care îl îmbogățește pe om cu o așa de exactă capacitate

¹¹⁵ Proverbe [Pildele lui Solomon] 10,7.

¹¹⁶ Înțelepciunea lui Isus Sirah, 25,12.

a deosebirii, încât cunoscând singur și ușurătatea ofilirii tinereții și nestatornicia bogăției și incertitudinea slavei și zădărnicia tuturor lucrurilor omenești, nu se mândrește niciodată, chiar dacă se află pe culmea fericirilor lumii. Încât pe drept trebuie să îl socotim înțelept pe acela care, aflându-se în mijlocul fericirii este modest și cugetă smerit. Să vedem deci cât [de mare] era smerenia celei adormite în mijlocul bunurilor lumii.

Ea se naște, după cum știți cu toții, din acea căsnicie nobilă și frumoasă a lui Dimitrios Evpraghiotis și Ecaterinei, cea care se trage din Roseti. Fiind lipsită de mamă de la vârsta copilăriei și fără de vreme, Dimitrios devine pentru ea și mamă și tată. Acesta, și din cauza evlaviei sufletului și a închinării iubitoare de copii, și din cauză că îi era singura fiică, și din cauza bogăției purtării, o educă [f. 139^v] în chip minunat pe cea foarte bine educată și mult mai mult admirată de toți mai târziu. Prin urmare aceasta este în locuința părintească o fată tânără, nobilă, bogată, moștenitoare a tatălui ei, educată în scrierile cele sfinte, îndemânatică la lucrul mâinilor, destoinică în gospodăria casei, doamnă și stăpână a tuturor averilor părintești, [dar] cu toate acestea îngăduitoare, adorabilă, cuviincioasă. Nu auzeai niciodată vreun cuvânt de lăudăroșenie din gura ei, nu vedeai vreo mișcare de mândrie pe chipul ei ci, având unită cuviința cu modestia, le depășea în cugetul smerit și pe acele femei pe care condiția lor umilă le silea să fie smerite.

Apoi se însoțește în legea divină cu acel Alexandros, a cărei evlavie, virtute, educație și propășire [sunt] cunoscute nu numai celor de aproape ci și celor aflați foarte departe. Deci aici demnități înalte, cinstiri din partea curții împărătești, înălțare mândră, laude de obște, venituri de tot felul, slavă și bogăție în casa ei. Și ea din nou aceiași, din nou are cugetul modest și gândește smerit. O arăta îngăduința purtării sale și reținerea și cuviința caracterului ei.

Înțelepciunea, care a făcut-o atât de smerită, aceasta a învățat-o și toate îndatoririle de pereche perfectă. De aceea cine poate prezenta concordia extremă, acordul perfect, dragostea peste măsură, pe care le aveau această femeie minunată și soțul ei? Dumnezeu, când a văzut că Eva a devenit sfătuitor rău pentru Adam, învinsă de sfatul șarpelui, i-a spus acesteia: [f. 139^v] „el te va stăpâni”¹¹⁷. Iar când a văzut că Sarra, prin înțelepciunea ei, a devenit un sfătuitor excelent pentru Avraam, i-a spus acestuia: „toate câte-ți va zice Sarra ascultă glasul ei”¹¹⁸. În această foarte frumoasă pereche, ambele se împlinesc cu exactitate. Elena i se supune lui Alexandros pentru lege „el să te stăpânească”. Alexandros se sfătuieste cu Elena pentru înțelepciunea ei, „ascultă acesteia”. Astfel se spune de obște că el, cu toate că era atât de experimentat, educat, practic și înțelept, cu toate acestea nu se mișca niciodată fără sfatul ei. Dar de ce? Pentru că vorba ei nu era femeiască, era bărbătească, nu era josnică, ci înaltă. Nu era niciodată pe negândite ci totdeauna cugetată înainte și „dreasă cu sare”¹¹⁹, folositoare și gândită. Și nu este aceasta o dovadă foarte clară a înțelepciunii ei profunde, ca un [om] atât de deștept și înțelept să o consulte, ca cuvântul ei să fie ascultat de acela, al cărui cuvânt îl căutau cei slăviți și puternici? Să vrea sfatul ei

¹¹⁷ Facerea 3,16.

¹¹⁸ Facerea 21,12.

¹¹⁹ Coloseni 4,6.

acela, ale cărui sfaturi au ajuns până la auzul celor tari și puternici. Iar din această prea desăvârșită unire și concordie a sufletelor [veneau] în casa lor bogăția, pacea, bucuria, binecuvântarea lui Dumnezeu și toate bunurile.

Însă, o, judecățile Tale preaițelepte, și de necercetat, Împarate al tuturor, preaițeleptule, neispititule, pașnicule Împărat. Cine poate judeca adâncul judecăților Tale și profunzimea bogăției înțelepciunii Tale cine poate să o spună. Unești o astfel de pereche, o înalți foarte cu înălțimile virtuții, o îmbogățești cu bunurile pământului, o faci exemplu [f. 140^v] pentru toți cei ce trăiesc în căsnicie și îți păzesc poruncile, apoi atâta schimbare, atât necaz, atâta catastrofă. Nu trebuie să ne mirăm, ne dezleagă nedumerirea Dumnezeiasca Scriptură, când ne aplecăm cu atenție asupra ei. Asupra lui Iov de ce [au venit] atâtea grozăvii? Este știut, pentru a se arăta lumii virtutea lui Iov. În vremea fericirii sale virtutea sa era necunoscută și ascunsă, [iar] în vremea nefericirii a devenit cunoscută și vădită pentru întreaga lume. Să urmărim acum șirul cuvântării. Iisus „ieri și azi și în veac este același”¹²⁰. Aceeași purtare de grijă pe care Dumnezeu o avea pentru cei virtuțioși din vremea aceea, o are astăzi și în veacul vecilor, pentru că este cu noi „în toate zilele, până la sfârșitul veacului”¹²¹. El, prin Solomon ne-a dat definiția omului înțelept, din care putem înțelege cu mare ușurință și cu multe detalii în cine locuiește înțelepciunea.

„Dar omul înțelept multe rabdă”¹²². Cea adormită avea înțelepciunea, dar era ascunsă, trebuia să pătimească multe pentru a deveni vizibilă. Și, o, câte suferă sufletul ei viteaz și de diamant. Teama bruscă, confiscarea averilor, lipsire de bunuri, dezgolare de valoare, moarte și separare de preaiubitul soț, văduvie înainte de vreme, rămânere orfani a multor copii de vârstă mică. Femei, când aveți bărbați înțelepți, tineri, iubiți, așa cum era Alexandros, Dumnezeu să vă păzească. Însă ce ați pătimi într-un necaz de acest fel? Această fericită nu a pățimit nimic [în chip] lipsit de vitejie, nimic lipsit de bărbăție, nimic [în chip] femeiesc. S-a întristat, da, omul, a plâns după cum era drept, [f. 140^v] a vărsat lacrimi în nenorocire, însă și-a înălțat mâinile spre cer, l-a slăvit pe creatorul ei, a pronunțat vorbele fericitului Iov. „Domnul a dat, Domnul a luat, fie numele Domnului binecuvântat”¹²³. O, ce vitejie a sufletului, o, ce răbdare mare, rod minunat al multei tale înțelepciuni, cea care ești veșnic pomenită. Un bărbat înțelept îndură multe. Și ce [să spun] mai multe, o, fericito, când ai dobândit o astfel de virtute preastrălucită. „Fericit este cel care a aflat înțelepciunea”¹²⁴. Îndată deci scopul nenorocirii, pentru a se arăta lumii înțelepciunea ei, pentru a se folosi oamenii de un exemplu atât de sfânt, pentru a fi slăvită de Acela Care îi slăvește pe cei care Îl slăvesc pe El. „Căci eu preamăresc pe cei ce Mă preaslăvesc pe Mine”¹²⁵.

Deci ea rămâne văduvă, tânără cu trei fii [și] cu patru fiice, care trebuie crescuți. Văduvie și creștere a copiilor, două lucruri foarte mari. Unul din cauza primejdiei, celălalt din cauza dificultății. Și în ambele este necesară o înțelepciune mare și

¹²⁰ Evrei 13,8.

¹²¹ Matei 28,20.

¹²² Proverbe 14,7.

¹²³ Iov 1,21.

¹²⁴ Înțelepciunea lui Isus Sirah 25,12.

¹²⁵ 1 Regi 2,30.

profundă. Firea femeiască, fie din cauza fineții vaselor și mădurelor din care este alcătuită, fie din cauza creșterii pe care o primește, fie din cauza transformărilor prin care trece, când rămâne fără frâu, vreau să spun liberă, fără supunere este foarte... în patimi, foarte... [această lacună se află în textul publicat, probabil fiind cuvinte nedescifrate de editoare -n.n.] în uneltiri, foarte facilă în încuviințări, foarte aplecată spre neorânduială. De aceea Dumnezeuiescul Apostol, știind exact mărimea acestei primejdii, i-a scris ucenicului său Timotei să își dedice toată atenția femeilor văduve, pentru că este ușor ca acestea să alunece în diferite patimi. „Dar în același timp se învață să fie leneșe, cutreierând casele, și nu numai leneșe, ci și guralive și iscoditoare, grăind cele ce nu se cuvin”¹²⁶.

Iar cât de anevoioasă este creșterea copiilor o știți cu toții, mai ales cei care aveți ca grijă creșterea copiilor. Copiii mici sunt ca buretele, care atrage îndată umezeala, când este apropiat de corpurile umede. Aici este nevoie de o mare atenție pentru a nu petrece cu oameni care duc o viață coruptă, pentru a nu le absorbi purtările lor cele viclene. Aceștia sunt ca hârtia cea albă, de pe care este anevoie să ștergi ceea ce ai scris prima dată. Aici este nevoie de un dascăl foarte bun, care să le facă să germineze în minte semințele cele foarte bune și aducătoare de rod ale purtărilor celor bune. Aceștia sunt ca maimuța care ceea ce vede, aceea și imită, de aceea este necesar să aibă totdeauna înaintea ochilor lor pilde foarte frumoase și sfinte, pentru a deveni excelenți imitatori ai virtuții. Teamă și curaj, amenințare și alintări, muștrare și laudă, premiu și pedeapsă, severitate și blândețe și mii de alte (lucruri) sunt necesare în creșterea copiilor. De aceea Dumnezeu a rânduit doi educatori, tatăl pentru severitate [și] mama pentru blândețe. Și pe amândoi pentru reținere și măsură. Severitatea tatălui, dulceața mamei, reunite, se arată ca un aliaj foarte potrivit pentru sufletele tinerilor.

În aceste două împrejurări, spun, în primejdia văduviei și în dificultatea creșterii copiilor s-a arătat admirabilă peste măsură această preanobilă femeie. A devenit atât de mai presus [f. 141^v] de primejdie, încât s-a făcut pe sine o statuie vie și însuflețită a virtuții de tot felul. În rugăciuni [era] neobosită, în posturi neînfrântă, în lecturi dornică, în nevoile săracilor grabnică, în necesitățile celor care o rugau ajutoare. Și pentru a vorbi alături de Dumnezeuiescul Apostol „are mărturie de fapte bune”¹²⁷: a crescut copii, a primit străini, a spălat picioare ale sfinților, i-a îndestulat pe întristați, a urmat toată lucrarea cea bună. Cu adevărat o văduvă și o însingurată, care a nădăjduit întru Dumnezeu și a stăruit în rugi și rugăciuni noapte și zi.

Cât s-a ocupat cu învățătura creșterii copiilor o dovedesc lucrurile. Prin urmare cuvintele sunt de prisos. Preaevlaviosul și preaînălțatul domnitor, fiul ei cel iubit, nu este el cel cu adevărat moștenitor al minunațiilor Ghiculești, strămoșii săi? Nu este el slava patriei sale, cinstea neamului său, apărătorul întregului neam ortodox, cel care dorește și contribuie la toate lucrările cele bune? Nu este el acela care cu atâta înțelepciune și știință spirituală și politică a guvernat întreaga Dacie, în așa fel încât s-au minunat și au fost surprinși cei de departe și cei din apropiere și a fost subiect al dragostei și rugăciunii tuturor celor de sub [conducerea] lui.

¹²⁶ 1 Timotei 5,13.

¹²⁷ 1 Timotei 5,10.

Izvoare, cu apă, spitale, școli, arte și alte binefaceri de tot felul sunt ca niște statui ale virtuții sale, pe care le-a lăsat acolo.

Evlavia și purtarea cea bună a celorlalți copii ai ei, bărbați și femei, a celor care sunt de față și a celor care lipsesc nu sunt [tot] atâtea trâmbițe care spun că ea a fost cu adevărat cea care i-a crescut pe copii, ea și prin cuvântul ei cel înțelept și prin exemplul ei [f. 142^r] cel sfânt și prin severitatea de tată și prin blândețea de mamă și prin aliajul amândurora și prin atenția cea preaplină de grijă și prin îngrijirea cea preaplină de atenție, înlăturând dificultățile creșterii copiilor a crescut fii și fiice și i-a făcut să fie invidiați de toți? Căci bărbatul „cel înțelept merge pe calea cea dreaptă”.¹²⁸ Înțelepciunea i-a îndrumat picioarele deasupra în greutatea unui astfel de drum potrivit, neuniform și greu accesibil, care este creșterea copiilor. Înțelepciunea i-a dat aripi ca unei porumbițe și zbura deasupra tuturor primejdiilor, în care se află cele care sunt văduve și tinere.

O văduvă fără de bărbat și lipsită de bogăția de dinainte, și să nu cadă nici din virtute, nici din demnitate, nici din onoare și să nu lase să se vadă împușinarea, nici să coboare măreția exterioară, să crească fiii și să mărite atâtea fete, să depășească atâtea dificultăți, să răspundă atâtor nevoi și să sufere atâtea grozăvii, nu sunt acestea eroisme ale înțelepciunii dintre acelea pe care le întâlnim uneori în poveștile cele vechi și de multe ori ni se par imposibile?!

Copiii ei ajung deci să crească în vârstă și iată, ceea ce am spus înainte, că necazul era o încercare de la Dumnezeu, la fel ca la Iov. „Dumnezeu a binecuvântat pe cele din urmă ale lui Iov mai mult decât pe cele dintâi”¹²⁹. Boierii în casa ei, demnități, domnie, bogăție și îngrijiri din partea tuturor și cinstiri. Și această fericită, ca un iconom înțelept și credincios, rânduieste foarte bine cele date de Dumnezeu. [f. 142^v]

Își deschide îndată ambele mâini, chivernisește atâtea rude, mângâie atâția întristați, miluiește atâția săraci, își face casa un refugiu pentru toți cei care o roagă. **Cei aflați în nevoie îi scriau domnitorului, fiul ei, în Dacia și ea, cu mai multă grijă închidea scrisorile săracilor decât pe ale ei. Primea răspunsurile de la bunul ei fiu și mai întâi avea grijă să le trimită pe acelea săracilor împreună cu milostenia, apoi le citea pe ale ei. Acest [lucru] l-a mărturisit cel care l-a văzut de multe ori și s-a minunat mult de el, un bărbat vrednic de crezare pentru virtutea lui și iubitor mai degrabă al adevărului decât al laudelor.**

Elena cea vrednică de fericire a conviețuit deci cu minunata virtute a înțelepciunii. Iar din înțelepciune a dobândit darul cel foarte exact al deosebirii și din darul deosebirii care lucrare [e] desăvârșită și minunată.

Ascultați o virtute a ei, pe care desigur nu o știți, fiind eu observatorul cel exact (al acesteia). Iubea peste măsură lectura și sufletul I se umplea de multă bucurie ascultând vieți ale cuvioșilor, pătimiri ale martirilor, laude ale sfinților, cuvinte morale. În boala ei cea de pe urmă [ii] lipseau puterile, [i] se slăbise trupul, zăcea pe pat foarte slabă și foarte bolnavă. Când mergeam să o vizitez se bucura mult și zicea îndată: „Spune-mi cuvânt de învățătură al Domnului, pentru că acestea îmi veselesc sufletul”. Deschideam gura și îndată, o, minune, ți se părea că

¹²⁸ Proverbe 15,21.

¹²⁹ Iov 42,12.

prindea din nou și vlagă și putere. De aceea asculta cu atâta atenție că eu rămâneam surprins. Cuvântul nu era continuu, ea era de nesăturat. Dacă voia să ceară și o lectură, fără să o spună, se abținea. Gândiți-vă, **m-a găzduit timp de aproape un an în casa ei**, m-a îngrijit în tot felul, [f. 143^r] apoi se abținea să îmi spună să îi mai citesc un cuvânt. În sfârșit evlavia i-a învins reținerea. **I-a arătat dorința ei domnitorului**. El i-a spus: „De ce nu îi spui?” și ea i-a răspuns: „Mă abțin ca nu cumva să îl deranjez”. Auziți înțelepciune, dar al deosebirii, exactitate, evlavie, smerenie, închinare lui Dumnezeu!

Această cea de pe urmă boală a ei a fost desigur pecetea și cununa fericirii rezervate ei, pentru că prin aceasta am aflat că Creatorul ei, Dumnezeu, i-a ascultat rugăciunea. Ea dorea ca viața să nu i se sfârșească prin moarte bruscă, ci să aibă suficientă vreme când se va muta de la viața vremelnică la cea veșnică. Aceasta deci îl ruga pe Domnul și aceasta a fost dorința ei mulți ani. Și Cel Care „voia celor ce se tem de El o va face”¹³⁰ și le ascultă rugăciunile, [dându-le] bogat și din belșug darul harului, îi dă o boală lungă, o boală care îi lasă mintea neatinsă și cugetarea sănătoasă până la ultima suflare. O boală care îi face moartea un somn dulce și pacific. Se împărtășește de două ori cu Sfintele Taine. O dată cu zece zile înainte de moartea ei. Altă dată cu puține ceasuri înainte de ultima ei suflare, cu atâta smerenie și evlavie, încât toți cei care ne găseam în jurul ei ne-am dorit ca astfel să ne învrednicească și pe noi în ceasul morții noastre milostivul Dumnezeu. După ce s-a împărtășit a doua oară, cere să i se aducă cele de înmormântare, pe care le avea acoperite și legate în siguranță. „Aduceți-mi”, spune, „pachetul acela, care se află în cutare loc” și să nu îl deschidă cineva, nici să nu îl vadă până la ultima suflare.

Cu înțelepciune face toate lucrările ei, nu vrea să îi întristeze pe cei de față, nu vrea să facă public marele dar, pe care i l-a dăruit Dumnezeu, de a-și cunoaște ceasul morții. De trei ori fericită [ești] deci tu, care ai și trăit și ai și murit cu o astfel de preastrălucită virtute. Sărmani [sunt] cei care au fost lipsiți de un astfel de exemplu, viu și perceptibil. Acea strălucită regină din Saba, când a intrat în palatul lui Solomon și a văzut construcția minunată a palatului regal, preamăiastra alcătuire a renumitului tron, argintul și aurul, felurile și prețioasele pietre, mulțimea bărbaților și femeilor care cântau, și toate celelalte care se povestesc despre acesta, pe toate, da, le-a admirat. A spus cu îndrăzneală: „Acum văd mai multe decât am auzit înainte”. Și-a sfârșit însă cuvântul fericindu-i pe cei care, stând în fața lui Solomon, îi auzeau sfaturile sale cele înțelepte. Fericți cei care „îți ascultă înțelepciunea ta”¹³¹. O astfel de comoară prețioasă este înțelepciunea, nu numai îi mărește și îi îmbogățește cu orice bun pe cei care au dobândit-o, ci îi face fericți și cu totul ferice și pe cei care vin în contact cu cei înțelepți.

Moartea deci a acestei strălucite femei, răpind de la noi pilda înțelepciunii, ne-a dezgolit de fericire și de la a ferici. O pildă folositoare și nobililor și celor din popor și bogaților și săracilor și tinerilor și bătrânilor și bărbaților și femeilor și oamenilor din orice categorie și profesie. Pildă care în fericiri a smerit, în nefericiri a încurajat, în orice împrejurare și situație dădea îndrumări și lumină. Am fost lipsiți de pilda

¹³⁰ Psalm 144,19.

¹³¹ 3 Regi 10,8.

înțelepciunii, a unei virtuți atât de necesare pentru mântuirea sufletului și pentru chivernisirea vieții de față.

Prin urmare copii iubiți, pe care v-a iubit ca pe lumina ochilor ei. Rude ale ei toate, de care a avut grijă ca de viața ei, toți săracii, care ați avut-o ca refugiu în nevoia voastră, câți ați cunoscut-o [f. 143^v] ca ajutor în cele ce aveți nevoie. Veniți aici, înconjurați-i patul, este ceasul cel de pe urmă. Nu o veți mai vedea, nici nu vă mai sfătuiește, nici nu vă (mai) ajută. Eu nu am ca scop să vă împiedic lacrimile, vărsați lacrimi deasupra celei moarte, aveți dreptate, v-o poruncește și Dumnezeu, „pentru cel mort varsă lacrimi”¹³². Doar nu o plângeți numai ca mamă, ea a fost și mamă și tată și sfătuitor și exemplu și îndrumare și ajutor.

Însă după ce plângeți cât este drept, amintiți-vă sfatul cel de suflet mântuitor al Dumnezeiescului Apostol, „fraților, despre cei ce au adormit, nu voim să fiți în neștiință, ca să nu vă întristați, ca ceilalți, care nu au nădejde”¹³³. Și care este nădejdea noastră? O nădejde mare și sigură, să o vedem iarăși și să ne bucurăm de ea strălucită, slăvită, luminoasă. Mare (este) nădejdea noastră, că în acest ceas o înconjoară îngerii, vine la simțirea fericirii, vede răsplățile celor mântuiți, se bucură de bucuria celor dreți.

Da, Stăpâne al tuturor, Dumnezeu duhurilor și al tuturor trupurilor, mire nevăzut al acestui suflet preaevlavios. Tu cel Care pentru noi ai îmbrăcat trup și ai fost răstignit și îngropat și ai înviat, un suflet care și prin smerenie și prin răbdare și prin darul deosebirii creștine în toate lucrările sale a arătat lumii cât de folositoare și mântuitoare de suflet este virtutea înțelepciunii și astfel slujind scopului Tău divin, i-a fost virtutea înțelepciunii și astfel slujind scopului Tău divin, i-a fost de folos aproapelui și sieși. Să i se facă ei după nădejdea credinței noastre ortodoxe în lăcașurile Tale cele iubite și dorite, unde (sunt) corurile sfinților, unde (sunt) cetele îngerilor, unde strălucește lumina cea neînserată a zorilor de trei ori însoțite, unde se bucură preaplăcuta bucurie a feței Tale celui, unde (este) slava preadulcii tale preafericiri. Acolo rânduiește-i sufletul ei. Amin.”

Absolut toate referințele concrete în care autorul se raportează la legăturile sale cu defuncta și cu fiul ei, domnul Moldovei, care avea să devină curând al Țării Românești, îl privesc pe Nichifor Teotoke și-l exclud în mod absolut pe Evghenios Voulgaris.

Avem acum și al doilea document prin care putem situa și mai exact cronologia evenimentelor: scrisoarea autobiografică cerută de Bantâș-Kamenski, din care reiese fără dubiu că șederea în Constantinopol, **la venirea din Germania cu intenția de a ajunge la Athos** a durat mai puțin de un an. În acest an a locuit în casa celui tocmai revenit de pe tronul Moldovei, și ale cărui mari fapte ne sunt descrise în aceleași cuvinte **ca în prefața-dedicatorie la manualul de Fizică publicat de Teotoke în 1766, 1767 (vol. 2), înainte de a pleca spre Athos via Constantinopol.**

¹³² Înțelepciunea lui Isus Sirah 38,16.

¹³³ 1 Tesaloniceni 4,13.

În 1768, spre sfârșitul lui, a survenit deci decesul mamei fostului și viitorului domn, probabil într-un moment când relațiile acestuia cu patriarhul nu erau excelente, ceea ce – așa cum s-a bănuțit atunci – a determinat enervarea înaltului ierarh. Citit însă după aproape un sfert de mileniu, acest strălucit cuvânt funebru, unic în felul lui în elocvența religioasă greacă post-bizantină, nu infirmă, ci dimpotrivă, confirmă impresia produsă patriarhului, chiar dacă tot ceea ce spunea oratorul nu conținea exagerări, singur tonul părând encomiastic. Dar se putea vorbi altfel?

Este de admirat diplomația cu care evocă tragedia soțului defunctei, marele dragoman Alexandru Ghica, executat în 1741 din ordinul sultanului, în urma acuzei că face jocul rușilor (soartă ce-l va urmări și pe fiu!), modul în care pedagogul de vocație – respectând de altfel o regulă de care va ține seama și Petru Maior – folosește prilejul spre a da o admirabilă lecție despre educația copiilor, precum și bogăția informațiilor despre defunctă, care transformă această cuvântare și în documentul capital – alături de cele două scrisori – pentru limpezirea confuziilor ce au domnit două secole în materie de biografia lui Teotoke.

Autorul cuvântării nu era la prima sa operă aparținând acestui gen, dus pe culmi în Apus de Bossuet și reprezentat la noi de Neagoe Basarab. Volumul publicat în Lipsca înainte de sosirea în Constantinopol conține, la sfârșit, și două cuvântări funebre, ceea ce nu ne-a lăsat Ilie Miniăt, dar găsim una la Damaschin Studitul înaintea lui (Cuvântul 15) cu care putem face comparația. Fără îndoială, aceasta se ridică mai presus de toate, dată fiind personalitatea defunctei și importanța documentară.

În 1832, la patru ani după apariția cărții lui Jakovakis Rizos Neroulos (cf. Elena Lazăr, *op. cit.*, p. 167), personalitatea și opera lui Nichifor Teotoke revin sub pana lui K.M. Kumas în *ISTORII ale faptelor omenești din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre, antologhisite din (cei) vechi și (lucrurile) mai noi traduse liber din cei mai buni istorici germani* [Ἱστορίαι τῶν ἀνθρώπινων πράξεων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕως τῶν ἡμερῶν μας, ἐκ παλαιῶν ἀπανθισθεῖσαι, καὶ τὰ νεώτερα ἐξ ἀρίστων Γερμανῶν ἱστοριογράφων ἐλευθέρως μεταφρασεῖσαι], volumul al doisprezecelea, în Viena Austriei, în tipografia lui Anton von Haykul, 1832:

„Nikiforos Theotokis. De origine din Kerkyra, din bogata familie Theotokis, a învățat și el lecțiile de bază ale limbii grecești în patria sa cu Ieremias Kavadias. Și mergând în Italia a urmat cursuri de filosofie, aprofundând cu mai multă dragoste științele matematice, în care îl depășea mult pe Evghenios. Apoi a predat în patria sa (1756-1762) unde a redactat pentru uzul elevilor săi o *Fizică experimentală*, mai

degrabă o *Matematică aplicată*, pe care a publicat-o la Leipzig (în) 1767 și o *Matematică pură* care a fost publicată mult mai târziu, la Moscova (1800) cu cheltuiala fraților Zosimas.

A predat și el de la amvon, ca un adevărat bărbat sfințit și venerabil. Însă foarte elegantele sale didahii nu au plăcut la Constantinopol patriarhului Samuil și, odată, a fost insultat foarte tare în public de acesta la amvon. Principele Grigorie Ghica l-a apărat acolo pe Theotokis și i-a acoperit cheltuiala pentru a publica *Seria* părinților adică interpretarea la Octateuh, o lucrare mare publicată la Leipzig (în) 1772 în format *in folio* mare. Pentru această ediție a mers și el în Saxonia, unde a publicat și *Asceticele* (Sfântului) Isaac Sirul.

După aceea a fost invitat ca dascăl la școala din Iași, unde a redactat *Geografia*, publicată mai târziu de (frații) Zosimas (Viena 1804). De acolo s-a refugiat în Rusia și i-a urmat lui Evghenios la Arhiepiscopia Slavinionului și Chersonului, apoi a fost avansat la Astrahan și în cele din urmă, demisionând, a stat la Moscova.

Zelul său pentru credință l-a îndemnat să traducă din franceză și să dubleze cu note înțelepte Respingerea Testamentului interpretat recent de Voltaire, și să mustre blasfemiile acestuia (publ. în 1794 la Viena). Acolo a scris și a publicat la Sankt Petersburg cu cheltuiala (fraților) Zosimas două Kiriakodromioane, unul la Evanghelii și celălalt la Apostolii din duminici, în patru volume în format *in quarto*, o lucrare foarte folositoare pentru creștini. A murit la Moscova în anul 1800.” (p. 564-565)

Prezența lui Nichifor Teotoke în capitala Moldovei ca profesor – fie că este amintită sau nu și calitatea de rector al Academiei Domnești – este un titlu de glorie aproape nelipsit din biografiile sale, oricât de succinte, cu excepția lui Rizos Neroulos, Al. Sturdza și episcopul Porfirie Uspenski. Ne-o dovedește și cartea – fără nume de autor – intitulată *Despre școala greacă din Dimitsana și despre întemeietorii și primii ei dascăli* [Περὶ τῆς ἐν Δημητσάνῃ Ἑλληνικῆς Σχολῆς καὶ περὶ τῶν Καθηδρυτῶν καὶ πρώτων αὐτῆς διδασκάλων], apărută în 1847 la Atena, în tipografia lui Andreas Koromilas, și în care găsim (la p. 9-10) această scurtă referință:

„Alt kerkyriot, nu mai puțin mare, Nikiforos Theotokis, învățând în patria sa pe lângă Kavadias și [studiind] filosofia și matematică în Italia, a predat mai întâi din 1761 în patria sa. Apoi la școala din Iași, urmându-i lui Nicolaos Zarzoulis (sic!), educat și acesta în Italia între 1754-1758 și fiind înainte de Evghenios director al școlii din Sfântul Munte.”

Informația despre directoratul lui Nicolaos Zarzoulis (pentru forma corectă a numelui vezi Elena Lazăr, *Cărturari greci în Țările Române...*, p. 209) la Școala din Athos înainte de Evghenios era greșită, întrucât acesta i-a urmat (de altfel fără succes), nu l-a precedat. Dar este corectă aceea că Teotoke i-a urmat la Iași, unde Zarzoulis a condus Academia din 1766 până la moartea sa în 1772.

În 1849 unul din cei mai cunoscuți oratori bisericești greci a publicat patru volume cu titlul *Despre cei 70 de tâlcuitori ai Sfintei Scripturi celei Vechi, patru cărți. Redactate de către presbiterul și iconomul scaunului ecumenic patriarhal Constantin cel dintre economi* [Περὶ τῶν Ὁ' ἐρμηνευτῶν τῆς Παλαιᾶς Θείας γραφῆς, βιβλία Δ'. Συνταχθέντα ὑπὸ τοῦ Πρεσβυτέρου καὶ Οἰκονόμου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου, Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ οἰκονόμων], Atena, 1849.

Citat uneori **Economos**, acesta nu-i era numele, ci funcția sa. În volumul al IV-lea, p. 822-824 găsim acest text despre Teotoke:

„§ 317. Nikiforos Theotokis, de patrie din Kerkyra ([născut] în 1760) [τῷ 1760], fiind mai tânăr decât Evghenios și ca naștere și decedând [înaintea acestuia] (în 1800), devenit elev al acestuia și prieten și urmaș când acesta a demisionat din arhiepiscopia rusă a Slavinionului și Chersonului. Și poate că au fost rânduiți de la Dumnezeu în același timp Evghenios Vulgaris, și Nikiforos Theotokis, acest frumos atelaj al înțelepciunii virtuozilor, pentru ca și ei, ca niște aștrii gemeni, să împodobească cerul cu multe lumini al Bisericii Ortodoxe. Variate [sunt] și scrierile lui Theotokis și cunoscute conaționalilor, fiind donate și acestea (cele mai multe și mai importante) de către editorii de vrednică pomenire Zosima (la fel ca și cele ale lui Evghenios) pentru folosul de obște al grecilor. Între acestea se remarcă Kiriakodroamele pline de miere și de obște folositoare la Evangheliști, la Fapte și la Epistolele lui Pavel, prin care vocea cea veselă și plină de miere, dar și puternică și energică a dascălului Bisericii ce avea aceeași râvnă cu Părinții cei vechi modelează întru evlavia creștină purtările cititorilor. (Încă de când era mai tânăr, în Kerkyra, predicând învățătura evanghelică, a alcătuit și alte cuvântări, înfrumusețate cu flori retorice deși [erau] în cuvinte comune [și] într-o frază mai simplă, publ. La Leipzig în 1766). Iar în toate acestea adaugă împreună cu cele Apostolice și citate din Proroci după cei 70, ca având aceeași forță cu vocea lui Dumnezeu, pentru demonstrațiile dogmatice.

Însă și Octateuhul celor 70 pe care l-a publicat, îl dedică Bisericii Sobornicești a ortodocșilor, «Ție se cuvine (spune) să îți fie dedicată cartea (...) Căci unii prin adăugiri, alții prin scăderi, alții prin tot felul de schimbări și modificări falsificând evlavia cea transmisă de la străbuni, (...) Tu singură [fiind] întemeiată pe piatră, pe Hristos, rămâi la evlavia cea apostolică. Cele pe care le-ai primit chiar de la străluciții Apostoli, păzindu-le neatinse, nefalsificabile și până la virgulă (...) Pentru că Vechiul Testament este un fel de pregătire și de așternere a drumului pentru cel Nou, arătându-l pe acesta când în anumite forme, când ca o umbră, iar uneori și în mod clar și concordând și fiind în acord în toate cu acesta. Căci Cel Care le-a dat este Unul și Același, Dumnezeu. De aceea dezvoltându-l pe celălalt, susține în chip neclintit cuvântul celui alt» etc.

Iar în *Desființarea Testamentului tradus recent* (pe care traducând-o din franceză în greacă a publicat-o anonim la Viena în 1794), adăugând multe și înțelepte note, dovedește și cu deosebire întărirea divină a tălmăcirii celor 70, din istoria lui Aristeos și a lui Iosif și din cuvintele lui Aristovulos și Filon și din mărturia Sfinților

Părinți. Și spune următoarele: «Iar noi, lăsându-i la o parte pe cei care, după Hristos au lădat traducerea celor 70, trecând sub tăcere și faptul că, dacă traducerea celor 70 ar fi fost rea, nu ar fi citit-o iudeii elenizanti în sinagogile lor, și venerabilitatea acesteia datorată folosirii sale dintru început în Sfintele Biserici ale lui Dumnezeu, și calitatea acesteia, că este, după originalul ebraic, mamă aproape a tuturor celorlalte traduceri, îi aducem înaintea pe Apostolii cei care au predicat despre Dumnezeu, cercetând traducerea celor 70 în Sfintele Evanghelii și în Fapte și în Epistolele lor. Aceasta ce altceva arată dacă nu că traducerea celor 70 are întărire de la Dumnezeu?» (p. 492, vezi p. 570, 610). Iar despre textul ebraic de acum a consemnat corect că nici chiar dascălii iudeilor nu au cunoștință exactă și întru toate a [limbii] ebraice vechi. Și traducerea făcută din cartea ebraică de acum, nu s-a tradus dintr-o carte foarte veche și, ar spune cineva, [nu au fost] comparate chiar cu originalele, care era, cum este probabil, cartea aceea pe care au folosit-o cei 70. Acestora (spune) adaugă-le și că, multe chiar din cărțile ebraice, ca unele ce sunt ajustate și modificate de către înșiși evreii, sunt suspecte” etc. (p. 490)

Un moment important din posteritatea lui Nichifor Teotoke, la care se vor referi aproape toți cei ce vor mai scrie despre el, l-a marcat fără îndoială **articolul nesemnat apărut în 1853 în ziarul „Pandora”**¹³⁴ însoțit de portretul arhiepiscopului în mână dreaptă cu pana și cu stânga ținând o carte deschisă, portret printre cele mai des reproduse. Pentru prima oară este analizat un text al lui Teotoke, la data aceea inedit: *scrisoarea de răspuns la întrebarea lui Neofit Kavsoalvitul în legătură cu propovăduirea Evangheliei la locuitorii Americii*. Ea se afla în colecția lui G. Vellios și va fi publicată în 1890, după alt manuscris, de I. Sakkelionos.

Articolul a fost prilejuit de apariția ediției a treia din cartea *polemică anticatolică*:

„*Răspunsul unui ortodox către un frate ortodox în legătură cu violența catolicilor și despre cine sunt cei care au făcut ruptura și cei ruși și despre ceea ce în mod barbar se numește Unire și uniți și despre cum trebuie să le răspundă ortodocșii catolicilor*. Ediția a treia. La sfârșitul cărții de față s-a adăugat epistola lui Evghenios Vulgaris către sârbii ortodocși. La Atena, în tipografia I. Anghelopulos, strada Athinas, nr. 274, 1853. Preț 2 drahme.”

Kumas, în tratatul său despre greci pe care l-a inserat în cel de-al doisprezecelea volum al istoriei sale generale, stabilește începutul secolului al optsprezecelea ca epoca renașterii sau a sporirii educației națiunii. Aceasta este corect, pentru că, chiar dacă dragostea pentru litere nu a lipsit cu totul din pământul Greciei nici după căderea Constantinopolului, chiar dacă învățați greci de seamă au apărut, nu mulți la număr, în secolele al șaisprezecelea și al șaptesprezecelea, este însă adevărat să se spună că de la începutul următorului [secol], intensificarea aceea a zelului, care a

¹³⁴ Acest periodic apare citat și „Nea Pandora” întrucât au fost numere pe care găsim și acest titlu, dar nu este vorba de două publicații diferite, ci de două numiri ale aceleiași. Acest articol a fost găsit pe internet de dl Mihai Țipău, căruia îi suntem datori și pentru traducerea lui.

produs nenumărate și renumite școli, educația răspândită în toate clasele națiunii, care se limita mai înainte la puțini, cea care pregătea transformarea limbii și, în sfârșit, cu concursul și al altor circumstanțe fericite, a adus revoluția.

Oare din care cauze a avut loc la începutul secolului anterior acel punct critic fericit în viața intelectuală a națiunii? Kumas se mărginește să menționeze ca surse ale acestei transformări bune care a avut loc, școlile cele din Patmos și din Ioannina. Însă școli vrednice de menționat au existat și înainte, după cum mărturisește chiar acesta, în Kerkyra, în Creta, în Atena, în Constantinopol. Iar într-un fel aceste școli nu au produs roadele mai înainte arătate, pe care nici școlile din Patmos și Ioannina, dacă nu ar fi avut loc și alte evenimente care au contribuit la aceasta.

Dacă examinăm circumstanțele externe ale națiunii, vom găsi că acestea erau poate mai grele chiar și decât cele anterioare, pentru că, la sfârșitul secolului al șaptesprezecelea Creta, ocupată de otomani, a fost supusă în mod vădit unui jug mult mai aspru decât cel venețian. Iar la începutul [secolului] al optsprezecelea o soartă asemănătoare a avut și Peloponesul. Iar în cea de-a doua jumătate a aceluiași secol, eșecul primei revoluții a națiunii a adus nenorociri indescriptibile, nu numai în acea peninsulă dar și în insule, în Asia Mică.

Este adevărat că binefacerile pe care Rusia începuse să le dea cu generozitate grecilor au contribuit mult la alinarea acestor grozăvii. Însă binefacerile acestea se datorează mai ales grecilor care emigraseră, (și) nici nu se poate considera că au contribuit imediat la această mare dezvoltare intelectuală a națiunii survenită atunci în interiorul Turciei. Pentru că este totuși sigur că, în mijlocul acelor dezastre au fost întemeiate și au progresat școlile din Mețovo, Trikala, Larissa, Tyrnavo, Thessalonic, Adrianopol, Kozani, Athos, Tsaritsani, Livadion, Ambelakia, Hios, Dimitsana, Vytini, Kydonies și multe altele.

[Este] deci nevoie să fie căutate cauzele acestui fenomen, adică ale acelei mai vii reînfloriri a copacului educației, care se observă de la începutul secolului al optsprezecelea și ale neîncetat crescutei sale rodire în mijlocul unor împrejurări exterioare asemănătoare, dacă nu mai grele, cu cele anterioare. Dreptatea cere să mărturisim că acest bine se datorează, cel puțin în parte, chiar guvernului otoman.

Într-adevăr, de la sfârșitul secolului al șaptesprezecelea comportamentul guvernului otoman față de supuși nu putem spune că s-a atenuat, însă a devenit mai puțin atroce. Tirania, abuzul, măcelurile, jafurile confiscările nu au lipsit. Departe de aceasta. Însă unul dintre chinuri a fost abrogat, iar celelalte s-au dovedit mai puțin continui și umilitoare. Guvernul otoman a înțeles că imorala opresiune sub care gemeau creștinii va aduce în mod necesar destrămarea statului. Pentru că, pe de o parte, împăratul Germaniei și, pe de cealaltă venețienii nu puteau decât să se folosească de disperarea supușilor și, în cele din urmă, vor lua de la turci toate ținuturile europene. De aceea a hotărât să modereze cumva depravarea cea neînfrânată de dinainte. Atunci a fost desființat tributul scandalos luat dintre copii.

Atunci înțeleptul mare vizir Mustafa Köprülü a emis în 1690 acel vestit prim *nizam-i djedid* prin care, între altele, li s-a ordonat dregătorilor statului de peste tot să fie mai indulgenți cu creștinii și să nu ceară de la aceștia un alt impozit decât cel pe cap de locuitor, împărțit în trei clase, din care prima a fost stabilită la 4 florini,

cea de mijloc la 2 și cea mai de jos la 1. Aceste dispoziții au fost încălcate peste puțin (timp), marii viziri de după înțeleptul Köprülü fiind foarte departe de a-i urma cu toții sistemul. Însă sigur este că oribilul tribut de copii nu a mai fost reluat și că, mai ales, prin participarea la treburile (statului) a multor greci, avea loc o alinare, cu întreruperi, a nenorocirilor. Această mică relaxare a oferit totodată o nouă viață națiunii. Atât de plin de nerv a fost din totdeauna neamul grecesc! Puțini stropi de apă și puține raze de soare au fost de ajuns pentru a-l arăta din nou prosper și înfloritor.

Care grec nu știe că, între primii autori ai acelei renașteri naționale și intelectuale (și), mai mult, foarte activi au fost doi străluciți kerkyrioți Evghenios Vulgaris și Nikiforos Theotokis? Despre primul, care a scris și mai sus amintita epistolă către sârbii ortodocși, *Pandora* a publicat deja un eseu important, împodobindu-și mai târziu paginile și cu o imagine bună a celebrului arhieru! Iar pentru cel de-al doilea, care este autorul *Răspunsului*, care constituie partea principală a prezentei cărți, oferim astăzi doar o biografie scurtă, a cărei principală calitate este desigur reprezentarea fidelă și vie a trăsăturilor chipului care o însoțește al acestui bărbat.

Nikiforos Theotokis s-a născut în Kerkyra în 1736, douăzeci de ani după Evghenios Vulgaris, tatăl său fiind Stefanos Theotokis, care aparținea acelei bogate și nobile familii Theotokis, căreia guvernul Veneției îi acordase demnitatea ereditară de conte. Înainte de a lua shima monahală Nikiforos se numea Nicolaos și a urmat studiile de bază la școala din patria sa cu Ieremias Kavadias, care a fost și primul dascăl al lui Evghenios. Nikiforos a mers de foarte tânăr în Italia vecină pentru a-și completa educația și a urmat cursuri de filosofie la Universitatea din Padova, și mai ales de științe matematice în care îl depășea cu mult pe Evghenios.

Merită consemnat că nici unul, nici celălalt, din acești bărbați nu a studiat medicina¹³⁵, care pe atunci, la fel ca și mai înainte și ulterior, era preferată de către tinerii greci, care aveau norocul să studieze în universitățile Europei, pentru că nu numai oferea de la sine o viață îmbelșugată și sigură, dar și, prin puterea pe care le-o dădea pe lângă magnații otomani, promova adesea și în demnități politice superioare. Însă Evghenios și Theotokis au dovedit că inteligența reușește în toată vremea și în tot locul să fie prețuită chiar când este înarmată doar cu știința pură.

Revenind din Italia în patria sa, Theotokis a fost hirotonit între anii 1756 și 1762 ieromonah, și a fost numit acolo dascăl de matematică și fizică iar în același timp predica la amvon poporului ortodox din Kerkyra, dobândind imediat un mare renume. Atunci a redactat, pentru uzul elevilor săi, *Elemente de Fizică*, care au fost publicate ulterior la Leipzig [în] 1766-1767 în două volume în 8°. La fel și *Elementele de Matematică* care au fost tipărite mult mai târziu, în 1798-1799 la Moscova, în trei volume în 8°, cu cheltuiala fraților Zosimas.

Însă un om ca Theotokis nu era cu puțință să se mulțumească să își ducă viața într-o margine și într-un cotlon. De aceea, nu după mult timp, a mers la Constantinopol unde pe tronul patriarhal stătea din anul 1762 acel mare Samuil,

¹³⁵ S-a demonstrat de către Zoi Muruti-Ghenaku, pe baza documentelor românești, că în Moldova a practicat și medicina, deci o studiasă.

cel care a trudit atât pentru reformarea acestei supreme demnități bisericești și politice și, în general a societății grecești pe atunci atât de legată de Biserică. Din partea unui astfel de ierarh, Nikiforos a fost firesc să aibă o primire favorabilă și a fost numit de către acesta predicator al Marii Biserici. În orașul împărătesc a fost cinstit în general de toți și, mai mult, a legat o relație de strânsă prietenie cu casa princiară a Ghiculeștilor, din cauza căreia însă Theotokis a fost nevoit să părăsească peste puțin timp capitala.

S-a întâmplat atunci să moară mama lui Grigorie Ghica, principele Valahiei. Theotokis a pronunțat cuvântarea funebră, în prezența patriarhului și a tuturor membrilor Sinodului. Se pare că, fie mișcat de sentimentul personal de recunoștință, fie distras de firea cea aspră a aceluia, a deviat într-o astfel de exagerare a laudei, încât severul patriarh și-a strâns sprâncenele și, când Theotokis, coborând de la amvon, a îngenunchat în fața ierarhului pentru a-i săruta, după obicei, dreapta, asprul Samuil a strigat: „Biserica are nevoie de predicatori, nu de lingușitori!”

Patriarhul avea absolută dreptate. Însă poate ar fi fost posibil să îl mustre pe bărbat în particular și, oricum, cu mai multă indulgență. **Iar Theotokis și-a demonstrat noblețea sufletului său, demisionând imediat din funcție și plecând la Iași unde, fiind făcut director al Școlii Domnești și văzând că vin în jurul său foarte mulți discipoli, a fost consolată pentru eșecul cel aspru din orașul împărătesc.**

Predând la Iași, a redactat *Elemente de Geografie*, care au fost publicate mai târziu, în 1804, la Viena, în 8°, și acestea cu cheltuiala fraților Zosimas, fiind îmbogățite cu foarte multe note și desene de către Anthimos Gazis.

Însă soarta îi rezerva (acestui) bărbat o despăgubire încă și mai strălucitoare. **Theotokis se deplasase de la Iași la Leipzig**, unde se găsea deja concetățeanul său Evghenios. Acolo a publicat multe din lucrările sale, toate urmărind sporirea educației națiunii și mai ales întărirea Ortodoxiei. În 1766 (a publicat) *Cuvântările la Sfântul și Marele Post împreună și cu câteva panegirice și funerare*, în 4°, iar în 1766-1767 mai sus amintitele *Elemente de Fizică* adică fizică experimentală, mai degrabă matematică aplicată. Iar în 1769 (a publicat) *Lucrarea de aur a lui Samuil Ravvi Iudeul*, care mostra rătăcirea iudeilor, tradusă din (limba) latină în limba de obște a grecilor, în 8°, iar în 1770 *Ale Cuviosului Părintelui nostru Isaac episcopul Ninivei Sirul Asceticele care se găsesc*, în 8°, iar în 1772 *Seria de cincizeci și unu de comentatori la Octateuh și la (Cărțile) Regilor*, în două volume, în folio. După toate Theotokis a publicat atunci la Halle, în 1775, *Răspunsul ortodoxului anunțat la începutul prezentei lucrări*, o armă puternică a erudiției, elocinței și logicii, cu care fiind înarmat creștinul ortodox poate cu curaj să respingă toată dezbinarea sau uneltirea cea împotriva credinței sale. Răspunsul este demn de semnalat și văzut ca o lucrare filologică. Cel care îl va citi cu atenție se va convinge că acum o sută de ani existau bărbați care scriau în limba noastră așa cum au ambiția să scrie în aceasta cei mai încercați și mai profunzi în cele ale cuvântului.

Aceste multe lucrări și traduceri nu l-au împiedicat pe Theotokis să scrie și în particular diferiților învățați și altora. **Câteva rămășițe ale acestei corespondențe găsim în acea colecție de scrisori manuscrise ale multor bărbați de văz ai neamului pe care o amintește biograful lui Evghenios Voulgaris și pe care ni s-a**

permis și nouă să o folosim cu multă bunăvoință de către prietenul (nostru) care o deține dl. G. Vellios. Din păcate scrisorile lui Nikiforos păstrate în această colecție sunt și puține și în cea mai mare parte se învârt în jurul unor interese personale.

Am întâlnit însă una cu mari calități filologice, despre care vom spune câteva cuvinte. Neofitos Kavsokalivitis i-a supus atunci lui Theotokis, cu care avea o mare prietenie, niște nedumeriri foarte mari. «Dascăle, i-a scris, în legătură cu multe m-a necăjit și mă necăjește adesea curiozitatea în legătură cu lumea cea nou apărută, dacă s-a auzit și acolo vocea cea universală a apostolilor sau nu... iar dacă este astfel, cum se adeverește că „în tot pământul a ieșit vestirea lor” și că „și în toată lumea, aduce roadă” Evanghelia?... Eu cred, părinte, că acel pământ nu a fost locuit nici înainte de potop, nici înainte de predica Apostolilor, ci după aceasta. Și presupunând aceasta se rezolvă nedumeririle de mai sus (căci se spune „la marginile lumii” au ieșit cuvintele Apostolilor, iar lumea cea nouă nu era locuită în timpul Apostolilor...), însă apare o altă nedumerire, când au venit să se așeze locuitorii cei aflați acum pe acel mare continent aflat în cealaltă parte a pământului locuit și acest lucru le este necunoscut lor? Dar și dacă cineva ar presupune că o corabie pornită din altă parte, luată de vânt, lucru care se întâmplă, a ajuns acolo, iarăși este de mirare cum a rezistat o corabie fără primejdii la o astfel de mare pentru care nu era pregătită, pe care nu se navigase și, ca să spun așa, (era) nemărginită? Din nou, fiind dat că amintita corabie a ajuns acolo fără primejdie prin purtarea de grijă a lui Dumnezeu (fără de care nu se poate) și s-a salvat având pe ea și femeii pe amintitul continent, de unde (sunt) acolo după potop fiare (sălbatic) și animale de povară. Căci corabia lăuată (de vânt) nu a dus alături de femeii și boii de arat și celelalte animale. Dacă ar presupune cineva că acel pământ are legătură cu continentul, dacă nu cumva caracterul său continental nu este cunoscut, nedumerirea în legătură cu fiarele ar fi înlăturată... În legătură cu cele prezentate mă rog ție să mă ajuți în această curiozitate, fie din istorii vrednice de credință, fie mai degrabă din harul care locuiește în tine».

La aceste întrebări ale lui Kavsokalivitis, Theotokis a răspuns printr-o lungă scrisoare scrisă la Leipzig la 8 octombrie 1773. Și mai întâi (il) asigură că în America, înainte de venirea europenilor în secolul al XV-lea, acolo nu s-a auzit niciodată cuvântul Evangheliei. «Însă dacă spui aceasta, cum se adeverește că „în tot pământul a ieșit vestirea” și că Evanghelia „aduce roadă” în toată zidirea? Se adeverește, spune el, dacă îl înțelegem pe *a ieșit* în locul lui *va ieși*, iar pe *aduce roadă* în loc de *va aduce roadă*. Că astfel trebuie să fie înțelese cuvintele demonstrăm aceasta prin chiar cuvântul Scripturii». Și, într-adevăr, demonstrează acest argument prin multe și iscusite citate scripturale și tâlcuiri. Iar paradoxal [este] că, în timp ce la început spunea că nedumeririle lui Kavsokalivitis sunt greu de înțeles și dificile, acum purtat de forța cuvântului și a discuției, de la sine le amplifică pe acestea «Cum, zice, purtarea de grijă a lui Dumnezeu, după atâtea veacuri după iconomia Întrupării a privit peste acele neamuri sau cum a îndurat milostivirea Sa cea fără de margini să se piardă atâtea mulțimi nenumărate de oameni, care nici nu au crezut nici nu au fost botezate? Cum îi osândește, drept fiind Dumnezeu, pe cei care nu au auzit deloc cuvântul mântuirii? Pornind de la aceasta necredincioșii își râd de pronie și de milostivirea și dreptatea divină și critică sever chiar dogma creștină”. Theotokis

răspunde și acestora, demonstrând că Mântuitorul a arătat că cei care nu primesc cuvântul Evangheliei sunt vrednici de o pedeapsă mai grea decât cei care nu știu și păcătuiesc. De aceea, în nețărnută Sa milostivire și purtare de grijă, în mod intenționat a amânat răspândirea peste tot a adevărului, așteptând pentru fiecare neam plinirea vremii, „în timp ce cele mai bune dintre acestea și cei care au arătat că primesc învățătura sa cea cerească, vor lumina cu lumina adevărului».

După aceasta sunt expuse pe larg toate lucrurile care sunt legate de modul în care a fost locuită America presupuse și istorisite de înțelepții cei moderni și, la sfârșit, afirmă: «Acestea le am de spus deci în legătură cu nedumerirea care mi-a fost prezentată, suficiente pentru a-ți potoli curiozitatea, adică ceea ce nu știu. Căci eu sunt un copil, preacinstite dascăl al meu, în fața ta. Să ne dea nouă Dumnezeu să trăim oriunde și oricum este plăcut. Căci cum eu am grijă de venerabila ta bătrânețe, (tu) însuși îmi educi tinerețea mea cea nestatornică».

«Sunt un copil în fața ta, preacinstite dascăl al meu» îi scria deci Theotokis lui Kavsohalivitis. Trebuie mărturisit că modestia aceasta ne domină reputația mult mai puternic decât cea mai mare laudă de sine. Fericiți oamenii care au acel sentiment nobil și care pot exprima aceasta cu atâta har! Din păcate astăzi între înțelepți predomină alte obiceiuri și idei. Aceasta nu doar la noi, dar și la europeni, astfel că vanitatea și lăudăroșenia nu sunt, după cum se pare, păcate ale națiunii noastre, ci mai degrabă boli ale veacului de față. Recent, un francez, vorbind în *Revista celor două lumi* (numărul din 15 septembrie a.c. pag. 1237 și urm.) despre Du Cange, a ajuns la aceleași concluzii și comparând înclinația spre amabilitate și modestie a înțelepților francezi din veacul al XVII-lea cu caracterul dificil și trufaș al oamenilor de știință din timpurile noastre, a menționat ca dovadă, între multe altele, și următoarea povestioară, care socotim că nu este nelalocul ei să o relatăm aici, ca una ce are foarte multă legătură cu acea intenție bună a lui Nikiforos al nostru. Prin urmare, într-una din zile, un străin a venit la Du Cange pentru a-l consulta pe acesta ca pe un cunosător foarte bun al chestiunilor istorice. «Consultați-l mai degrabă pe Mabillon i-a spus acestuia Du Cange». De aceea, străinul a mers la înțeleptul Mabillon. «V-au înșelat, a răspuns el, spunându-vă că eu pot să vă dau informațiile cele mai exacte în legătură cu aceasta, mergeți să îl căutați pe domnul Du Cange». „Dar chiar acela m-a trimis la dumneavoastră» a spus străinul. «Dl. Du Cange este dascălul meu», a răspuns Mabillon. «Însă pentru că v-a trimis la mine sunt dispus să vă fac cunoscut ceea ce știu».

Însă [erau] alte vremuri, alte moravuri. Să revenim la Theotokis. În mijlocul multelor și diferitelor lui preocupări, comunitatea creștinilor ortodocși din Veneția l-a ales pe acest bărbat în unanimitate, în 1772, arhiepiscop la biserica de acolo a Sfântului Gheorghe. Theotokis nu a acceptat, nu se știe de ce, această invitație onorabilă. Poate presimțea, poate că și știa, prin relația sa de prietenie cu Evghenios, că poate urca pe un tron arhieresc mai de vază.

Și într-adevăr, când în 1779 Evghenios a demisionat de la arhiepiscopia Slavionului și Chersonului, Sfântul Sinod al Rusiei l-a numit în locul său pe Nikiforos Theotokis, transferându-l apoi de acolo la arhiepiscopia Astrahanului și Stavropolisului. Strălucirea demnității nu a ofilit zelul cel înăscut al [acestui] bărbat.

După cum ca simplu învățat nu a încetat să trudească pentru luminarea națiunii, la fel ca arhiepiscop nu a renunțat să învețe drept cuvântul lui Dumnezeu, iar cinci mii deeretici, dintre numiții răscolnici, întorși la Ortodoxie mărturisesc puterea și răbdarea lucrării sale.

Însă studiul fără zgomot și cercetarea i-au fost acestuia totdeauna mai dragi decât cinstirile zgomotoase și demnitățile. De aceea, după trecerea unui timp anume, a mers la Moscova unde a trăit ca monah și a scris până la moartea sa survenită în 1800. Atunci a scris cele două Kiriakodromioane ale sale, ambele publicate la Moscova cu cheltuiala [fraților] Zosimas, unul dintre ele, adică *Interpretare și după aceasta omilie la Evanghelia din fiecare duminică*, în 1796, în două volume, în 4°, pe când acesta încă trăia, iar celălalt, adică *Interpretare și după aceasta omilie la Faptele Apostolilor care se citește duminică*, în 1808, în două volume, în 8°.

Viața și traiul lui Nikiforos Theotokis și Evghenios Vulgaris prezintă unele analogii și asemănări care, desigur, nu erau toate întâmplătoare. Mai ales, amândoi s-au folosit de bunurile civilizației moderne, dar au luptat să combine roadele acesteia cu caracterul propriu al națiunii și, amândoi, îmbrăcând veșmântul preoțesc, și-au dedicat toată inteligența statornicirii și triumfului Ortodoxiei. Lucrările lor nu au fost nici fără rezultat nici vremelnice. Și o dovadă la îndemână pentru aceasta este și *Răspunsul* de față, pe care, nu doar cei mulți ci chiar și cei mai învățați dintre cititori pot să o parcurgă cu folos.

Astfel că, într-adevăr, a fost foarte bună ideea pe care a avut-o dl. A. Papadopoulos Vretos să realizeze o a treia ediție a acestui tratat. Din această cauză am mărturisi darurile sale nemărginite, dacă în același timp s-ar fi ocupat mai mult cu îngrijirea în privința corecturii tipografice a acestei mici cărți. **În această privință, cea de-a doua ediție, făcută în Kerkyra de către dl. Petros Fokas, în 1851, este mult mai exactă.**

Ne folosim cu plăcere de această ocazie pentru a anunța publicul că majestatea sa, regele celor două Sicilii, apreciind lucrarea despre Tomis a d-lui A. Papadopoulos, despre care Pandora a vorbit altădată, i-a acordat acestuia o mare medalie de aur, care a fost bătută pentru aceasta.” (Vol. 4, 87(1853), p. 371-375)

Anul următor, 1854, apărea la Atena *FILOLOGIA NEOELENĂ sau CATALOG al cărților tipărite de greci în limba vorbită sau în limba greacă veche de la căderea Imperiului Bizantin până la instaurarea regatului în Grecia* [NEOΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ, ήτοι ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι Βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὁμιλουμένην, ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν]. Alcătuită de **Andreas Papadopoulos Vretos**, fost epistat al bibliotecii Academiei Ionice din Kerkyra etc., partea I, Atena, în tipografia și cu cheltuiala lui L.D. Vilaras și V. P. Liumis, 1854 (B.A.R. II 38463).

Aici găsim despre Teotoke:

„THEOTOKIS (Nikiforos). S-a născut în anul 1736 în Kerkyra, din părinți nobili, care însă nu se trăgeau din acea familie căreia aristocrația [republica] venețiană i-a dat

titlul ereditar de conte. Tatăl lui se numea Stefanos, iar el Nicolaos, înainte de a îmbrăca shima de ieromonah. Făcând studiile elementare cu Ieremias Kavvadias, directorul școlii de obște grecești din Kerkyra, unde a fost educat și concetățeanul său Evghenios Voulgaris, s-a deplasat în Italia pentru a-și termina studiile și a învățat la Universitatea din Padova, mai ales filosofia și matematica, pe care le iubea extrem de mult.

Întorcându-se în patria lui, în 1762, a fost hirotonit ieromonah și a devenit dascăl de știința matematicii și fizicii, având totodată și profesia de predicator pentru poporul ortodox din Kerkyra, care venea cu bucurie la didahiile sale. **Iar după puțin [timp] a mers la Constantinopol, unde a fost bine primit de către patriarhul Samuil, care l-a numit predicator al Marii Biserici. Legând o foarte mare prietenie cu familia princiară Ghica, când a murit mama principelui Valahiei Grigorie Ghica, a pronunțat la înmormântarea acesteia o cuvântare funebră în prezența patriarhului și a tuturor membrilor Sfântului Sinod. Această cuvântare funebră a fost redactată cu o astfel de exagerare în privința virtuților defunctei, încât severul Samuil, când Theotokis a coborât de la amvon și a îngenuncheat pentru a-i săruta dreapta, după rânduiala bisericească, i-a spus cu voce tare: „Biserica are nevoie de predicatori și nu de lingușitori”.**

Theotokis, nesuportând această jignire oficială, în același moment a demisionat din postul de predicator la Patriarhie și a plecat imediat la Iași. Acolo a devenit director al Școlii Domnești, unde a reunit un mare număr de discipoli. După aceea a mers la Leipzig, în Saxonia, unde se afla deja compatriotul său Evghenios Voulgaris și a publicat diferite scrieri.

Printr-o ciudată coincidență, în timp ce Evghenios era invitat de către generalul Theodor Orlov să meargă în Rusia, Nikiforos a fost ales în unanimitate, în anul 1772, de către creștinii ortodocși care locuiau la Veneția, arhiereu la biserica de acolo a Sfântului Gheorghe. Însă Nikiforos nu a acceptat această alegere atât de onorantă și măgulitoare pentru el, fie pentru că se temea ca nu cumva Senatul Veneției să nu îl recunoască ca arhiereu, **fie pentru că dorea să meargă în Rusia, poate la îndemnul lui Evghenios.**

Și într-adevăr, când acest luminător al neamului elen și-a dat demisia din tronul arhiepiscopal al Slavinionului și Chersomului, la propunerea acestuia, Sfântul Sinod de acolo l-a numit pe acel tron pe Nikiforos Theotokis în anul 1779. După aceea a fost transferat la arhiepiscopia Astrahanului și Stavropolisului unde, prin zelul său pentru a-și împlini îndatoririle sfinte și prin învățăturile sale înțelepte, mai mult de cinci mii dintre ereticii numiți rascolnici s-au întors la Ortodoxie.

Trecând însă destulă vreme și demisionând din tronul arhiepiscopal, s-a retras la liniște la Moscova unde, ca monah, s-a ocupat tot timpul cu redactarea unor lucrări folositoare pe care le-a publicat cu cheltuiala fraților Zosimas. Îmbolnăvindându-se a murit în acest mare oraș din Rusia în anul mântuirii 1800 și la vârsta de 64 de ani.

Nikiforos Theotokis era un bun cunoscător al limbilor greacă, latină, italiană, franceză, germană și rusă. S-a dovedit un retor foarte elegant, un teolog foarte înțelept și un matematician foarte bun. Vezi numerele 225, 238, 249, 261, 270, 340, 336 și 415. Iată și lucrările sale științifice:

1. *Elemente de matematică adunate de la cei vechi și moderni* de către Preasfin-

titul Arhiepiscop fost al Astrahanului domnul Nikiforos publicate cu generoasa cheltuială pentru a fi împărțite în dar celor care frecventează lăcașurile grecești ale muzelor de către preacinstiții și iubitorii de neam frați Zosimas, Moscova, în tipografia comunității, în anul 1798-1799, 3 vol., în 8°.

2. *Elemente de geografie* adunate de Arhiepiscopul Nikiforos Theotokis, îmbogățite cu foarte multe note și scheme de către Anthimos Gazis. Acum pentru prima dată publicate cu generoasa cheltuială a fraților Zosimas pentru a fi împărțite în dar spre folosul școlilor grecești, Viena, în tipografia lui G. Ventotis, 1804¹³⁶, în 8°.

În 1858, în „tomul IX” al ziarului „Pandora”, p. 273-281 s-a publicat un articol de H. Filitas, intitulat *Emanuil Glizonios*, în cuprinsul căruia găsim această nouă referință la colecția de epistole a lui Gheorghios Vellios din Atena:

„(...) După aceasta urmează alte (epistole) ale Ierodiaconului Neofytos Peloponesianul Kavsokalivitis cel dintre evrei și câteva ale lui Nikiforos Theotokis, între care foarte lungă este una din Leipzig, (datată) 8 octombrie 1773, către Neofytos „Despre întrebarea dacă s-a predicat Evanghelia în lumea nouă”. Încă și o lucrare a acestuia „Despre mijlocirea Sfinților, că Biserica Apostolică a Domnului Iisus Hristos a primit că Sfinții sunt așezați ca mijlocitori către Dumnezeu prin Scripturile cele insuflate de Dumnezeu și prin Apostolii cei grăitori despre Dumnezeu, în chip de epistolă”.

Lucrarea *Despre mijlocirea sfinților și Epistola către Neofit* aveau să fie publicate în 1890, după un manuscris din Biblioteca Națională de la Atena, de către I. Sakkelionos¹³⁷.

După o pauză de treisprezece ani de la apariția cărții lui Vretos va urma cel mai important deceniu din cele două secole ale posterității teotokiene înaintea celor patru decenii contemporane. El va culmina cu apariția primei monografii ce i s-a închinat, alcătuită în limba greacă de un grec din Corfu, Laurențiu Brokini.

Acest deceniu este deschis de Mattheos K. Paranika în 1867, cu *Schiță despre starea literelor în națiunea greacă de la cucerirea Constantinopolului (1453 d. Hr.) până la începutul secolului de față (XIX)* [Σχεδιάσμα περί τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.χ.) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστῶσης (ΙΘ') ἑκατονταετηρίδος]. (Citită la Asociația Filologică din Constantinopol în iunie 1866) Constantinopol, în tipografia lui A. Koromilas (strada Pemptopazaro nr. 3), 1867:

(...) În secolul al XVIII-lea (1762) a existat în Kerkyra un strălucit colegiu public,

¹³⁶ Loghios Ermis din anul 1811 (corect: 1812), p. 170 menționează greșit că această *Geografie* a fost tipărită în anul 1803. [n.a.] – Marcăm astfel notele preluate din textele traduse.

¹³⁷ Vezi mai departe, p. 228.

unde era director ierodidascălu Ieremias Kavvadias, dascălu lui Evghenios și Theotokis. Atunci au strălucit kerkyrioi Franghiskos Prosalentis, ierodiacon (1704) educat în Oxford și care a scris împotriva dascălu Veniamin Udrof, Spyridon Miliat (1768), locuitor la biserica ortodocșilor din Veneția, predicator și dascăl la Colegiul Flanghinian din Veneția, Marinos Pieris (1727), Alexandros Trivolis (1786) și noile astre ale Elladei, marele și celebrul Evghenios Voulgaris (1740), care a predat în Kerkyra și Zakynthos, în Ioannina și Kozani fiind numit director al Academiei Athoniada (1753-1758), iar în cele din urmă al Școlii Patriarhale din Constantinopol în 1759, iar apoi arhiepiscop al Slavinionului și Chersonului din Rusia. Care a scris [lucruri] multe și vrednice de amintit, devenind reformator al învățământului grec, fiind foarte de folos celor de același neam și în predare. **Asemănător ca virtute și ca educație cu acesta [și] în același timp și prieten [al său] a fost Nikiforos Theotokis, kerkyriot, educat în Kerkyra de către Ieremias Kavvadias, apoi perfecționat la Padova. A predat în Kerkyra (1762) matematica și fizica, devenind director al Școlii Domnești de la Iași, iar în cele din urmă, arhiepiscop în Rusia, mai întâi al Slavinionului și Chersonului, apoi al Astrahanului și Stavropolisului. [Era] un bărbat foarte stăpân pe [limbile] elină, latină, italiană, franceză, germană și rusă, un retor foarte elegant, un teolog foarte înțelept și un matematician foarte bun. (p. 141-142)**

În Principatele de la Dunăre, cei mai înstăriți dintre localnici dobândeau totdeauna educație și învățatură greacă prin legătura cu Constantinopolul. Dimitrie Cante-mir, moldovean de neam, a fost educat în Constantinopol și alții. Când însă au urcat principii greci pe tronurile domnești de acolo, atunci au fost întemeiate în capitalele acestora gimnazii grecești cu biblioteci și tipografii în care, într-adevăr, [muzele] Pieride au găsit nu doar refugiu dar și adoratori foarte înflăcărați și slujitori sinceri.

La Iași, pe la mijlocul secolului al XVII-lea se aflau în fruntea școlii de acolo Paisios Ligaridis, Ieremias Kakavelas, cretan (1698), Ioan din Agra (1755), Nicolaos Zerzulis, după ce a fost director al școlii de la Athos (1761), **Nikiforos Theotokis, urmașul acestuia (pe la 1765), Stefanos Dungas, Grigorios (1803), Panaghiotis Ioannidis (înainte de 1819), profesor de matematică, Dimitrios Govdelas (1820), din Rapsani, filosof (când a fost introdusă de către G. Kleovulos și metoda alilodidactică) și alții.** (p. 182-183)

I-a urmat cea dintâi prezentare realizată de un savant cunoscut și încă mereu citat, Constantin Sathas.

Constantin Sathas (n. Atena 1842 – m. Paris 1914) este unul dintre primii savanți greci de reputație internațională (s-a și stabilit din 1890 la Paris), și „a lăsat o operă uriașă ca dimensiuni”¹³⁸. El a tipărit în 1868 la Atena volumul *Filologia neoelenă. Biografiile grecilor care au strălucit în litere de la destrămarea Imperiului Bizantin până la Renașterea națională greacă (1453-1821)* [ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ. ΒΙΟΓΡΑΦΙΑΙ ΤΩΝ ΕΝ ΤΟΙΣ ΓΡΑΜΜΑΣΙ ΔΙΑΛΑΜΨΑΝΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ, ἀπό τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας μέχρι τῆς ἐλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821)]. [B.A.R. II 340968]

¹³⁸ Elena Lazăr, *Op. cit.*, p. 258.

„Premiată la concursul filologic din 1867”, această lucrare este încă folosită și citată universal și a fost retipărită anastatic la Atena în 1969. A văzut lumina tiparului înaintea celei mai vechi a lui Gheorghios Zaviras, dar sunt dovezi că a cunoscut-o și folosit-o la rândul ei pe aceasta.

Aici găsim despre Nichifor Teotoke textul ce urmează, pe care-l dăm însoțit de data aceasta și de bibliografie:

„S-a născut în Kerkyra în 1736 din nobilul Stefanos Theotokis și se numea Nicolaos în cele lumești. Făcând studiile ciclului de bază în patria sa cu Ieremias Kavadias, a plecat foarte tânăr în Italia pentru a-și perfecționa învățătura și a studiat în universitățile din Bologna și Padova cursuri de filosofie, și mai ales de matematică.

Întorcându-se în patria sa în 1762 a fost hirotonit ieromonah și i-a fost schimbat numele în Nikiforos. Numit dascăl la școala grecească din Kerkyra a predat filosofia și matematica, predicând totodată de la amvon cuvântul lui Dumnezeu. Tânărul ieromonah a început să fie faimos în toată Ellada, apoi, mergând la Constantinopol, s-a bucurat de o primire favorabilă din partea lui Samuil, cel ce împodobește tronul ecumenic și a fost numit predicator al Marii Biserici. De scurtă durată a fost șederea lui Theotokis în cetatea împărătească. Acesta, mergând în Moldova, a fost numit director al școlii domnești din Iași.

Mai târziu s-a dus la Leipzig (1765) pentru a publica diferite scrieri de-ale sale care urmăreau sporirea educației națiunii și, mai ales, întărirea Ortodoxiei. În 1772 a fost ales în unanimitate de către grecii din Veneția mitropolit al Filadelfiei, doar că el nu a acceptat acea demnitate, din motive ușor de înțeles. În 1779, demisionând Evghenios Voulgaris de la Arhiepiscopia Slavinionului și Chersonului, Nikiforos a fost numit [arhiepiscop] de către Sinodul Rus, fiind transferat mai târziu la Arhiepiscopia Astrahanului și Stavropolisului.

Studiul și cercetarea fără zgomot i-au fost întotdeauna mai dragi decât onorurile și demnitățile zgomotoase. Precum ca simplu învățat Theotokis nu a încetat să trudească pentru luminarea națiunii, la fel ca arhieru nu a încetat să învețe cuvântul lui Dumnezeu. După trecerea unui anume timp, demisionând din tronul arhiepiscopal, s-a deplasat la Moscova, unde a trăit ca un monah și a scris până la moartea sa, survenită în anul 1800.

Theotokis a fost unul dintre cei mai învățați și mai harnici scriitori din veacul al XVIII-lea, apărător al Ortodoxiei, plin de zel fierbinte, deținând un loc de vază în filologia neoelenă iar numele lui a fost legat de cel al lui Evghenios, cu care l-a unit o legătură de prietenie sfântă când trăia¹³⁹.

Scrieri:

– Cuvântări la Sfântul și Marele Post împreună și cu câteva panegirice, dedicatorii etc. Leipzig 1766 și Ierusalim 1859.

– Elemente de matematică. Moscova 1798-1799, 3 volume.

– Răspunsul unui ortodox către un frate ortodox în legătură cu violența catolicilor și despre cine sunt cei care au făcut ruptura și schismaticii și cei ruși și despre ceea ce

¹³⁹ Pandora, tom IV, p. 373 [n.a.].

în mod barbar se numește *Unire și uniți*, Halle, 1775. (S-a retipărit în 1851 în Kerkyra de către P. Focas și în Atena de către Vretos).

– *Kiriakodromion*, adică *Interpretare și după aceasta cuvântare la Evangheliile care se citesc în fiecare duminică în sfintele biserici ale ortodocșilor*. Moscova 1796. 2 volume. S-a retipărit în 1803 la București și în 1855 la Atena.

– *Kiriakodromion*, adică *Interpretare și după aceasta cuvântare morală la Faptele Apostolilor*. Moscova 1808. 2 volume

– *Elemente de geografie*. Viena 1801.

A tradus din latină lucrarea despre religia evreilor a lui Samuil Iudeul, publicată la Leipzig [în] 1769. Și a publicat cu prefață și cu îngrijiri *Asceticele* [Sfântului] Isaac Sirul (la Leipzig 1770) și *Seria de comentarii la Pentateuh* (1772) în două volume în folio.

Lui Theotokis i se atribuie traducerea în limba greacă simplă a interpretării lui Teofilact al Bulgariei la cele patru Evanghelii, publicată la Leipzig [în] 1770, și traducerea din limba franceză a *Demonstrației valabilității Cărților Noului și Vechiului Testament sau împotriva lui Voltaire*, publicată la Viena [în] 1794.

De la Nikiforos se păstrează optsprezece epistole în italiană și greacă în arhiva bisericii Sfântul Gheorghe din Veneția (1772-74).

Zaviras enumeră și următoarele lucrări ale lui Theotokis:

– *Aritmetica*.

– *Despre forța electrică*.

– *Despre fizica meteorului*.

– *Metafizica*.

– *Geografia*.

– *Dezvoltarea* [citativului] „Căci fiecare (om) va fi sărat cu foc, după cum orice jertfă va fi sărată cu sare” către Eleftherios Mihail din Larissa. Scrisă la Viena 1774.

– *Epistolă către Neofit Peloponesianul*.

– *Enciclică către rascolnicii din Rusia care se găseau în eparhia sa*.

– *Explicarea cuvântului împotriva rascolnicilor la revenirea acestora*.

– *Orientalis ecclesiae responsio ad admodum reverendum Dom. Athan. Demetrieveitz*. 1776 Jun. 15.

– *Ad occidentalem ecclesiam defitientis contra se datam declarationem*. 1778.

– *Cuvântare pronunțată în rusă în Duminica Ortodoxiei la Poltava*.

– *Cuvântare către Majestatea sa imperială pronunțată la 6 august 1779, în ziua hirotoniei sale ca arhiepiscop* (Tradusă în rusă de către Luca Sitzkarev, traducătorul Sinodului din Rusia și în franceză, publicată în trei limbi la Sankt Petersburg).

– *Despre dacă s-a predicat Evanghelia în Lumea Nouă*.

– *Despre mijlocirea sfinților*¹⁴⁰.

Recunoaștem și în textul lui Sathas ceea ce deveniseră „locurile comune” ale biografiei lui Teotoke, cu aproape toate datele greșite, inclusiv cea a nașterii. Singurele exacte sunt aici a hirotonirii ca arhiepiscop al Poltavei și cea a morții.

¹⁴⁰ Pandora, volumul IX [n.a.].

La bibliografie sunt reținute titlurile lucrărilor proprii (data apariției *Elementelor de geografie* este însă greșită, pe copertă stând scris clar 1804), traducerea din latină (pe care o găsim ca al treilea titlu la Gheorghios Zaviras), ediția Isaac Sirul și *Seria de comentarii la Octateuh* (imputarea făcută în 1904 de F.I. Uspenski neavând deci temei!), precum și traducerea din franceză a lucrării împotriva lui Voltaire.

Lui Constantin Sathas i se datorează prima consemnare a presupunerii că „anonimul” care a tradus pe Teofilact în neogreacă ar fi Nichifor Teotoke. Tot el înregistrează primul ediția din 1803 de la București a *Kiriakodromionului evangheliilor duminicale*, de care nu avea cum să știe dacă nu ar fi văzut un exemplar.

Pentru prima oară este semnalată existența celor 18 epistole în italiană și greacă din arhiva bisericii grecești din Veneția, în care predicase Ilie Miniati. Ele vor fi publicate abia peste un secol.

Este greu de crezut că învățatului grec i-a rămas necunoscută versiunea greacă a textului datorat lui Alexandru Sturdza, și chiar cea franceză. Dar așa cum se vede, el trece sub tăcere atât scandalul cu patriarhul cât și pe cel cu prințul Potemkin.

În 1871 avea să apară la Lipsca *Adăugiri și corecturi la Filologia neoelenă a lui Konstantinos Sathas* [Προσθήκες καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν Κωνσταντίνου Σαθά], de Andronikos K. Dimitrakopoulos, Tipografia Metzger și Witting. Din ea reproducem aceste fragmente, extrase și traduse de domnul Mihai Țipău:

[Citate din Apologia lui Iosif Moesiodax] „Soarta mea a vrut ca Școala din Iași să se întâmple atunci să fie lipsită de un profesor de filozofie din cauza plecării foarte celebrului întru toate Nikiforos Theotokis și să îmi iasă înainte să îi succed acelui mare bărbat”. (p. 95)

„Același lucru urma să fie spus și împotriva foarte celebrului Theotokis, dacă [acest] bărbat, pătimind atâtea lucruri foarte nevrednice câte a pățit, nu ar fi plecat noaptea ca un evadat (într-atât l-a afectat acest comportament foarte lipsit de demnitate) de la Școala cea din Iași (...) Marele Evghenios s-a lepădat de neamul nostru, s-a lepădat de el și celebrul Theotokis, din cauza relei purtări pe care fiecare dintre ei a primit-o din partea noastră. Și în timp ce prezența lor între noi era mândria noastră, plecarea lor de la noi a devenit mâhnirea noastră. Câți Evghenii, câți Theotoki nu ar fi umblat printre noi dacă acel venerabil patriarh nu l-ar fi scos pe Voulgaris Evghenios de la școala cea din Athos, și dacă mașinațiunile Școlii din Iași nu l-ar fi alungat pe Nikiforos Theotokis de la aceeași școală din Iași?” (p. 95-96)

[Corectură la] pag. 583 [din Sathas] Nikiforos Theotokis s-a săvârșit la Moscova la 31 mai în anul 1800 și a fost înmormântat în Mănăstirea lui Daniil. Nu sunt

menționate de către dl. Sathas *Elementele de fizică* adunate de la cei moderni de Nikiforos Theotokis, Leipzig, 1766, 2 volume. (p. 99-100)

Anul următor același autor publică: *Grecia ortodoxă, adică despre grecii care au scris împotriva latinilor și despre scrierile acestora* [Graecia Orthodoxa sive de graecis qui contra latinos scripserunt et de eorum scriptis, Lipsiae, List et Francke, MCCCCLXII], de **Andronikos K. Dimitrakopulos, arhimandrit** (B.A.R. II 453547). Autorul se referă la Nichifor Teotoke în acești termeni:

„Nikiforos Theotokis s-a născut în Kerkyra în 1736, a audiat lecțiile ciclului de bază pe lângă Ieremias Kavadias. Apoi, mergând la Padova, a devenit discipol al celor ce predau filosofia și matematica. După terminarea studiilor sale s-a reîntors în Kerkyra, unde a fost numit predicator al Marii Biserici de către patriarhul Samuil.

Însă nu peste mult [timp] a fost invitat de către principele Moldovei și a fost făcut director al Școlii Domnești din Iași. Dându-și demisia după câțiva ani de directorat, s-a dus în Germania în anul 1769 și și-a publicat câteva scrieri la Leipzig, unde a stat până în anul 1774, când, reîntorcându-se la Iași, a fost numit profesor de filosofie.

Iar de la Iași, fiind invitat, s-a dus în Rusia și a fost hirotonit în anul 1779 în locul lui Evghenios arhiepiscopul Slavinionului și Chersonului, care demisionase. De acolo, transferat la Arhiepiscopia Astrahanului și Stavropolisului, și-a păstorit turma ce purta numele lui Hristos, nu numai cu învățături neîncetate, ci și cu exemplul purtării sale celei bune. Iar după câțiva ani, demisionând din poziția de arhiepiscop, a mers la Moscova, unde, liniștindu-se, scria¹⁴¹.

Era bun cunoscător al limbii latine, italiene, franceze, germane și ruse. S-a săvârșit la 31 mai în anul 1800 și a fost înmormântat în Mănăstirea lui Daniil de lângă Moscova, la 2 iunie. Pe mormântul lui Theotokis a fost gravat următorul epitaf, făcut de Evghenios Voulgaris:

«Este adevărat că buzele le-a închis, o, Nikiforos ierarhul.
Cel din care înainte curgeau șuvoaie de ambrozii,
însă cărțile frumoase și înțelepte pe care le-a lăsat în urmă
ii învață și tăcând pe cei care le studiază»¹⁴².

Theotokis, aflându-se în Germania, a redactat o carte publicată anonim cu următorul titlu: *Răspunsul unui ortodox către un frate ortodox în legătură cu violența catolicilor și despre cine sunt cei care au făcut ruptura și schismaticii și cei rupți și despre ceea ce în mod barbar se numește Unire și uniți. Și despre cum trebuie să le răspundă ortodocșii catolicilor*, Halle, 1775. S-a retipărit în Kerkyra în anul 1851 și la Atena în 1853 cu epistola lui Voulgaris către sârbii ortodocși aflați sub [supunerea] Austriei.”

¹⁴¹ Vezi tomul IV din *Pandora*, p. 373 și *Loghios Ermis* din anul 1812 [n.a.].

¹⁴² În anul 1863, aflându-mă la Moscova, am vizitat mormântul veșnic pomenitului Theotokis și, punându-mi epitrahilul, am citit deasupra lui *Trisaghion*-ul, *Cu sufletele dreptilor* și rugăciunea *Dumnezeul sufletelor* etc. [n.a.].

Așa cum era firesc dat fiind profilul cărții sale, arhimandritul Andronikos K. Dimitrakopulos pune în evidență scrierea anti-catolică, ale cărei ediții sunt corect înregistrate.

Este inutil să insistăm asupra variantelor introduse în erorile de informație și datele complet greșite, în afară de cea a hirotoniei ca arhiepiscop și a morții, aceasta din urmă citită chiar pe mormântul de unde și-a copiat epitaful lui Evghenios Voulgaris. Acesta este reprodus pentru prima oară într-o carte apărută în afara Rusiei.

Rostul publicării acestor texte în versiunea românească pentru care suntem datori, repetăm, domnului Mihai Țipău, este acela de a reconstitui pentru prima oară, pe tărâmul științei românești, ceea ce s-ar putea numi „posteritatea lui Nichifor Teotoke”. Dar și pentru a vedea ce se poate alege în momentul de față, ca informații și date sigure, din tot acest parcurs bisecular al cercetării, atât de puțin sigur de cele mai multe ori în rezultatele la care ajunge, încât asistăm parcă la un fenomen asemănător cu neconținută modificare a înfățișării norilor de pe cer. Statornice și trecând de la un autor la altul (uneori amplificate) sunt numai erorile.

* * *

Prima prezentare amplă a personalității și operei lui Nichifor Teotoke în limba greacă o datorăm celui ce a încercat să fie un Plutarh al elenilor iluștri din timpurile moderne: **Anastasios N. Goudas**. O găsim în *VIEȚILE PARALELE ale bărbaților iluștri care s-au remarcat în renașterea Elladei* [ΒΙΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ τῶν ἐπὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν], de Anastasios N. Goudas, doctor în medicină, cavaler al Ordinului Stanislau, membru a diferite societăți științifice și filantropice.

S-au publicat în două volume, în 1872, fiecare volum fiind consacrat unei anumite categorii de „bărbați iluștri”. La B.A.R. (II 45604) avem volumul al doilea, în ediția a doua, din 1874, „augmentată cu două vieți și făcută mai exactă în altele”. Acest volum II este consacrat *Învățămintului* (Παιδεία) și conține biografiile lui Evghenios Voulgaris, Nichiforos Theotokis, Adamantios Korais, Rigas Fereos, Theofilos Kairis, <Patriarhul> Samuil și Judecata finală (Σαμουὴλ ἡ τελευταία κρίσις), Gherasimos Iacovou Kopas, Constantinos Asopios, Lambros Fotiadis, Constantinos Mihail Kumas, Athanasios Psalidas, Gheorghios Ghenadios, Iakovakis Rizos Neroulos și Apostolos Arsakis.

Iată paginile consacrate lui Nichifor Teotoke:

„Numele propriu al mamei acestui excelent cleric învățat nu am putut din păcate să îl aflăm, deși am scris multora în Kerkyra în legătură cu aceasta. Iar tatăl

se numea Stefanos Theotokis. Iar după un manuscris, a cărei copie ne-a fost trimisă din Kerkyra, Theotokis se trăgea dintr-o familie de seamă din Constantinopol care, după căderea acesteia pe cât de frumoase pe atât de nefericite capitale a Răsăritului, s-a refugiat mai întâi în Atena și de acolo în Kerkyra, unde s-a stabilit și este cunoscută din 1453.

Această familie, divizată în mai multe ramuri, a dat patriei comune și diferiți alți bărbați de seamă.

Cel despre care este vorba aici s-a născut în 1736 și a fost numit Nicolaos. Și carte în copilăria sa a învățat și el de la același Ieremias Kavadias, al cărui elev fusese mai înainte și Evghenios. Cuprins de aceeași înclinație, de care era însușit și acela, a mers foarte devreme în Italia și a studiat la universitățile din Bologna și Padova filosofia și matematica, pentru a putea și el, ca și acela, să transfere în patria lui, modul modern în care se predau atunci aceste cursuri în Occident.

Vrednic de mult studiu și reflecție este [faptul] că nici Theotokis, nici Evghenios, nu au studiat în Occident medicina, singura care pe atunci, în Răsărit, oferea nu numai o viață confortabilă ci și bogăție pentru cei care și-o doreau pe aceasta, și glorie, celor care puteau să își conformeze conștiința cu împrejurările cele de după vremuri, și demnități mari celor care erau obișnuiți să potolească patimile pe atunci sălbatice ale turcilor. Vrednic de reflecție este de asemenea, [faptul] că amândoi acești bărbați inspirați de muze au văzut de atunci că doar educația nu ajunge pentru a fi luminată națiunea. Ci aceasta are nevoie pe lângă acestea să cheme și sprijinul religiei. De aceea unul [dintre ei] a disprețuit, cum am văzut, o moștenire considerabilă și a îmbrăcat veșmântul de ierodiacon, pentru ca, purtându-l, să contribuie mai eficient prin cunoștințele sale la răspândirea educației și prin aceasta la renașterea Elladei. Celălalt, deși se trăgea din nobili și, desigur, neavând nevoie să își procure cele necesare traiului, nici din funcția sa clericală, nici din predare, nu mai puțin însă a renunțat la toate de dragul patriei, și a îmbrăcat veșmântul de monah și a acceptat și profesia didactică, după ce s-a întors din Europa.

Mai mult, vrednic de mult studiu și de imitat este și altceva din viața acestor excelenți clerici. Amândoi au stat foarte mulți ani în prima treaptă a preoției, iar promovări nu numai că nu au căutat niciodată, ci le-au și respins pe cele care li s-au oferit și nici nu ar fi consimțit să le primească dacă nu le-ar fi fost frică de dizgrația puternicilor lor protectori. Demnitatea preoțească au primit-o deci acești bărbați doar pentru a fi de folos prin ea în mod mai eficient Bisericii și patriei lor.

Theotokis a fost hirotonit și ieromonah îndată ce s-a întors de la studiile sale în Kerkyra, fiindu-i schimbat numele în Nikiforos. Atunci imediat a primit acolo, fiind încă foarte tânăr, și o catedră de dascăl. Preda în principal filosofia și matematica. Văzând că doar predarea de la catedră nu ajunge, pentru a forma într-un chip mai moral și mai evlavios și sufletele celor care nu puteau frecventa școlile și dorind să se facă util și pentru aceștia, îndată a încercat-o și pe cea de la sfântul amvon. În aceasta, Theotokis nu semăna nici cu cei care voiau să își surprindă auditoriul prin șirul cuvintelor și frazelor de neînțeles, nici cu cei care vor să își demonstreze înțelepciunea prin citate luate din Scriptură. Ci, ca o altă albină, culegea tot ceea ce era dulce și suna bine în auzul celor care îl ascultau și expunea aceasta prin

fraze ușor de înțeles de către popor. Știa, după Iakovos (*sic!*) Rizos Neroulos, să hrănească sufletele ascultătorilor lui cu evlavie¹⁴³.

Elocvent ca foarte puțini retori bisericești, își înfrumuseța cuvântările printr-o mulțime de exemple culese din experiența cotidiană și din limba poporului. Invocările și exclamațiile lui nu înfricoșau, nici nu îi surprindeau pe ascultători prin pompă, ci îi atrăgeau pe aceștia mai mult. Iar formele nu erau artificiale ci cu totul naturale.

O astfel de învățătură nu a întârziat să răspândească faima lui Theotokis pretutindeni în Răsărit. Să nu uităm că demisia lui Evghenios din Constantinopol provocase cea mai rea impresie, iar patriarhul Samuil, care se trăgea dintr-o familie de vază din Constantinopol, deși era semeț și încrezut, nu îi plăcea însă foarte mult să se considere despre el și că nu iubește cultura și nu îi protejează pe învățați.

De aceea, acest patriarh, a atribuit demisia lui Evghenios în chip sofistic caracterului chipurile ciudat și neconformist al acelui bărbat, [despre] care spunea [că]: „niciunde, nici la Ioannina, nici la la Kozani, nici la Athos nu a putut să stea mult din cauza caracterului său”. Prin urmare, patriarhul Samuil, atribuind demisia lui Evghenios acestui fapt, l-a chemat îndată pe Theotokis.

Este îndoielnic dacă acest venerabil cleric s-a arătat vreodată dispus să își părăsească catedra sa didactică din Kerkyra și să meargă la Constantinopol. Pentru că cei din Kerkyra erau foarte mulțumiți de Theotokis, și astfel nu avea nici dorința nici nevoia să umble după [lucruri] mai mari. **Însă, [fiind] invitat nu a putut să refuze.**

Pentru că patriarhul Constantinopolului are, după cum se știe, putere absolută asupra clericilor ortodocși, poate dispune de aceștia după cum dorește, să îi destituie, de exemplu, dintr-o funcție, în care o duc bine ca dascăli sau ca preoți, și să îi mute în alta, în care, nici locuitorii nu i-au cerut, nici ei nu sunt mulțumiți să vină.

Această disciplină clericală fără cârtire a clerului ortodox ar fi fost cauza unor mari avantaje pentru creștinism, dacă toți patriarhii cei din diferite vremuri ar fi fost bărbați geniali și dacă clerul ar fi fost mai educat. Câteva exemple surprinzătoare ale unei astfel de discipline mântuitoare pentru popor, în care clerul inferior, supunându-se inspirației de la Patriarhi sau celei a superiorilor, s-a oferit ca jertfă pentru salvarea turmei și adesea a făcut cu adevărat minuni. Vom vedea și alte exemple mai surprinzătoare decât acestea în viața lui Samuil.

Theotokis deci, chiar de n-ar fi fost dispus să meargă la Constantinopol, fiind însă invitat, nu a putut să refuze. Că a fost invitat la Patriarhie și nu s-a dus cu de la sine chemare, ca să vâneze un post, o mărturisește și contemporanul lui Theotokis, Sturza spunând: „invitat [fiind] după aceea la Constantinopol a fost găzduit în casa lui Grigorie Ghica, unde dădea lecții. Venind în cetatea împărătească, a fost numit în mod oficial retor al Marii Biserici a lui Hristos”¹⁴⁴.

[Împrejurările] venirii lui Theotokis la Constantinopol sunt descrise foarte neclar

¹⁴³ Vezi, *Cours de la litterature Grèque moderne par Yacovaky Rizo Neroulos*, Genève, 1827, pag. 127 [n.a.]. Aici avem forma dată numelui de el însuși pe o lucrare destinată cititorilor de limbă franceză.

¹⁴⁴ Vezi *Amintiri și portrete. Evghenios Vulgaris și Nikiforos Theotokis* de Alexandru Sturdza, trad. de Constantin G. Suțu, Atena, 1858, p. 11-12 [n.a.].

de Kumas. „Mergând în Italia – spune – a urmat cursurile de filosofie, aprofundând mai exact, cu mai multă dragoste, științele matematice, în care îl depășea cu mult pe Evghenios. A predat apoi în patria sa (1756-1762) unde a redactat pentru uzul elevilor săi Fizica experimentală, mai degrabă matematică pură aplicată, care s-a publicat mult mai târziu la Moscova (1800) cu cheltuiala fraților Zosimas. Predica și el de la amvon ca un bărbat cu adevărat sfințit și cucernic. Însă învățăturile sale elegante nu i-au plăcut la Constantinopol patriarhului Samuil¹⁴⁵.

Din păcate, din motivele din care nu a bine plăcut și a fost nevoit să demisioneze și Evghenios, din aceleași a fost nevoit să demisioneze și Theotokis. Pe Evghenios, după cum am văzut, nu l-a silit să demisioneze nici modernitatea învățării sale, pe care, chipurile, nu au îmbrățișat-o elevii săi, după cum spuneau cei care erau umbriți de gloria sa, nici ciudățenia caracterului său, ci chiar aceeași fire semeată a patriarhului Samuil, care se pare, nu suporta să aibă lângă el bărbați care excelau în cultură și în reputație.

Într-una din zile, Theotokis a pronunțat în biserica patriarhală, în timp ce patriarhul stătea pe tron, o cuvântare funerară foarte emoționantă, pentru mama marelui dragoman Grigorie Alexandru Ghica, care era înmormântată atunci, și pe care [dragoman], de asemenea, nu îl agreea foarte mult semețul patriarh. Iar îndată ce a coborât de la amvon și a venit la tronul patriarhal să sărute, după obicei, mâna patriarhului, a rămas uluit când l-a auzit pe acesta exclamând cu amărăciune: „ai înălțat o femeie muritoare mai presus decât Maica Domnului”¹⁴⁶. Iar un alt autor aceeași mustrare, făcută după el lui Evghenios și nu lui Theotokis, o descrie prin următoarele cuvinte: „Biserica vrea predicatori și nu lingușitori”¹⁴⁷.

Pățania aceasta, aproape toți cei care au scris ceva despre Evghenios i-o atribuie acestuia. Însă, găsind același lucru atribuit și lui Theotokis și cercetând, ne-am convins că i s-a întâmplat acestuia¹⁴⁸. De mirare este cum acesta, patriarhul Samuil, altfel celebru ca înțelept, a făcut un astfel de demers.

Ca și cum retorul bisericesc ar avea datoria, mai ales la înmormântarea unei defuncte dintr-o familie de vază, să studieze lucrarea unui acuzator public și ca și cum nu ar fi convenabil pretutindeni și totdeauna să fie descrise în mod viu virtuțile și să fie făcute acestea mai mari, ci să fie istorisite în detaliu răutățile care, chiar dacă au existat la defuncta care era înmormântată, nu trebuiau niciodată nici măcar să fie amintite de către retor. Acest lucru îl poruncește rațiunea, acest lucru îl impune și datoria creștină. Deoarece, care este folosul, dacă retorul pomenește și unele slăbiciuni omenești? Este cumva cu puțință ca cel înmormântat să se vindece de ele? Și oare nu este mai probabil ca cei ce ascultă să ia exemplu de la acestea mai degrabă spre a le imita decât spre a se feri? Și nu este dur, nu este inuman, să audă rudele și prietenii care plâng pierderea defunctului, că acesta avea și slăbiciuni?

Că acest incident a avut loc din partea patriarhului Samuil și la înmormântarea

¹⁴⁵ Vezi *Istoria faptelor omenești* de Kumas, vol. 12, p. 564 [n.a.].

¹⁴⁶ Vezi *Culegere de scrieri inedite ale lui Evghenios Vulgaris* de G. Enianos, 1848, p. 17 [n.a.].

¹⁴⁷ Vezi *Nea Pandora*, vol. IV, pag. 373 [n.a.]. După cum s-a văzut, în articolul din „*Pandora*” nu există însă această transferare asupra lui Evghenios Vulgaris a cuvintelor adresate lui Teotoke.

¹⁴⁸ Nu am cercetat problema ca să văd cine sunt într-adevăr cei care dau cealaltă versiune.

mamei marelui dragoman Grigorie Ghica, acest [lucru] este mărturisit de către toți cei care au scris ceva despre Evghenios Vulgaris sau despre Theotokis. Sunt în dezacord doar, după cum am spus, cu privire la persoana căreia i s-a întâmplat [acest lucru].

Acest incident a insultat într-atât onoarea lui Theotokis, încât și-a dat imediat demisia. Iar Ghica, cel cu adevărat iubitor de muze, folosindu-se de incident, a contribuit ca Theotokis să fie invitat imediat la Iași și să fie numit director al Școlii Domnești de acolo. Același motiv, care le devorează măruntaiele tuturor învățaților credincioși și modești, care consideră că cele pe care le știu sunt puține și că, pentru a-și îndeplini mai conștiincios îndatoririle trebuie să învețe mai multe, același motiv spunem, care devorează măruntaiele învățaților credincioși, l-a silit și pe Theotokis să lase pentru o vreme catedra didactică și să revină în Europa, pentru a învăța mai multe.

Și această revenire a lui Theotokis în Occident este foarte confuză la istoricul Kumas: «O dată, spune, a fost jignit în public (de către Samuil) la amvon. Principele Grigorie Ghica l-a apărut acolo pe Theotokis și i-a acoperit cheltuielile pentru a publica *Seria* de părinți adică *Interpretarea la Octateuh*, o lucrare mare, publicată la Leipzig în 1772, în format in folio mare. Pentru această ediție el s-a dus în Saxonia, unde a publicat *Asceticele* lui Isaac Sirul»¹⁴⁹.

Atunci deci, Theotokis nu a mers în Italia, de unde dobândise, după cum am văzut, nu puține cunoștințe, ci în celebrul pe atunci Leipzig din Saxonia, unde credea că poate dobândi mai multe. Acolo, învățând cum se cuvenea, a fost învrednicit de către Pronia Divină cu un dar neprețuit, adică cu prietenia și protecția unui bărbat evlavios, iubitor de învățătură și care avea multe legături cu puternicii zilei. În orașul acela se afla pe atunci, pentru educația copiilor săi, Dimitrie Sturza, care se distingea între frunțașii Moldovei.

„Tatăl meu, povestește Alexandru Sturza, nepotul lui Dimitrie Sturza, de la început a simțit o neînfrântă aplecare spre acest bărbat, a cărui evlavie era exemplară și al cărui zel [era] curat și conștient. De el a fost inițiat puțin în plăcerile pure și tainice ale rugăciunii și a dobândit obiceiul de a studia în mod regulat Sfintele Evanghelii. Sfaturile prietenești și exemplul tânărului monah au dat roade și, din acea vreme fericită, până la moartea sa, survenită în 1816, tatăl meu nu a încetat să păzească cu credință moștenirea de viață și de credință lucrătoare, pe care a primit-o de la Theotokis. Nici în patria sa, în mijlocul a îndelungate peripecii, nimic nu a putut să îi clintescă credința și să îi răcească căldura sufletului, nici chiar zic, atracțiile înșelătoare ale veacului plin de îndoială și de blasfemie, care îi scandaliza și chiar și pe cei aleși, vai! Cine nu are în memorie vremurile acelea ale corupției și amețelii, când creștinul, izolat, nu îndrăznește să își mărturisească pe față credința, înfricoșat de către vociferările falsei filosofii și de către urătenia claselor superioare?”¹⁵⁰

Stând la Leipzig, a publicat atunci și *Cuvântările la Sfântul și Marele Post*. Aceste

¹⁴⁹ Vezi *Istoria faptelor omenești*, de Kumas, vol. 12, p. 564 [n.a.].

¹⁵⁰ Vezi *Amintiri și portrete* de Sturdza, trad. greacă, p. 14-15 [n.a.].

cuvântări s-au retipărit în 1859 la Ierusalim. **Și deși istoria nu stabilește timpul în care Theotokis a stat la Leipzig, nici nu menționează perioada și cauzele revenirii sale la conducerea școlii din Iași**, în loc de acestea Sathas spune că „în 1772 Theotokis a fost ales în mod unanim de către grecii din Veneția mitropolit al Filadelfiei, dar nu a acceptat acea demnitate, pentru motive ușor de înțeles”¹⁵¹.

Că Theotokis nu a acceptat tronul mitropolitan al Filadelfiei nu este desigur greu de înțeles. De neînțeles însă este dacă grecii din Veneția aveau dreptul să îl aleagă pe Theotokis mitropolit al Filadelfiei. Pentru că toți mitropoliții și arhiepiscopii sunt aleși, după cum este cunoscut, de către patriarhul Constantinopolului și de sinodul din jurul acestuia și, mai mult, niciunde în Ortodoxie poporul nu alege mitropoliți.

Numai în Heptanez se încetățenise odinioară obiceiul ca enoriașii să îi aleagă pe [preoții] parohi, iar aceștia și ieromonahii care aveau drept de vot să îi aleagă pe clericii superiori, pe care, mai apoi, îi numea guvernul, înștiințându-l doar în legătură cu aceasta pe patriarhul din Constantinopol.

De neînțeles este de asemenea cum grecii din Veneția l-au ales pe Theotokis mitropolit al Filadelfiei, care se află, după cum se știe, la distanță de sute sau poate și mii de leghe de Veneția. Cercetând în legătură cu aceasta, aflăm următoarele: grecii ortodocși din Veneția, fiind mulți și neavând un locaș propriu de rugăciune mergeau la cele ale apusenilor. Iar aceștia, sau mai degrabă guvernul, pentru a se evita scandalurile, au hotărât printr-un decret, emis la 28 martie 1470 ca Sfântul Vlasis să fie singura biserică în care ortodocșii puteau veni alături de catolici. Atunci ortodocșii au format o frăție, și pentru alte nevoi ale comunității, dar mai ales pentru înfrumusețarea acestei biserici.

Progresând, comunitatea greacă a ortodocșilor, pentru a evita scandalurile, care erau aproape inevitabile din cauza faptului că două confesiuni creștine foloseau aceeași biserică, a cerut la 14 octombrie 1511 permisiunea de a cumpăra un teren și a construi pe acesta un locaș propriu de rugăciune în numele Mântuitorului sau a Marelui Mucenic Gheorghe.

Permișiunea a fost dată, din fericire, de către republică. Iar papa Leon al X-lea, prin mijlocirea ambadorului venețian de la Roma, a proclamat independența comunitatea grecilor din Veneția față de clerul apusean. Acestea doar au fost de ajuns grecilor din Veneția pentru a construi o biserică preafrumoasă și a o înzestra cu bogate venituri. În această biserică grecii au întreținut în chip evlavios adesea și până la șase preoți și doi psalți cu voce frumoasă și unul sau doi ierodiaconi și ajutori de cântăreți și paracliseri, cu toții salariați.

Iar mai târziu, în 1578, au dorit să aibă și un arhiepiscop sau un mitropolit propriu. Și unul de acest fel a fost Gavriil Seviros din Monemvasia care, după Spyr. Veludos a fost ales mai întâi în 1570 paroh la Veneția.

«Mergând în Constantinopol a fost avansat mitropolit al Filadelfiei din Lidia, pe la 1577. În acea vreme, întorcându-se la Veneția și preluându-și cârmele duhovnicești, pentru a risipi prigoanele care se puneau la cale neîncetat din afară împotriva Ortodoxiei, s-a bucurat de o dependență mai strânsă față de maica și legiuitoarea tuturor Bisericii, Marea Biserică a lui

¹⁵¹ Vezi *Filologia neolenă*, K. Sathas, p. 583 [n.a.].

Hristos, contribuind la aceasta și Senatul venețienilor ca tronul Filadelfiei să fie mutat la comunitatea de aici [din Veneția] a ortodocșilor»¹⁵².

Acesta era deci tronul mitropolitan pe care cei din Veneția i l-au oferit lui Theotokis iar acesta a refuzat. **Altfel, este sigur că Theotokis s-a întors la Iași și a preluat directoratul școlii, pentru că de acolo l-a chemat Evghenios de la Poltava.**

«Arhiepiscopul Voulgaris – spune Andreas Papadopoulos Vretos – inițiat în țelurile ambițioase ale Ecaterinei a II-a, i-a scris prietenului și compatriotului său Nikiforos Theotokis să părăsească directoratul școlii de la Iași și să vină să îl întâlnească la Poltava»¹⁵³.

Aici Theotokis, deși a fost implorat de către Evghenios să îi succedă imediat, nu a consimțit însă înainte de a învăța rusa. «Nu este drept, spunea, să accept să păstoresc un popor a cărui limbă nu pot să o vorbesc ca pe [limba mea] maternă». Și avea cu desăvârșire dreptate. Pentru că mitropolitul sau arhiepiscopul, după canoanele bisericești, este păstor al unei turme raționale. Rău își păstorește turma sa cea rațională păstorul care nu cunoaște limba acesteia, ci se limitează numai la rugăciunile și binecuvântările sau și la manifestările exterioare. Iar altfel, astăzi, doar învățătura luminează turma cea rațională și numai ierarhul cel care învață în casa Domnului se poate lăuda că este dintre păstorii care, după Evanghelie, își pun și sufletul lor pentru oi. Iar nu cei care se disting prin tăcerea lor oficială și prin manifestări. Aceștia se aseamănă cu păstorii aceia cu simbrile, care socotesc că datoria lor este să tundă și să mulgă turma lor și nu să o păstorească, pentru a fi luminată și a păși pe calea virtuții.

Iar Theotokis nu era din rândul acelor oameni care se pregătesc cu dificultate pentru luptele spirituale sau, atunci când se pregătesc, nu izbândesc. A hotărât să învețe [limba] rusă? Într-un scurt interval de timp a putut să țină slujbe și să învețe ca un rus născut în Rusia și care a învățat această limbă din pruncie.

Să nu creadă cititorul că Theotokis ardea de dorința de a avansa în demnități mari și de aceea a învățat grabnic [limba] rusă pentru a o folosi ca mijloc de promovare. Departele însă de aceasta. Theotokis a refuzat, după cum am văzut, și mai înainte o astfel de avansare. Vom vedea că Theotokis, și după ce a fost avansat, a demisionat, la fel ca și Evghenios. Doar un singur resort ardea în inima acelor bărbați: dorința de a se face neapărat utili Bisericii și patriei.

Evghenios credea că bucurându-se de favoarea lui Frederick, se poate face mai util patriei? Nu s-a lenevit să meargă la Berlin, nu i-a fost teamă să discute cu Voltaire, nu a ezitat să îndeplinească toate lucrurile legiuite pe care i le-a cerut împărăteasa Ecaterina. **A fost Theotokis convins că, în calitate de mitropolit sau de arhiepiscop în Rusia, acționând împreună cu Evghenios, se poate face mai util Bisericii și patriei? Nu a ezitat să jertfească postul de director al școlii din Iași, nu i-a fost teamă să își asume, și încă la o vârstă mai avansată, strădania anevoioasă de a învăța o limbă străină care avea puțină legătură sau nu avea deloc cu limbile pe care le cunoștea.**

¹⁵² Vezi Veludos în *Hrysalis* sau în calendarul din 1858, pag. 42 [n.a.].

¹⁵³ Vezi *Biographie de l'Archevêque Eugène Bulgari* par André Papadopoulos Vretos, p. XXIII [n.a.].

A văzut și acesta mai târziu că toiagul arhieresc nu îi servește într-atât înclinațiilor sale pe cât condeiul? Nu a ezitat să îl părăsească pe acela pentru a-l lua pe celălalt spre mai mare folos al Bisericii și al patriei.

Convingându-se deci Evghenios că Theotokis a învățat perfect rusa, s-a dus îndată la Sankt Petersburg și a rugat-o fierbinte pe împărăteasă să îl elibereze de sarcina de ierarh și să o dea pe aceasta compatriotului său Theotokis, care era foarte tânăr și învățase la perfecție [limba] rusă. Iar împărăteasa, nedorind să îi refuze nimic lui Evghenios, a consimțit la cerere și, la 6 august 1779, Theotokis a fost hirotonit la Sankt Petersburg episcop al Slavoniei și Chersonului, fiind prezentă la hirotonie și împărăteasa, cu toată strălucitoarea ei suită.

În acest tron arhiepiscopal nu se cunoaște nici cât timp și-a păstorit Theotokis turma sa cea rațională, nici de ce a fost transferat. Se cunoaște numai că, mai târziu, a fost arhiepiscop al Astrahanului și Chersonului. De acolo nu cunoaștem exact când a demisionat, însă este sigur că, în 1796, semna „fost al Chersonului și Stavropolisului”. Iar cauza demisiei este descrisă de Sturza în felul următor:

«În timp ce Theotokis trăia veghind la mântuirea sufletelor, făcându-se tuturor toate cu abnegație perfectă, s-a întâmplat să vină în vizită principele Potemkin, comandantul general al forțelor ruse din Moldova, în orașele construite de el la vărsarea fluviilor Bug și Nipru. Acest bărbat, iubit de noroc, nu era lipsit, cum au spus unii de calități mari, capabile să justifice extraordinara sa ascensiune. Iubind religia și respectându-i pe slujitorii săi, admira marile virtuți ale lui Nikiforos, severitatea vieții, educația, elocința și strădaniile apostolice».

«La una din sărbători, „alter ego-ul” Ecaterinei, l-a invitat pe arhiepiscop la un ospăț strălucit, unde se găseau toți generalii forțelor de pe uscat și de pe mare și demnitarii. Această sărbătoare oficială a căzut într-o zi de post, din care cauză au și fost pregătite mâncăruri speciale pentru arhieru. Însă Potemkin, după obicei, l-a invitat pe Nikiforos să binecuvânteze masa, plină de cărnuri, pregătite în toate felurile. Iar acesta refuzat spunând că nu poate aproba o astfel de încălcare vădită a canoanelor Bisericii și, observând că răspunsul l-a enervat pe Potemkin, înclinându-și capul în fața conmesenilor s-a retras».

«Această întâmplare a făcut mult zgomot. Satrapul avea resentimente față de arhieru și dușmanii, profitând de ocazie, au început să îi ridice peste tot piedici, presându-l pe acesta în tot chipul și producând mii de dificultăți în legătură cu cele care priveau dificila lui slujire».

«De aceea Theotokis a demisionat din arhiepiscopie, după ce își împlinise datoria cu credință timp de mulți ani»¹⁵⁴.

Nu avem nevoie să descriem în amănunt felul în care Theotokis și-a condus turma cea rațională, pentru că un păstor bisericesc care a scris celebrul Kiriakodromion, este cu neputință să nu fi depus toate eforturile pentru a forma turma sa cea rațională, după principiile pe care le declară și le descrie cu elocvență în Kiriakodromion.

¹⁵⁴ Vezi *Amintiri și portrete. Evghenios Vulgaris și Nikiforos Theotokis* de Alexandru Sturza, Atena, 1858, trad. gr., p. 22-23 [n.a.].

Paradoxal li se va părea însă unora dintre ierarhii învățați care trăiesc astăzi, care de obicei pretextează că nu au timp să scrie, paradoxal, spunem, li se va părea acestora, că Theotokis fiind ierarh și purtând în mâini în mod desăvârșit toiagul arhieresc, nu a încetat totuși să folosească în mod fericit și condeiul.

Astfel, **urcând pe tronul arhiepiscopal**, a tradus din latină [lucrarea]: *Despre religia evreilor, facere a lui Samuil Iudeul*, publicată la Leipzig¹⁵⁵. Și a publicat cu prefață și aprecieri critice *Asceticele* lui Isaac Sirul în 1770, iar mai târziu, în 1772, a publicat la Leipzig *Seria* de comentarii la Octateuh în două volume, în folio.

De la Theotokis se păstrează în original și optsprezece epistole în greacă și latină în legătură cu diferite subiecte importante, purtând date în 1772 și 1774. **Adică Theotokis a scris aceste epistole, păstrate până astăzi în skevofylakion-ul bisericii Sfântul Gheorghe din Veneția, în perioada în care păstorea turma sa rațională în arhiepiscopia Slavonionului și Chersonului**¹⁵⁶. Iar toate lucrările lui Theotokis sau cele atribuite acestuia sunt, după Sathas, următoarele:

„Cuvântări la Sfântul și Marele Post împreună și cu câteva panegirice, dedicatorii etc”. Această lucrare a publicat-o la Moscova (ἐν Μόσχᾳ – p. 58) și Preafericitul [Patriarh] al Antiohiei Domnul Ierotheos¹⁵⁷, iar la S. Iconomos se păstrează și câteva epistole inedite ale lui Theotokis.

„Elemente de matematică”, Moscova, 1798-1799, 3 vol.”

„Răspunsul unui ortodox către un frate ortodox în legătură cu violența catolicilor și despre cine sunt cei care au făcut ruptura și schismaticii și cei ruși și despre ceea ce în mod barbar se numește Unire și uniți, Halle, 1775. Această scriere s-a retipărit la Kerkyra de către P. Fokas și în 1853, la Atena de către Vretos”.

„Kiriakodromion, adică Interpretare și după aceasta cuvântare la Evangheliile care se citesc în fiecare duminică în sfintele biserici ale ortodocșilor, Moscova 1796, 4 vol. S-a retipărit în 1803 la București și în 1855 la Atena”.

Această scriere, cu adevărat prețioasă din toate punctele de vedere, a fost publicată mai întâi în format în quarto cu un tipar strălucit și pe o hârtie foarte bună, pe cheltuiala lui Anastasios Zosimas cel de veșnică amintire și a fraților săi, pentru a fi distribuită în dar, așa cum spun chiar aceștia, marii binefăcători ai Elladei. Iar [lucrarea] a fost dedicată de către aceștia celor patru Preasfințiți și de Dumnezeu slăviți patriarhi, Sanctitatea sa Arhiepiscopul Constantinopolului și Patriarh Ecumenic, Domnul Domn Gherasimos, Preafericitul Papă și Patriarh al Alexandriei Domnul Domn Parthenios, Preafericitul Patriarh al Theupolisului Antiohiei Domnul Domn Anthimos și Preafericitul Patriarh al Orașului Sfânt Ierusalimului Domnul Domn Anthimos. În cuvântul înainte al acestuia autorul, arătând scopul moral și religios al scrierii, spune despre (frații) Zosimas următoarele:

«Astfel cartea fiind scrisă, existând gândul să fie tipărită și să fie dăruită fără plată sfintelor biserici, venind de la sine un bărbat evlavios și cinstit,

¹⁵⁵ În realitate s-a publicat în 1769, când nu ajunsese în Rusia și nu era arhieru.

¹⁵⁶ Este vorba despre corespondența provocată de demersurile în vederea aducerii sale ca „arhiepiscop al Filadelfiei”, ultima scrisoare fiind expediată din Iași cu doi ani înainte de plecarea în Rusia. Această corespondență a fost editată de doamna Eleni Koukkou în 1973.

¹⁵⁷ Este vorba de ediția din 1859, publicată însă nu la Moscova, ci la Ierusalim.

preabunul domn Anastasios Zosimas, a smuls cununa răsplății, făcând-o pe aceasta o lucrare a lui și a fraților săi, [făcând] și cele legate de cheltuieli și de amintita distribuție spre pomenirea continuă și veșnică a lor și a celor care i-au născut»¹⁵⁸.

Lui Theotokis i se atribuie și traducerea în [limba] greacă a interpretării la cele patru Evanghelii a lui Theofylact al Bulgariei publicată la Leipzig în 1870 [corect: 1770], precum și traducerea din franceză a *Demonstrației valabilității Cărților Noului și Vechiului Testament sau împotriva lui Voltaire care pretinde contrariul*, publicată la Viena [în] 1790 [corect: 1794].

Iar de către Zaviras sunt enumerate și următoarele lucrări ale lui Theotokis: *Aritmetica*, *Despre forța electrică*, *Despre fizica meteorului*, *Metafizica*, *Geografia*, *Dezvoltarea* [citatului] „Căci fiecare [om] va fi sărat cu foc, după cum orice jertfă va fi sărată cu sare” către Eleftherios Mihail din Larissa, scrisă la Viena [în] 1774, *Epistolă către Neofit Peloponesianul*, *Enciclică către răscolnicii din Rusia care se găseau sub jurisdicția sa ca ierarh*.

Explicarea cuvântului împotriva răscolnicilor la revenirea lor la credința ortodoxă.

Orientalis ecclesiae risponso ad admodum reverendum Dom. Athan. Demetrieveitz 1776.

Ad occidentalem ecclesiam defitientis contra se declarationem 1778.

Cuvântare către Majestatea sa imperială pronunțată la 6 august 1779 în ziua hirotoniei sale ca arhiepiscop. Această cuvântare a fost desigur pronunțată în [limba] rusă iar apoi a fost tradusă în franceză și după aceea a fost publicată la Sankt Petersburg în trei limbi: rusă, greacă și franceză.

Unde și dacă a fost predicată Evanghelia în Lumea Nouă.

Despre mijlocirea sfinților.

Mai târziu, în 1806 [corect: 1808], s-a publicat și o altă prețioasă scriere a lui Theotokis, numită de asemenea *Kiriakodromion*, tot în două volume, în format in quarto mare și de asemenea cu cheltuiala (fraților) Zosimas. În aceste scrieri, Theotokis, interpretând epistolele și faptele Apostolilor, revarsă sau mai bine zis oferă cu generozitate învățături foarte morale, având ca principal scop modelarea inimilor ascultătorilor spre [ceea ce este] mai moral și mai evlavios.

Și dacă Theotokis nu ar mai fi făcut nimic altceva în viața sa și nu ar fi scris nimic altceva, doar *Kiriakodromion*-urile sunt suficiente pentru a-i immortaliza numele.

Pentru ca cineva să aprecieze mai bine valoarea lucrărilor acestora, este suficient să se menționeze că prima ediție a fost făcută cu cheltuiala [fraților] Zosimas, care nu ezitau, după cum se știe, să dispună tipărirea a cât mai multe exemplare, pentru a le împărți pe acestea în dar, dacă ar fi cu putință, tuturor celor care puteau citi grecește.

De-abia ce trecuseră șapte ani de la prima ediție a *Kiriakodromion*-ului la Evanghelie și a fost făcută cea de-a doua ediție a acestuia, în 1803, la București, având, desigur, multe mii de exemplare.

În 1840 a fost făcută de către Andreas Koromilas o a treia ediție, de lux, în multe

¹⁵⁸ Vezi *Kiriakodromion etc. la Evanghelia citită*, de arhiepiscopul Nikiforos fost al Astrahanului și al Stavropolisului, vol. 1, pag. 10 [n.a.].

mii de exemplare. În aceasta există și imaginea lui Theotokis după care a fost făcută și cea din volumul de față.

În 1855 a fost făcută, cu cheltuiala epitropiei generale de la Moscova a lui Nicolaos Zosimas, cea de-a patra ediție a ambelor *Kiriakodromion*-uri, considerăm că în douăzeci de mii de exemplare. Și atunci poate că unii au criticat epitropia că a tipărit multe exemplare. Dar astăzi această lucrare a devenit atât de rară, încât pentru cumpărarea acesteia un cetățean a oferit singurului deținător al unor exemplare din aceasta, medicul Onufrios Apostolidis, șaiszeci de drahme și acesta nu a fost de acord, cerând optzeci.

Ar fi de dorit ca guvernul să cheltuiască și pentru o altă ediție a acestora în multe zeci de mii de exemplare și să le împartă pe acestea în dar tuturor celor ce știu să citească, pentru că nu [este] nimic mai didactic decât interpretarea *Evangheliei*, în limbă plină de elocvență și ușor de înțeles. *Lucru de dorit este de asemenea ca în fiecare duminică să fie citite în loc de canonicon-ul care este cântat la sfârșit, din care cei care sunt în biserică nu aud sau nu înțeleg nici un cuvânt, să se citească, spunem, câte o omilie a lui Theotokis din Kiriakodromion.*

Nu este fără rost poate să redăm aici câteva părți dintre omiliile acestea cele mai morale ale [acestui] retor bisericesc.

«Fraților, spune acesta, pedeapsa pentru păcat este de neevitat. Este amânată, însă nu este anulată; dacă nu suntem pedepsiți acum în chip vremelnic (adică dacă evităm pedeapsa tribunalelor), vom fi pedepsiți veșnic (adică este cu neputință să evităm judecata Divină, care este totdeauna mai severă), iar păcatul apare ușor. Oriunde te oprești și oriunde îți întorci ochii acolo (sunt) ispite și capcane și primejdia păcatului iar cugetul nostru se îndreaptă cu grijă spre cele viclene din tinerețea noastră»¹⁵⁹.

În altă parte, vorbind despre virtute, retorul o descrie pe aceasta în următoarele culori vii.

«Virtutea, frații mei, își are primul ei început de la Dumnezeu. Ființa Dumnezeirii celei Transsubstanțiale este izvorul din care iese și rădăcina din care răsare virtutea. Iubirea, dreptatea, cinstea, îndelunga răbdare, mila și toate celelalte virtuți sunt roade ale firii creatoare. De aceea, când omul lucrează faptele virtuții atunci devine cu adevărat imagine vie și asemănătoare cu Dumnezeu, după cum a fost creat de El. Este omul după chipul lui Dumnezeu? Este Dumnezeu Stăpân pe Sine? Stăpân pe sine este și omul. Înainte văzător este Dumnezeu? Înainte văzător și omul. Minte și Cuvânt și Duh [are] Dumnezeu? Minte și cuvânt și duh are și omul. După aceasta omul este chip al lui Dumnezeu, iar dacă este iubitor, drept, bun, îndelung răbdător, milostiv, dacă, zic, izbândește aceste virtuți, atunci este imagine nu moartă și neasemănătoare, ci vie și asemenea lui Dumnezeu. Atunci omul devine Dumnezeu după har. «Eu am zis, Dumnezeii sunteți și toți fii ai Celui Preaînalt»¹⁶⁰.

¹⁵⁹ Vezi *Kiriakodromion la Evanghelia Duminicii Slăbănogului*, volumul 1, p. 57, ed. Moscova [n.a.].

¹⁶⁰ *Kiriakodromion la Evanghelia*, vol. 1, p. 141-142, ed. Moscova [n.a.].

Văzându-i Theotokis pe nobili, pe fruntași, pe dascăli și pe arhierii cum își neglijează îndatorirea lor, că adesea îi și invidiază și din cauza invidiei îi prigonesc pe cei pe care îi conduc sau îi învață, pe aceia îi mustră iar celorlalți le înflăcărează zelul prin următorul pasaj frumos:

«Nobili, fruntași, dascăli, arhierii, fiți atenți ca nu cumva vreodată, văzându-i pe cei supuși vouă că lucrează virtutea, de care voi sunteți goi, și că sunt cinstiți de oameni pentru aceasta, să îi invidiați. Iar stăpâniți de invidie să nu îi înfricoșați și să nu îi prigoniți pe aceștia. Fiți atenți ca nu cumva vreodată, văzând că lumea îi cinstește pe cei aflați sub autoritatea voastră și are grijă de ei și aleargă după ei din cauza virtuții și erudiției care îi împodobește, fiindu-vă frică ca nu cumva virtutea, biruind pe aceea să îi înalțe, iar pe voi să vă doboare, iar întunecați de frică, să îi disprețuiți și să uneliți și să îi împiedicați pe aceștia în toate felurile de la lucrările lui Dumnezeu. Vai vouă, atunci. Atunci deveniți asemenea căpeteniilor și preoților iudeilor și cărturarilor și lui Anna și Caiafa care, luptând împotriva lui Dumnezeu, îi prigoneau și îi chinuiau pe Apostoli, lucrătorii virtuții»¹⁶¹.

În Kiriakodromion-ul Faptelor Apostolilor, elocventul retor depune, cum era dator, toate eforturile posibile pentru a forma buni creștini. Dar nu depune mai puține [eforturi] pentru a forma cetățeni utili și virtuosi. În Rai, demonstrează clar, nu intră cineva numai cu rugăciuni, cu post și cu pocăință, ci se cere zel și, desigur împreună cu zelul, lucrări.

«Numele zel, spune, derivat de la [verbul] zeo, înseamnă căldură și înflăcărare. Și când inima noastră se încălzește de la dragostea pentru Dumnezeu, atunci cu mare ardoare apărăm adevărul, dreptatea, legile lui Dumnezeu și pe Însuși Dumnezeu. „Cu râvnă am râvnit pentru Domnul Dumnezeul Savaot” spunea Ilie Tesviteanul. Iar când patimile cele vătămătoare aprind inima, atunci cu căldură arzătoare protejăm minciuna, nedreptatea, lucrările diavolului și pe însuși satana»¹⁶².

Și în altă parte adaugă: „Cercetează, omule și celelalte cuvinte ale Scripturilor, pentru a afla că faptele bune sunt atât de necesare încât fără ele nu este de folos nici credința în Hristos (...) faptele bune sunt dovada credinței”¹⁶³.

În altă omilie preamărește lipsa de răutate¹⁶⁴, [iar] în alta îi stigmatizează pe cei care dau în judecată¹⁶⁵.

În alta, descrie îndatoririle superiorilor sau ale arhierilor și îi îndeamnă pe aceștia să devină în aceasta imitatori ai Apostolului Pavel:

«Cine, spune [el], a suferit de boala păcatului și Pavel nu a simțit intensitatea bolii? Cine a fost scandalizat, și Pavel nu ardea? Cine altul cu atâta cuminenie și înțelepciune a legiuit pentru stăpâni și robi, conducători și supuși, bărbați și femei, părinți și copii, pentru cei uniți în căsătorie și

¹⁶¹ Vezi Kiriakodromion la Evanghelie, vol. 2, p. 469 [n.a.].

¹⁶² Vezi Kiriakodromion la Faptele Apostolilor, volumul 1, p. 21-22, ediția a 3-a, Atena [n.a.].

¹⁶³ Vezi Kiriakodromion p. 124-125 [n.a.].

¹⁶⁴ Vezi Kiriakodromion, 2, p. 33 [n.a.].

¹⁶⁵ Ibidem, vol. 1, pag. [n.a.].

pentru cei trăind în feciorie, pentru înțelepți, lipsiți de învățătură, bogați, săraci, iudei, elini, [și] cele despre Hristos și lume, cele despre trup și suflet? Cine, cu atâta știință pastorală, i-a adăpat cu laptele învățaturii celei simple pe prunci și pe cei nedesăvârșiți și a hrănit prin hrana solidă a tainelor celor înalte pe bărbați și pe cei desăvârșiți? Cine i-a mustrat cu atâta îndemănare pe cei care păcătuiesc, ori i-a lăudat în mod atât de potrivit pe cei virtuosi, ori i-a predat satanei cu atâta dreptate pe cei care fac scandal și pe apostatii credinței, ori a rânduit cu atât folos cele în legătură cu ereticii, ori, cu atâta vitejie a respins disputele, luptele, superstițiile, înnoirile, ori în mod atât de strălucit i-a încununat pe cei care au ajuns la măsura sfințeniei? Acestea sunt lucrările pastorale, lucrări părintești, lucrări de învățătură, lucrări de binefacere»¹⁶⁶.

Iar din Epistola către Romani a lui Pavel, care se citește în cea de-a șaptea duminică, Theotokis găsește prilejul să preamărească concordia ca una dintre virtuțile cele mai bune, care salvează nu numai o familie aflată în dificultate ci și pe cei care sunt foarte nefericiți sau și întreaga societate, scăpată din conflict¹⁶⁷.

În altă omilie arată cu pasiune respectul care este datorat celor virtuosi. «Este deci necesar, spune, ca toți părinții, având înaintea ochilor la acest exemplu înfricoșător, să își învețe cu grijă copiii să dea cuvenita cinstire și respect robilor Domnului (celor virtuosi)»¹⁶⁸.

La Epistola către Galateni a lui Pavel, care se citește în cea de-a 21-a duminică, arată printr-o omilie dulce ca mierea că virtutea este după fire iar răutatea împotriva firii¹⁶⁹.

La Epistola către Efeseni a lui Pavel, care se citește în cea de-a 26-a duminică, elocventul retor, înfierând beția în cele mai sumbre culori, spune următoarele:

«Dacă îți întorci ochii spre cei beți vezi priveriști diferite și foarte felurite, toate însă jalnice și vrednice de plâns. Pentru că băuturile spirtoase lucrează după diferitele particularități și după diferitele stări și temperamente ale trupului celor care beau mult. De aceea acesta, fiind beat, râde cu neorânduială, chiar dacă nu are vreun motiv de râs. Iar acela plânge nemângâiat, chiar dacă nu îl silește nimic întristător.

Acesta își clatină capul cum și-l mișcă anemona, [iar] capul aceluia se înclină în jos și atârână ca strugurii în vie. Acesta revarsă o mare de cuvinte, care nu au nici șir, nici legătură, nici sintaxă, nici înțeles. Cuvintele lui sunt tautologie și contradicții și absurdități, mai fără de rațiune decât cele care ies din gura proștilor și a celor fără minte. Acela nu aude, ca un surd și nu vorbește ca un mut. Se mânia, grohăie sau croncăne. Acela are fața foarte roșie, ochi scânteietori, gură cu spume, strigă sălbatic, ocărăște fără rușine, înfricoșează fără rațiune, lovește pe nedrept. Este un spectacol îngrozitor, pare un demonizat sau mai degrabă o fiară foarte sălbatică decât un om. Celălalt

¹⁶⁶ Vezi Kiriakodromion la Faptele Apostolilor, volumul 1, p. 80-81, ed. a 4-a, Atena, 1854 [n.a.].

¹⁶⁷ Vezi Kiriakodromion p. 164-168 [n.a.].

¹⁶⁸ Vezi Ibidem, p. 236 [n.a.].

¹⁶⁹ Vezi Ibidem, p. 36-40 [n.a.].

are fața galben alburie, ochi morți, limba amorțită, membrele nemișcate. Este mai degrabă mort decât viu. Iar prietenii, ținându-l ca un mort îl duc la casa lui. Privește jalnică, întristare a soției, mahnire a copiilor, rușine a rudelor și bucurie și batjocură a dușmanilor lui.

Cu adevărat beția provoacă rezultate diferite celor beți, unul numai este comun, adică vătămarea adusă minții. Pentru că toți cei beți arată în mod vădit că beția le-a afectat și memoria, le-a stins și capacitatea de a distinge și le-a întunecat mintea»¹⁷⁰.

La Epistola către Evrei, care se citește în cea de-a 4-a duminică din Post, descrie în mod viu jurământul și înfierează falsul jurământ.

În alte omilii descrie și laudă alte virtuți și în altele înfierează alte răutăți. Iar pentru a spune pe scurt, nu există răutate cunoscută în lume pe care Theotokis să nu o fi înfierat prin frazele cele mai sumbre și să nu o fi descris în cele mai respingătoare culori. Și nu există virtute cunoscută în lume pe care să nu o fi înălțat până la al treilea cer.

Vedea vreodată Theotokis că defectul predominant este beția, falsul jurământ, trândăvia, clevetirea, vorbirea împotriva [aproapelui] sau lipsa de evlavie? Îndată lua un cuvânt amintit în Evanghelie sau în Faptele Apostolilor despre această răutate și fulgera răutatea prin fraze succesive ca niște trăsnete și prin cuvinte care provocau groază. Dimpotrivă, vedea că la unii există bună intenție pentru lucrarea unei virtuți oarecare? Îndată se folosea de această ocazie, plâsmuia cu fantezia sa vie un cuvânt sau o frază potrivită, dacă nu o găsea pe aceasta de-a gata în Vechea sau în Noua Scriptură și îndată lauda această virtute prin cuvinte frumoase și fraze care sunau bine, pentru a-i îndemna pe cei care aveau intenția cea bună să stăruie și pe mulți alții să îi imite [pe aceștia].

Ne va critica poate cineva că am insistat cu multe detalii și peste măsură asupra Kiriakodromion-urilor lui Theotokis. Însă, mărturisim sincer adevărul, că avem o atât de mare slăbiciune pentru acestea, pe cât este respectul pentru acest bărbat cu adevărat inspirat de Dumnezeu, încât considerăm fără ezitare că dacă pe fiecare tron episcopal, arhiepiscopal sau mitropolitan ar sta câte un Theotokis, toate răutățile ar dispărea ca prin magie, iar toate virtuțile ar înflori și s-ar afla la apogeu tot timpul ca florile cele bine mirositoare ale unei livezi bogate primăvara, când cel care vizitează livada nu are cuvinte capabile nici să slăvească atotputernicia Proniei Divine, nici să admire frumusețile naturii. Astfel deci s-ar afla la apogeu și ar fi fericite și societățile, dacă pe tronurile ierarhilor ar sta câte un Theotokis.

Astfel ar progresa în pace omenirea și nu ar avea nevoie nici de ghilotine, pentru a secera capetele tâlharilor și răufăcătorilor, nici de jandarmi și de agenți de poliție, pentru a preveni infracțiunile și a-i aresta pe infractori, nici de închisori și penitenciare, pentru ca în ele să fie închiși și să putrezească măcinându-se cei care săvârșesc nelegiuiri, nici de armate foarte costisitoare, ca să păzească, chipurile, granițele statelor, sau, mai bine zis, pentru a asupri prin acestea poporul contribuabil după bunul plac al tiranilor. Ci atunci ar împărăți pretutindeni virtutea și orice fel

¹⁷⁰ Vezi Kiriakodromionul la Faptele Apostolilor, volumul 2, p. 95-96, ediția a 3-a [n.a.].

de răutate s-ar ascunde în tartarele iadului. O astfel de putere are la noi cuvântul lui Dumnezeu, învățat însă de [persoane] asemenea lui Theotokis.

Însă unde să găsim mai ales astăzi mulți [oameni] asemenea lui Theotokis? Sau și dacă ar exista undeva unul, nu s-ar găsi oare îndată pe lângă el un alt Samuil care să îl coboare pe acesta de la amvon sau și să îl mustre în public pentru că a îndrăznit să elogieze virtuțile unei simple femei?

Ne va critica poate cineva și că [suntem] foarte severi cu patriarhul Samuil, căruia celelalte virtuți creștine îi sunt slăvite de Marea Biserică a lui Hristos. Dar spre apărarea noastră să ne fie permis să aducem aici aprecierea în legătură cu acest patriarh a unui bărbat [care a fost] aproape contemporan cu perioada în care acela se afla la apogeu [activității sale]. Evlavia față de cler a acestui bărbat nu o poate nimeni contesta.

«Într-una din zile, spune Alexandru Sturza, Nichiforos a pronunțat discursul funerar al principesei Ghica, soția [mama]¹⁷¹ principelui care îl proteja și îl găzduia pe acesta, în prezența lui Samuil, [care se afla] așezat pe tronul apostolic al Sfântului Andrei, și în auzul unui public numeros care ocupa podeaua și intrările bisericii.

Însă, fie pentru că discursul tânărului predicator devenea poate confuz din cauza emoției, fie pentru că se prelungea poate mai mult decât se cuvenea, nu a plăcut patriarhului, a cărui autoritate avea ceva înfricoșător, iar caracterul ceva violent și adesea brutal»¹⁷².

Dar momentul demisiei lui Theotokis din tronul arhiepiscopal nu este, după cum am spus mai înainte, clarificat. Demisionând însă nu s-a dus la Sankt Petersburg ci, după Sturza, și-a ales ca locuință Mănăstirea Sfântului Daniil din apropierea Moscovei, unde și-a petrecut ultimii ani ai vieții, dedicându-se de atunci redactării unor mari lucrări, teologice, științifice și filologice care erau date la tipar de către frații Zosimas, la fel ca și cele ale lui Evghenios¹⁷³.

Ciudat este că istoricii nu sunt de acord nici în legătură cu anul în care a murit Theotokis. Și Kumas spune „a murit la Moscova în anul 1800”¹⁷⁴. Iar Sathas, care în aceasta îl copiază pe Kumas, spune următoarele: „După ce a trecut un timp, demisionând din tronul arhiepiscopal, s-a dus la Moscova, unde a trăit ca monah și a scris până la moartea sa survenită în anul 1800”¹⁷⁵.

Însă alt autor, mai demn de încredere, contemporan și prieten al lui Theotokis, scrie despre acesta că trăia în 1801 și fusese invitat de cei din Kerkyra să le fie mitropolit și, mai mult, a refuzat.

„În 1801, spune Sturdza, i-a fost făcută o a doua invitație, în vremea în care Theotokis se afla deja în treapta episcopală. Primind-o pe aceasta și-a simțit inima bătând și zbătându-se [în ea] cele mai dulci speranțe ale sale.

¹⁷¹ Corectura aparține lui Goudas.

¹⁷² Vezi Amintiri și portrete. Evghenios Vulgaris și Nikiforos Theotokis de Alexandru Sturza, trad. de Con. G. Suțu, Atena, 1858, p. 12-13 [n.a.].

¹⁷³ Vezi Amintiri și portrete..., pag. 25, Atena 1860 [n.a.].

¹⁷⁴ Vezi Istoria faptelor omenești de Kumas, vol. 12, p. 565 [n.a.].

¹⁷⁵ Vezi Filologia Neolenă de Sathas, p. 593 [n.a.].

A acceptat deci cu bucurie invitația și, mai ales, pentru că tipul de jurământ din timpul stăpânirii venețiene devenise cu totul inutil, fiind instaurat în loc în insulele Ionice un guvern național.

Din păcate însă exista și în Kerkyra o fratrie care, fiindu-i teamă de virtutea severă a [acestui] bărbat, a grăbit alegerea altuia și astfel, acel stat nou-întemeiat a fost lipsit de cea mai bună speranță pentru intrarea în împărăția lui Dumnezeu. Iar exilatul cel iubitor de Dumnezeu s-a condamnat pe sine să trăiască înstrăinat, departe de iubita [sa] patrie, și să își lase măduarele în străinătate¹⁷⁶.

Însă chiar și Sturdza, deși îl considera în viață pe Theotokis la 1801, nu stabilește însă, din păcate, anul morții (acestuia). Se limitează numai la următoarele: „Theotokis, terminându-și cariera sa cea sfântă și plină de trudă la începutul secolului al XIX-lea, a murit înainte de (a împlini) cel de-al șaptezecilea an de viață”¹⁷⁷.

Iar după unele informații proprii ale noastre Theotokis a murit la Mănăstirea lui Daniil în 1805.

Nu este nepotrivit să adăugăm și următoarele aprecieri ale lui Sturdza despre Theotokis:

„Moartea lui Theotokis, spune acest bărbat evlavios, a fost pentru Biserică o nenorocire cu atât mai greu de tălmăduit, cu cât vremea ispitelor și a încercării acesteia precum și a națiunii elene se apropie cu pași de gigant și nici nu a ocupat altcineva ca valoare locul lui Theotokis și al lui Evghenios, care a murit câțiva ani mai târziu”¹⁷⁸.

Iar în altă parte a aceleiași lucrări, Sturdza descrie după cum urmează caracterul și fizionomia acestor doi bărbați:

„Fizionomia lui Evghenios, spune, era plăcută și dulce. Iar cea a lui Theotokis insufla nobilă severitate și avea chipul eroic al unui ascet și al unui Apostol. Fața lui scotea la lumină toate comorile și darurile unui spirit plin de viață, poetic și inteligent. Iar fața colegului său [arăta] răbdare neclintită. Acela urmărea eleganța cuvântului, arătând bogăția diversei [sale] erudiții, din cauza căreia multe din scrierile sale sunt rigide și greu de înțeles.

Iar Nikiforos, și când vorbea și când scria, tindea totdeauna și mai presus de toate spre [calitatea de a fi] ușor de înțeles și exact. Din această cauză toate scrierile lui sunt mărturisite de toți ca un model al acestor două virtuți ale cuvântului și ca [fiind] inimitabile din cauza limpezimii frazei și a intensității raționamentului. Într-un cuvânt, Evghenios a urmat axioma tuturor adevăraților poeți „et proderre et delectare” iar Nikiforos pe «Terrar dum prosim»¹⁷⁹.

Iar în altă parte, vorbind doar despre Theotokis, același autor îl descrie pe acesta astfel: „Ceea ce aveau propriu și cu adevărat minunat viața și învățăturile lui Niki-

foros, era armonia perfectă a cultului launtric și spiritual cu partea practică a învățăturii”¹⁸⁰.

Iar alt scriitor anonim descrie în *Nea Pandora* caracterul acestor doi minunați bărbați astfel:

„Viața și traiul lui Nikiforos Theotokis și a lui Evghenios Vulgaris prezintă niște analogii și asemănări care, toate, nu sunt, desigur, întâmplătoare. Mai ales, amândoi s-au folosit de bunurile noii civilizații însă au luptat să unească roadele acesteia cu caracterul propriu al națiunii și, amândoi, luând shima preotească, și-au dedicat toată inteligența întăririi și triumfului Ortodoxiei”¹⁸¹.

Iar Theotokis, întrebat odată ce este Turcia, a răspuns: „Turcia este acea parte a pământului în care sunt reunite toate bunătățile naturii și toate răutățile liberului arbitru al omului”¹⁸².

În sfârșit, nu considerăm lipsit de sens să adăugăm aici și o comparație între Evghenios Vulgaris și Theotokis, făcută de Iakovakis Rizos Nerulos.

„Pe de o parte Evghenios, spune [acesta], având o imaginație vie, însă mai puțină practică în cele bisericești, dădea rezultate mai bune în [lucrurile] demonstrative. Panegiricele și epitafurile sale sunt vrednice de reputația care vine în urma lor. Iar pe de altă parte Theotokis era lipsit de imaginație, dar era mai stăpân pe scrierile bisericești ale [Sfinților Ioan] Gură de Aur, Vasile și Grigorie, mai mult decât [pe cele] din propria sa inimă”¹⁸³.

După cum s-a văzut, Goudas, care-și luase ca model pe Plutarh copiindu-i și titlul operei, nu s-a mai mulțumit să comunice informații – exacte sau greșite – ca toți cei ce-l precedaseră și de la care împrumută uneori fraze întregi. El năzuiește la o veritabilă creație, înscriindu-se astfel alături de cei ce reușiseră, precum Veniam Costachi și Alexandru Sturdza, să facă din eroul plutarhian al lui Goudas personajul unei hagiografii tradiționale sau al unui capitol de memorialistică el însuși memorabil.

Ceea ce-l singularizează însă pe Goudas față de toți este ideea de a selecta, extrage și comasa aceste numeroase extrase din operă, procedeu ce echivalează cu lucrarea unui adevărat critic literar. **Este primul care se comportă astfel cu opera lui Nichifor Teotoke.** Este, de altfel, ceea ce păstrează interesul acestor pagini, chiar și după 140 de ani de la scrierea lor și când foarte multe date și informații se cer retușate.

* * *

¹⁸⁰ Vezi *Ibidem*, p. 15 [n.a.].

¹⁸¹ Vezi *Nea Pandora*, vol. IV, p. 375.

¹⁸² Vezi *Amintiri și portrete* de Alexandru Sturza, p. 1 [n.a.].

¹⁸³ *Cours de la littérature Grèque moderne* par Yacovaky Rizo Néroulos, Genève, 1827, p. 127 [n.a.].

¹⁷⁶ Vezi *Amintiri și portrete...*, p. 24-25 [n.a.].

¹⁷⁷ Vezi *Amintiri și portrete* de Sturdza, p. 26 [n.a.].

¹⁷⁸ Vezi *Ibidem*, p. 27 [n.a.].

¹⁷⁹ Vezi *Ibidem*, p. 46 [n.a.].

Prima monografie închinată lui Nichifor Teotoke s-a publicat în 1877 la Kerkyra și a fost alcătuită de **Laurențiu Brokini**. Deși, în mod curios, nu figurează în referințele bibliografice de pe internet, această carte de 367 de pagini poate fi accesată integral pe internet la www.anemi.lib.noc.gr

Titlul ei este **Fragmentele despre Theotokis din micile schițe biografice ale lui Laurențiu S. Brokini** [Τὰ περὶ Θεοτοκῶν ἀποσπάσματα ἐκ τῶν Βιογραφικῶν Σχεδარიῶν Λαυρεντίου Σ. Βροκίνη], editate cu adaosuri prin grija lui M.S.Th. [Markos Sp. Theotokis], Kerkyra, tipografia «Korais», Iosif Nahamulis, 1877.

Autorul, poate italian după nume, dar corfiot și consacrand câțiva ani mai târziu o amplă lucrare în două volume personalităților din insulă între care îl regăsim pe Teotoke, pune pentru prima oară în circulație un mare număr de documente în italiană, pe care le traduce și în greacă. Faptul acesta conferă lucrării sale o valoare inestimabilă și mereu actuală, de care însă n-a profitat, timp de aproape un secol și jumătate, decât **M. Soloviev**, autorul rus al **primei și până acum unicei monografii rusești dedicate lui Nichifor Teotoke**.

Primele 99 de pagini ale cărții se ocupă de strămoșii, părinții și frații lui Nicolae/Nichifor, reeșind clar statul nobiliar al celor ce apar în documentele italiene cu titlul de *conți*.

Paginile 102-367 sunt rezervate lui Nichifor Teotoke, a cărui biografie este urmărită până la sfârșitul vieții în Rusia și despre opera căruia sunt date o sumă de referințe. Este pe larg folosită versiunea greacă a portretului lui Alexandru Sturdza.

Toată această parte din cartea apărută în 1877 a fost reluată în 1884 în volumul al doilea din marea sa lucrare **Mici schițe biografice ale kerkyrioților care au strălucit în litere, artele frumoase și în celelalte ramuri ale vieții sociale de la mijlocul secolului trecut până la începutul celui de față. Cu adăugarea a foarte numeroase și diverse note și alte știri în legătură cu originea și viața lor filologică și socială** [Βιογραφικά σχεδάρια τῶν ἐν τοῖς γράμμασιν ὠραῖαις τέχναις καὶ ἄλλοις κλάδοις τοῦ κοινωνικοῦ βίου διαλαμπάντων Κερκυραίων ἀπὸ τῶν μέσων τῆς παρελθοῦσης ἑκατονταετηρίδος μέχρις ἀρχῶν τῆς ἐνεστῶσης μετὰ προσθήκης πλείστων τε καὶ ποικίλων σημειώσεων καὶ ἄλλων εἰδήσεων περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τοῦ φιλολογικοῦ καὶ κοινωνικοῦ αὐτῶν βίου] de Laurențiu S. Brokini din Kerkyra. Fascicula II dedicată orașului Kerkyra, Kerkyra, tipografia «Korais», Iosif Nahamulis, 1884.

După cum am spus, în 1972 această monografie a fost reeditată în Corfu în cuprinsul *Operele* lui Brokini, dar întrucât nu avem la dispoziție această ediție nu știm dacă s-a reprodus doar partea reținută în ediția din 1884, sau pot fi găsite și cele 90 de pagini ale cărții îngrijite în 1877 de Markos Sp. Theotokis.

În 1881 s-a publicat la Paris cartea **L'instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'à nos jours. Avec statistique et quatre cartes figuratives pour l'année scolaire 1878-1879** de **G. Chassiottis**, officier d'Academie, ancien directeur du lycée grec de Péra, Commissaire de la Grèce à l'exposition universelle de Paris, Paris, Ernest Leroux, Libraire-Editeur, 1881.

În această carte se făcea cunoscut pentru prima oară lumii occidentale, într-o limbă a sa de mare circulație, ceea ce alături de *Biserică* dăduse grecilor puterea de a dăinui și renaște, adică *învățătura*. Sunt amintite și Academiiile Domnești din București și Iași, iar la pagina 76 îl găsim pe Nichifor Teotoke:

„En outre, il existait en 1762 un collège connu sous le nom de *Phrontistérion*, dont la direction était aux mains de Jérémias Cavadias; il compta parmi ses nombreux disciples Eugène Boulgaris et Nicéphore Théotokis (1736-1800). Ce dernier, après avoir complété ses études philosophiques et mathématiques en Italie, enseigna au collège de Corfou, en 1762, la philosophie, la physique et les mathématiques. Très érudit en théologie, il composa des ouvrages devenus populaires dans la langue moderne; il écrivait dans un style correct et gracieux; il a publié aussi des livres didactiques sur les mathématiques. On l'estimait autant qu'Eugène Boulgaris, avec qui il était lié d'une amitié sincère; il l'égalait et le surpassait peut-être même en théologie; aussi, après avoir donné sa démission de directeur de l'École de Jassy en 1766 (*sic!*), fut-il nommé évêque de Slavonie et de Kherson.”

Cum erorile de cronologie deveniseră aproape o lege în cele scrise despre Nichifor Teotoke, nu mai are nicio importanță că data „demisiei” de la Iași și a numirii ca „episcop” (de fapt arhiepiscop) erau devansate, prima cu un deceniu și a doua cu 13 ani.

Un pas înainte pentru cunoașterea operei lui Nichifor Teotoke l-a făcut, în 1890, apariția broșurii lui **Joannis Sakkelionos**, care având în supraveghere secția de manuscrise a Bibliotecii Naționale din Atena a găsit câteva texte inedite pe care le-a publicat sub titlul **Ale fericitului Nichifor Teotokis, lucrări sfinte inedite dintr-un codice manuscris de la Biblioteca Națională** [Τοῦ μακαρίου Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκη πονήματα ἱερὰ ἀνέκδοτα ἐκ χειρογράφου τευχους τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης], Atena, Tipografia lui Alexandros Papagheorghios, 1890.

Editorul le însoțea cu următoarea prefață:

CUVÂNT ÎNAINTE

Ascultați pe mai-marii voștri și vă supuneți lor, fiindcă ei priveghează pentru sufletele voastre, având să dea de ele seamă, ca să facă aceasta cu bucurie și nu suspinând, căci aceasta nu v-ar fi de folos.

(Evr. 13,7)

Publicând în revista bisericească *Sotir*, la mijlocul lui februarie anul trecut Epistola, până atunci inedită, către Eleftherios Mihail din Larissa **aparținând marii glorii a Kerkyrei dar și a întregului [neam] grecesc Nikiforos Theotokis**, spuneam acestea în cuvântul înainte:

„Gheorghios Zaviras, enumerând în *Nea Ellas* scrierile lui Nikiforos Theotokis cel care a dobândit pentru înțelepciune o glorie nu mai mică decât cea pentru sfințenia vieții, include la pag. 494 și următoarea: *Dezvoltarea [citatului]* „Căci fiecare (om) va fi sărat cu foc, după cum orice jertfă va fi sărată cu sare”

către Eleftherios Mihail din Larissa, adăugând și că aceasta se păstra în manuscris la el.

Căutând cu puțin [timp] înainte în arhiva mea, în care din tinerețe, adunând, am păstrat actele vechi, caietele manuscrise și altele de acest fel peste care s-a întâmplat să dau, adică tot ceea ce mi s-a părut vrednic de vreo importanță, **am găsit din fericire și un caiet de opt file, conținând amintita epistolă**, care, din cauza timpului îndelungat îmi dispăruse cu totul din memorie.

Acest caiet manuscris pare să provină din Moldova. Pentru că, după Epistolă, urmează povestirea unei întâmplări minunate în care, fiica unui anume Hatzi Constantinos, compatriot din Burdujeni, Suceava, în vârstă de nouă ani, pe nume Annica, căzând la 3 august 1805 într-o fântână, cu tot cu găleata acesteia, la o adâncime mai mare de opt brațe și rămânând în apă [timp de] peste trei sferturi de oră, a fost scoasă de acolo sănătoasă și fără să pățească nici cea mai mică vânătaie sau altfel de vătămare.

Iar întrebată de ai ei și de mulțimea adunată la auzul [acestei vești], a povestit că, arătându-se un bărbat bătrân ca vârstă, îmbrăcat în rasă, a întors-o să plutească pe apă spunându-i: „Stai așa și peste puțin [timp] vei fi salvată”. Așa a și rămas până când, coborând unul din slujitorii din casă a scos-o. Iar după aceea fiindu-i arătate fetei multe icoane de sfinți, a distins că are multă asemănare cu cel arătat cea a Sfântului Nicolae. Acestea le povestește cu simplitate și cu lux de amănunte fratele anonim al lui Hatzi Constantinos, un bărbat cât de cât învățat, după cum se arată din structura frazei.

Acesta nu este însă și cel care a copiat Epistola lui Theotokis cel de fericită amintire, ci un altul, mai degrabă caligraf decât părtaș la [cele ale] învățaturii. Pentru că în unele locuri a scris unele cuvinte greșit, a căror grafie corectă o adaug între paranteze. Iar cine este Eleftherios cel din Larissa, căruia îi este adresată Epistola mie cel puțin îmi este necunoscut din altă parte. Dar fiind numit de către preaînțeleptul ierarh *foarte drag, dorit și preaiubit*, și căutând explicația pasajului evanghelic greu de înțeles, nu a fost oricum cineva dintre cei neînsemnați ci [era] versat în învățătură și cuvinte.

Editând deci aici Epistola despre care este vorba, adaug în notă trimiterea la mărturiile scripturale, pe care le-a utilizat fericitul în aceasta”.

Și acestea [le scriam] atunci ca prefată. **Să se îndrepte acum vorba spre celelalte lucrări ale aceluși preaînțelept și cu adevărat purtător de Duh dascăl al Bisericii noastre Ortodoxe, publicate acum pentru prima dată.**

Cunoscând de mult de la anonimul care a tratat în *Pandora*¹⁸⁴ despre viața și scrierile ierarhului, dar și din cele pe care profesorul cel de fericită amintire Hristoforos Filitas le-a scris în același periodic, pe care le-a repetat și învățatul Kerkyriot Lavrentios S. Vrokinis¹⁸⁵ care a expus în chip desăvârșit și cu toate amănuntele cele în legătură cu viața acestuia, având în minte totdeauna și vechiul dicton al lui Filimon:

Toate se pot găsi dacă de efort
nu fuge cineva, care este la cel ce caută,

am trecut la cercetarea tuturor manuscriselor mai noi aflate în Biblioteca Națională. Din fericire, cercetările mele nu s-au dovedit neroditoare, căci am găsit cele căutate într-un volum, în care nu aveam nici o speranță că voi avea succes, cu toate că acesta era rânduit între cărțile din domeniul medical.

Volumul despre care este vorba, având format in quarto mic și [fiind] compus din 370 de pagini, a fost scris la începutul secolului nostru de trei mâini diferite dar întrucât având exercițiu în a scrie. Iar cele conținute în acesta sunt:

P. 1-196. *Sfaturi medicale ale unui anonim*. (Acestea sunt împărțite în 46 de capitole, 470 de paragrafe, împreună și cu rețete la pag. 160-195 intitulate astfel: *Mici scrisori pentru uzul spitalelor*).

P. 197-244. [Nikiforos Theotokis] *Despre mijlocirea Sfinților, că Biserica apostolică a Domnului Iisus Hristos a primit că Sfinții sunt așezați ca mijlocitori către Dumnezeu prin Scripturile cele insuflete de Dumnezeu și prin Apostolii cei grăitori despre Dumnezeu*.

P. 244-246. Neofytos Kavsoakalyvitis, *Epistolă către Nikiforos, întrebându-l, dacă a ieșit și în lumea cea nou apărută [America] cuvântul universal al Apostolilor sau nu?*

P. 246-258. *Răspunsul lui Nikiforos la acestea*.

P. 258-264. *A aceluiași, către Eleftherios din Larissa, care a cerut soluția la două probleme, una psihologică, iar alta din Sfintele Scripturi*.

Dintre aceste lucrări **cea dintâi** este o scriere epistolară adresată unuia din cei dragi ai săi, fără a se spune cui, tratând dialogul dintre el și cineva din erezia reformatilor, și acesta nementionat, în legătură cu mijlocirea Sfinților, pe care Biserica Răsăriteană și Apuseană o acceptă din vechime și în acord ca o purificare [dată] de Dumnezeu pentru păcatele creaturilor, iar reformații o resping cu totul, după cum este cunoscut.

Iar dialogul a avut loc în [limba] latină, după cum se menționează la pag. 2 și, după cum ar presupune cineva, chiar la Leipzig unde se întâmpla să se afle venerabilul, îngrijind ediția *Seriei* de Părinți la Octateuh. Și, ca un bun soldat al lui Iisus Hristos, luând scutul credinței și îmbrăcându-se cu panoplia lui Dumnezeu vine ca un

„Soldat greu înarmat, ostil cu vrăjmașii”

pentru a spune după Eshil¹⁸⁶, apărând dogma strămoșească și, prin deseale și foarte potrivite citate din Sfintele Scripturi și din Sfinții Părinți și Învățători ai

¹⁸⁴ Vol. IV, p. 379 și IX, p. 279 [n.a.].

¹⁸⁵ Vezi lucrarea sa cu titlul *Mici schițe biografice* etc. [n.a.].

¹⁸⁶ La Plut. *Despre viața lui Alexandru*, Cuv. II, 2 [n.a.].

Bisericii, așezând în chip adecvat greutatea sensurilor și forța argumentelor, [acest om] admirabil se luptă cu adversarul și amuțește cu totul debitul verbal cel profanator al acestuia.

Cea de-a doua lucrare este răspunsul scris către foarte celebrul dascăl al neamului Neofytos Kavsokalivitis, la întrebarea acestuia dacă predica Apostolilor a ajuns până în lumea nouă. În acest răspuns, la fel ca și în celelalte scrieri ale sale, se vede erudiția cea diversă și bogată a [acestui] bărbat. Căci nu numai că rezolvă cu ușurință acele nedumeriri ale celui care întreba, pe care la început le numește greu de înțeles, dar și de la sine le sporește pe acestea, purtat de forța cuvântului, după cum foarte corect a consemnat și anonimul care a tratat în *Pandora* despre viața și scrierile acestuia.

A treia la rând așez epistola către Eleftherios Mihail din Larissa, publicată înainte de mine, după cum se spune mai sus, **a cărei retipărire aici am considerat-o necesară pentru ca volumul de față să fie complet.**

A patra este epistola scrisă din Bratislava către același Eleftherios Mihail, cinci luni după cea anterioară, prin care rezolvă cele două nedumeriri ale celui care îl întrebase.

La urmă, și ca o cheie de boltă a ediției acestor lucrări, adaug o altă epistolă de consolare a acestuia, adresată, după cum nu mă îndoiesc deloc, către același Eleftherios, pe care cu bunăvoință mi-a trimis-o cu puțin înainte Preacinstitul și Preainvățatul Ierarh al Kerkyrei dl. Efstathios Vulismas, **găsind-o într-un manuscris al școlii grecești din Odesa**, unde a fost arhimandrit aflat din punct de vedere bisericesc în fruntea coloniei grecești ale acestui oraș, **pe care a și publicat-o în ziarul bisericesc din Odesa în iunie 1875.**

De consemnat că niciunde în manuscris nu se face vreo trimitere la mărturiile luate din Sfintele Scripturi și din Părinții și Dascălii Bisericii, pe care pentru a-și întări cuvântul le-a folosit fericitul. Pe toate acestea le-am adăugat eu de la mine.

Doar la cele luate din Origen, Grigorie Taumaturgul, Grigorie al Nisei, Eusebiu al lui Pamfil și Vasilie cel Mare (vezi p. 25-27) sunt consemnate trimiteri, dar așa de dezordonat și împletite cu textul încât mi-a fost nu mică dificultatea să le disting una de cealaltă și să le atribui pe fiecare scriitorului ei.

Terminându-mi cuvântul simt bucuria că dezgropând din mormântul uitării lucrările acestea considerate până acum pierdute ale celebrului bărbat le ofer pe acestea ca o lectură deosebită și foarte însemnată sfântului nostru cler și oricărui [om] evlavios care este statornic atașat de cele strămoșești.

Atena, la mijlocul lui aprilie 1890.

Atât lucrarea *Despre mijlocirea sfinților* cât și schimbul de scrisori cu Neofit Kavsocalvitul, pe tema propovădurii *Evangeliei* în America, se aflau și în colecția lui Gherghios Vellios, de unde autorul anonim al articolului din „Pandora” împrumutase și analizase cele două scrisori, dar nu pomenise nimic și despre lucrarea privind mijlocirea sfinților. „Din păcate scrisorile lui

Nichifor păstrate în această colecție sunt și puține și în cea mai mare parte se învârt în jurul unor interese personale” scria el, deși fără a ne da cuprinsul acestora.

De la H. Filitas, în 1858, s-a putut afla că în aceeași colecție se găsea și lucrarea *Despre mijlocirea sfinților*, ceea ce nu epuiza însă stocul.

Față de aceste trei titluri – două aparținând lui Teotoke și al treilea aparținând lui Neofit Kavsocalvitul – I. Sakkelionos vine cu trei titluri noi, anume **cele trei scrisori adresate lui Elefterie Mihail din Larissa**. Dar ne putem întreba dacă nu se aflau și ele printre acele „puține scrisori” din colecția lui Vellios, al căror conținut nu a fost făcut cunoscut.

Ceea ce reiese clar este că această corespondență a lui Nichifor dobândise statutul unei părți constitutive a operei sale și chiar dacă nu era tipărită, ea circula în copii manuscrise. Dintre acestea s-au găsit câteva ajunse până la noi.

Acest lucru avea să devină și mai clar odată cu apariția în 1913, în revista „Néa Síon” din Ierusalim a celei mai importante contribuții, după a lui Brokini și Sakkelionos, aparținând ilustrului teolog grec **C.I. Dyovuniotis**.

Articolul cu titlul *Nichifor Teotokis* s-a publicat în trei numere din revista citată (tomul 13, fasc. 5-6, p. 418-435, fasc. 7-8, p. 525-540, fasc. 9-10, p. 680-685) și este curioasă absența lui atât din bibliografia recomandată pe internet, cât și din cea atașată cărții rusești din 2006.

Din colecția publicației ierusalimitane existentă parțial la Biblioteca Facultății de teologie din București și între-un mai mare număr de volume în Biblioteca Sfântului Sinod, lipsește tocmai anul 1913. Articolul ne-a fost trimis de la Atena, datorită părintelui arhimandrit **Policarp Chițulescu**, consilier patriarhal ce răspunde de Biblioteca Sfântului Sinod (bibliotecă despre care a publicat o lucrare deosebit de valoroasă, atât prin datele oferite cât și prin ilustrația cu totul ieșită din comun¹⁸⁷) de către doctorandul român în acel moment, părintele Ion Croitoru, autorul unei teze fundamentale apărute între timp în limba greacă și în limba română.

Putem pune astfel la dispoziția cititorilor, în aceeași versiune românească a domnului Mihai Țipău, paginile care preced textele scrisorilor publicate aici, pagini în care găsim o nouă încercare de a clarifica datele unei biografii despre care se recunoaște că este caracterizată de „incertitudinea cronologică” în privința „celor mai importante evenimente, chiar și nașterea și moartea”.

Este de dorit să vină momentul când vom avea în limba română întreaga

¹⁸⁷ Tipărituri din Țara Românească în Biblioteca Sfântului Sinod. Lucrarea apare cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2009.

corespondență rămasă de la Nichifor Teotoke, inclusiv cele șase epistole editate în articolul lui C.I. Dyovuniotis. Dar până atunci, paginile care urmează sunt indispensabile oricui se va mai ocupa în viitor de acest subiect, chiar dacă nu vom găsi nici aici rezolvarea incertitudinilor ce domină de două secole cercetarea biografiei lui Nichifor Teotoke.

NIKIFOROS THEOTOKIS

Izvoare. P. Strahl, *Das gelehrte Russland*, Leipzig, 1828. Alex. S. Sturdza, *Amintiri și portrete. Evghenios Vulgaris și Nikiforos Theotokis*, trad. de Const. G. Suțu, Atena, 1858. A.N. Goudas, *Vieți Paralele*, vol. II. A. Papadopoulos Vretos, *Filologia Neoelenă*. K.N. Sathas, *Filologia Neoelenă*. G.I. Zaviras, *Noua Elladă*. K. Dimitrakopoulos, *Grecia Ortodoxă. Pandora*, vol. IV, pag. 371 și urm. și IX, pag. 279 și urm.. Hrysallis, 1872. Loghios Ermis, 1811, pag. 12 și 1812 pag. 159 și urm.. A. Papadopoulos Keramevs, *Biblioteca Ierusalimitană*, vol. IV, pag. 463. Ioannis Sakkelionos, *Ale lui Nikiforos Theotokis dintr-un codex manuscris de la Biblioteca Națională Lucrări Sfinte inedite*, Atena, 1890. Mayer, *Theotokes Nikiphoros* în dicționarul enciclopedic al lui Hauck.

Nikiforos Theotokis s-a născut în 1731 (după alții în 1736) în Kerkyra, fiind numit Nicolaos. Tatăl lui numit Stefanos Theotokis, era originar din Kerkyra unde, după cât se pare, familia Theotokis se refugiase după căderea Constantinopolului și locuia acolo până atunci. Primele studii Nicolaos le-a făcut cu Ieremias Kavvadias, directorul școlii grecești din Kerkyra. După terminarea studiilor [numite] enciclice, Nicolaos a mers în Italia unde, la Universitățile din Bologna și Padova, a studiat filosofia și matematica. Îndată după întoarcerea sa în Kerkyra a devenit monah, fiindu-i schimbat numele în Nikiforos și și-a asumat predarea filosofiei și matematicii în colegiul cel de obște, al cărui elev fusese înainte. După Vretos, s-a întors în Kerkyra și s-a făcut monah în 1762. După Kumas a rămas să predea în Kerkyra din 1756 până în 1762. După alte informații la 18 decembrie 1748 a devenit ierodiacon și la 30 aprilie 1753 ieromonah. **Această nestatornicie și incertitudine cronologică, care caracterizează cele mai importante evenimente ale vieții lui Theotokis, chiar și nașterea și moartea, este cu atât mai paradoxală cu cât Theotokis s-a remarcat într-o epocă atât de târzie.**

Predicile sale, pe care le-a început îndată după reîntoarcerea din Italia, îi atrăgeau pe foarte mulți din cauza limbii simple și necăutate, a naturaleții și caracterului lor practic. **Aceste predici au provocat o astfel de impresie, încât patriarhul Samuil, după demisia lui Evghenios Vulgaris l-a chemat la Constantinopol pe Nikiforos Theotokis și l-a numit pe acesta retor al Marii Biserici a lui Hristos.** În Constantinopol Theotokis a fost strâns legat de principele Grigorie Alexandru Ghica care, după sfârșitul primei sale domnii în Moldova (1764-1767) locuia în Constantinopol, deținând demnitatea de mare dragoman.

Theotokis însă nu a rămas la Constantinopol mult [timp], probabil din cauza invidiei patriarhului Samuil, care nu suporta pe lângă el bărbați care îl depășeau în învățătură. Drept cauză a plecării sale din Constantinopol este pretinsă următoarea:

la înmormântarea mamei marelui dragoman Grigorie Ghica, față de care patriarhul Samuil nu avea o dispoziție prietenească, Theotokis a pronunțat discursul funebru, elogiind în mod foarte elocvent virtuțile decedatei. Însă după sfârșitul acestei cuvântări când, după obicei a vrut să sărute mâna patriarhului, patriarhul cu amărăciune i-a spus: „Biserica are nevoie de predicatori și nu de lingușitori” sau, după alții: „ai înălțat o femeie muritoare mai sus de cât Maica Domnului”. **Aceste cuvinte ale patriarhului, care însă, după unii au fost spuse către Evghenios Vulgaris și nu de către Theotokis l-au silit pe Theotokis să demisioneze din postul de retor al Marii Biserici.**

Șederea lui Nikiforos în Constantinopol a avut loc înainte de 1772, deoarece în ediția *Seriei de cincizeci și unu de comentatori la Octateuh*, realizată în 1772, vorbește despre șederea sa în Constantinopol la trecut.

După această demisie Theotokis a venit la Iași, la invitația lui Grigorie Ghica. Acolo, prin intervenția acestuia, a fost numit director al școlii de acolo. După cum se pare însă a stat puțin la Iași și a plecat apoi, arzând de dorința de învățătură în Germania, unde în special la Leipzig a locuit ceva vreme.

La Leipzig a legat o strânsă prietenie cu Dimitrie Sturza, care locuia acolo pentru a-și educa copiii¹⁸⁸. În 1772 a fost ales cu unanimitate de voturi de către grecii din Veneția ca paroh al comunității din Veneția, adică mitropolit al Filadelfiei, însă nu a acceptat acest post.

Nu cunoaștem exact când a venit Theotokis în Germania și până în ce epocă a rămas acolo. În 1769 s-a publicat la Leipzig lucrarea despre religia [iudeilor] a lui Samuil, în traducerea lui Theotokis, a cărei corectură a greșelilor de tipar nu a făcut-o Theotokis. Din aceasta putem să tragem concluzia că Theotokis a venit în Germania în 1769 sau cel mult în 1770, cu atât mai mult cu cât prima lucrare tipărită sub supravegherea sa este (sunt) *Asceticele* lui Isaac Sirul, publicată în 1770 la Leipzig. După acestea, **părerea lui Zaviras și, după el a lui Sathas, că Theotokis a venit în Germania în 1765 nu pare probabilă**¹⁸⁹.

Theotokis a rămas în Germania până în 1775, întrucât scrisorile sale din Leipzig poartă datele de 20 noiembrie 1770, 30 octombrie 1773, din Viena 16 aprilie 1774 și din Breslau [èk Breslau – cu litere latine. Dar era greșită denumirea germană pentru Bratislava = Pressburg – n.n.] 8 septembrie 1774¹⁹⁰, 23 ianuarie 1775, 8 mai 1775, 2 iunie 1775.

¹⁸⁸ Prietenia strânsă a fost legată însă cu unul dintre acești copii, Scarlat, singurul despre care se știe că a fost trimis în Germania, și nu cu tatăl său. Alexandru Sturdza spune clar că părintele său a fost trimis la studii însoțit de un fidel om al casei și nu de tatăl lui care ar fi rămas acolo împreună cu el. [n.n.]

¹⁸⁹ În realitate își data dedicația din *Elemente de fizică* „Lipsca, septembrie 1766”.

¹⁹⁰ Introducerea numelui localității Breslau, și încă scris cu litere latine, n-are nicio legătură cu textul scrisorii expediate la 8 septembrie 1774 lui Elefterie din Larisa, scrisoare publicată de Sakkelionos (*Op. cit.*, p. 58-63) și unde se citește clar: ἐκ Βρατισλαβίας ἔτει αὐοδ' Σεπτεμβρίου η'. Eroarea pe care o comite și Dyovuniotis de a crede că numele german al Bratislavei este Breslau și nu Pressburg devine aici o sursă de eroare pentru cine nu cunoaște originalul. De altfel, puțin mai departe găsim chiar la autorul articolului numele adevărat al localității, consemnat în scrisoare dar explicat din nou în mod greșit, în paranteză! (vezi p. 233)

Nu pare improbabil că Theotokis a revenit din Germania la Iași și a preluat din nou conducerea școlii de acolo. Aceasta s-a întâmplat în 1775, întrucât avem o scrisoare a sa de la Iași, care poartă data de 22 iulie 1775. De altfel, Grigorie Ghica ajunsese pentru a doua oară domnitor în 1774, iar venirea lui Theotokis la Iași este oricum legată de domnia lui Ghica. **Cât timp a locuit la Iași nu știm. Probabil după uciderea lui Ghica de către turci (1777) a plecat de la Iași, fiind invitat de Evghenios Voulgaris, în Rusia.**

Evghenios Voulgaris, dorind să plece din scaunul arhiepiscopal al Slavinionului și Chersonului, l-a invitat pe Theotokis în Rusia, ca urmaș al său. La recomandarea lui Voulgaris, Theotokis a fost ales arhiepiscop al Slavinionului și Chersonului, fiind hirotonit la 6 august 1779. Însă venirea în Rusia a lui Theotokis a avut loc oricum înainte de această dată, pentru că, după cum se vede, Theotokis a acceptat arhiepiscopia după ce locuind mai mult timp în Rusia, a învățat limba rusă. Cuvântarea pe care Theotokis a pronunțat-o (rostit-o) la hirotonia sa, la care a fost de față și împărăteasa Rusiei, se păstrează publicată la Sankt Petersburg în paralel în trei limbi: rusă, greacă și franceză.

La 28 noiembrie 1786 a fost transferat la arhiepiscopia Astrahanului și Stavropolisului, **de unde nu se știe când și de ce a demisionat.** Sturdza menționează drept cauză a demisiei lui Theotokis următoarea: conducătorul armatei, principele Potemkin, l-a invitat odată pe Theotokis la un ospăț la care erau invitați și mulți generali și amirali ruși. Când însă înainte de începerea mesei Potemkin l-a rugat pe arhiepiscop să binecuvânteze masa, acesta a refuzat, pentru că masa era plină de cărnuri, într-o zi în care Biserica interzice mâncarea cărnii. Aceasta l-a nemulțumit pe Potemkin care a contribuit ca Theotokis să își părăsească arhiepiscopia. **Această povestire nu pare probabilă, dat fiind că Potemkin a murit în 1791, deci înainte de data plecării lui Theotokis din arhiepiscopia sa.** În Kiriakodromionul tipărit la Moscova în 1796 este numit „fost al Astrahanului și Stavropolisului”, iar din scrisorile inedite menționate mai jos este vădit că **deja în 1795 era la Moscova, deci demisionase din arhiepiscopia sa.**

După demisia sa Theotokis s-a dus la mănăstirea Sf. Daniil din apropierea Moscovei, unde a locuit în ultimii ani de viață, îngrijind scrierile sale pentru publicare. Informația lui Zaviras că după demisie a mers la Sankt Petersburg nu este corectă. La 31 mai 1800 a murit **la vârsta de aproximativ 70 de ani**, după cum se vede din epistolele sale inedite scrise din Moscova, și a fost înmormântat la mănăstirea Sf. Daniil. După alții a murit în 1805, iar după Sturdza în 1801 a fost invitat de către locuitorii din Kerkyra să preia Arhiepiscopia Kerkyrei și a murit la începutul secolului al XIX-lea, înainte de cel de-al șaptezecilea an de viață. Pe mormântul lui Theotokis a fost pusă următoarea inscripție redactată de către Evghenios Voulgaris:

„Este adevărat că buzele le-a închis, o, Nikiforos ierarhul.
Cel din care înainte curgeau șuvoaie de ambrozie,
însă cărțile frumoase și înțelepte pe care le-a lăsat în urmă
îi învață și tăcând pe cei care le studiază”.

Theotokis era cunoscător al limbilor elină, latină, franceză, italiană și rusă și

om de știință distins și orator excelent. Sturdza, care l-a cunoscut foarte bine pe Theotokis, îl caracterizează pe acesta după cum urmează: «Fizionomia lui Theotokis insufla noblete și severitate și avea chipul eroic al unui ascet și al unui Apostol. Fața sa arăta o răbdare neclintită. Când vorbea și când scria, tindea totdeauna și mai presus de toate spre [calitatea de a fi] ușor de înțeles și exact. Din această cauză toate scrierile lui sunt mărturisite de toți ca un model al acestor două virtuți ale cuvântului și ca [fiind] inimitabile din cauza limpezimii frazei și a intensității raționamentului». Foarte bine observă și Zaviras: «A fost un orator extrem de elegant, căci în el lucrau împreună firea și arta; foarte înțelept în cele ale filosofiei vechi și moderne, în cele ale teologiei nu era în urma nimănui din timpurile noastre și [era] un matematician foarte bun. Pentru acest cuvânt stau mărturie lucrările sufletului de filosof și teolog al acestuia». **Și Mayer: «Theotokis trebuie așezat între Korais și Voulgaris, deci între cei mai importanți greci din secolul al XVIII-lea, care, prin lucrările lor serioase au pregătit libertatea Greciei».**

Lucrările publicate ale lui Nikiforos Theotokis sunt următoarele:

1) *Cuvântări la Sfântul și Marele Post împreună cu alte câteva panegirice dedicatorii și funerare*, compuse și pronunțate de către ieromonahul Nikiforos Theotokis, și îndreptate cu grijă de către cel dintre ieromonahi Methodios Olympiotis, cel din Agyia. Leipzig, 1766. Această operă a fost retipărită în 1859 la Ierusalim.

2) *Elemente de fizică, adunate din (autori) moderni* de către ieromonahul Nikiforos Theotokis. Leipzig, 1766. În două volume.

3) *Lucrare de aur a lui Samuil Ravvi Iudeul mustrând rătăcirea iudeilor, tradusă mai întâi din arabă în latină iar acum din latină în limba cea de obște a grecilor.* Leipzig, 1769.

4) *Asceticele Cuviosului Părintelui nostru Isaac episcopul Ninivei Sirul*, cu aprobarea Preafericitului, Preasfințitului și Preaînțeleptului Patriarh al Orașului Sfânt Ierusalim și a toată Palestina domnul domn Efrem, Leipzig 1770. A fost retipărită de către Ioannis Spetsieris, Atena, 1895.

5) *Serie de cincizeci și unu de comentarii la Octateuh și la [cărțile] cele ale Regilor*, dată acum pentru prima dată tiparului, cu sprijinul Preaevlaviosului și Serenissimului Principe a toată Ungrovlahia Domnul Domn Grigorie Alexandru Ghica, prin grija ieromonahului Nikiforos Theotokis. Volumul întâi, conținând Pentateuhul. Leipzig, 1772. Două volume. Lucrarea se bazează pe un manuscris din secolul al XI-lea pe care Theotokis l-a luat de la Ghica și altul din 1104 pe care Theotokis l-a luat de la marele spătar Alexandru al lui Constantin. Încercările lui Theotokis de a găsi și alte manuscrise la Constantinopol și la Sfântul Munte s-au dovedit zadarnice. Unul din aceste manuscrise este deținut de Biblioteca Universității din donația lui Theoklitos Farmakidis¹⁹¹.

6) *Răspunsul unui ortodox către un frate ortodox despre violența catolicilor și despre cine sunt cei care au făcut ruptura și schismaticii și cei rupți. Și despre ceea ce în mod barbar se numește unire și uniți și despre cum trebuie ca ortodocșii să răspundă*

¹⁹¹ Cel mai somptuos, copiat pentru împăratul Alexios I Comnenul, l-a găsit F.I. Uspenski în Biblioteca Seraiului și l-a descris în 1904. Vezi mai departe, p. 264.

catolicilor. Halle, 1775. A fost retipărită în Kerkyra în 1851 de către P. Fokas și la Atena în 1853 de către Vretos.

7) *Orientalis ecclesiae responsio ad admodum reverendum Dom. Athanas. Demetrieveits*, 1776 și *Ad occidentalem ecclesiam defitientis contra se datam declarationem*, 1778.

8) *Cuvântare către majestatea sa imperială, pronunțată la 6 august 1779 de către Preasfințitul Arhiepiscop al Slavonionului și Chersonului domnul Nikiforos Theotokis în ziua hirotoniei sale ca arhiepiscop*. Această cuvântare a fost pronunțată în [limba] rusă iar apoi a fost tradusă în greacă și franceză și a fost publicată la Sankt Petersburg în aceste trei limbi. După Zaviras a fost pronunțată în greacă și tradusă în limba rusă de către Luca Sitskarev, traducătorul Sfântului Sinod. **În manuscrisul nr. 287 din Biblioteca din Ierusalim se găsește această cuvântare în limba greacă.** (s.n.)

9) *Dovedirea valabilității Cărilor Noului și Vechiului Testament și al adevărului din ele. Apărare sau desființare a cărții lui Voltaire numite Testamentul interpretat recent, tradusă din limba franceză la care s-au adăugat și niște note*, Viena, 1794. Că Theotokis a tradus această lucrare publicată anonim o dovedesc scrisorile cele inedite din Moscova.

10) *Kiriakodromion adică Interpretare și după aceasta cuvântare morală la Evanghelia citită în fiecare duminică în sfintele biserici ale ortodocșilor*. Alcătuită de Preasfințitul Arhiepiscop Nikiforos, fost al Astrahanului și Stavropolisului, Moscova, 1796. S-a retipărit la București în 1803, la Veneția în 1831, la Atena în 1854, la Tripolis în 1871, la Atena în 1885 și la Atena în 1901.

11) *Elemente de matematică din autori vechi și moderni, adunate de către Preasfințitul fost Arhiepiscop al Astrahanului Domnul Nikiforos*. Publicate cu generoasa cheltuială pentru a fi împărțite în dar celor care studiază în lăcașurile elene ale muzelor, de către preacinstiții și iubitorii de neam frați Zosimas, Moscova, 1798-1799. Trei volume.

12) *Kiriakodromion adică Interpretare și împreună cu ea cuvântare morală la Faptele Apostolilor care sunt citite în sfintele biserici ale ortodocșilor în duminicile cele de la Paști până la Cinzecime și la epistolele lui Pavel care sunt citite în celelalte duminici din tot anul*. Alcătuit de Preasfințitul Arhiepiscop Nikiforos fost al Astrahanului și Stavropolisului, Moscova, 1808. Două volume.

13) *Elemente de Geografie*, tipărite cu cheltuiala fraților Zosima și îmbogățite cu note și desene de Anthimos Gazis, Viena, 1804. În mod greșit în *Loghios Ermis* (1811, pag. 12 și 1812, pag. 170) menționează ca an al publicării 1803.

14) *Dezvoltarea [citatului] „Căci fiecare (om) va fi sărat cu foc, după cum orice jertfă va fi sărată cu sare”* către Eleftherios Mihail din Larissa. A fost scrisă la Viena în 1774 și a fost publicată pentru prima dată de către I. Sakkelion în revista *Sotir* (1889) după un manuscris care îi aparținea, iar apoi de către același având în vedere și manuscrisul nr. 1483 din Biblioteca Națională în lucrarea sa menționată mai sus.

15) *Despre mijlocirea Sfinților, că Biserica Apostolică a Domnului Iisus Hristos a primit că Sfinții sunt așezați ca mijlocitori către Dumnezeu prin Scripturile cele*

insuflate de Dumnezeu și prin Apostolii cei grăitori despre Dumnezeu. Această lucrare este menționată de Filitas ca fiind inclusă în colecția manuscrisă a lui Velios (*Pandora*, 9, pag. 280) și a fost publicată de către Sakkelion în lucrarea sa menționată, având în vedere manuscrisul nr. 1483 din Biblioteca Națională.

16) *Despre dacă s-a predicat Evanghelia în Lumea Nouă*. Este o scrisoare conținând răspunsul lui Nikiforos Theotokis către Neofytos Kavsoalyvitis, care îl întrebase „dacă s-a auzit în lumea cea nou apărută vocea cea universală a Apostolilor sau nu”. Această epistolă a fost scrisă la Leipzig (30 octombrie 1773) și a fost publicată mai întâi de către Sakkelion în lucrarea sa menționată. Autorul necunoscut al însemnărilor despre Theotokis din *Pandora* (vol. IV, p. 374) menționează și această lucrare ca fiind inclusă în colecția manuscrisului lui Velios. De asemenea, Zaviras menționează între lucrările inedite ale lui Theotokis „o epistolă către Neofytos Peloponesianul”. Acest Neofytos este fără îndoială cel numit după aceea Kavsoalyvitis, din cunoscuta mănăstire de la Athos (v. Zaviras, p. 484). **Însă scrisoarea inedită pe care a avut-o înaintea ochilor Zaviras nu era cea de mai sus, pentru că, după Zaviras, începe „Nimic straniu dacă cel care critică atâtea și atâtea”, în timp ce cea de mai sus începe „Căci orice nedumerire este arătată”, iar niciunde în ea nu apare expresia „Nimic straniu etc.”** Din cele de mai sus este vădit că Theotokis a scris scrisori adresate lui Neofytos, dintre care una este cea publicată de Sakkelion și alta cea menționată ca inedită de către Zaviras.

17) Scrisoare către Eleftherios din Larissa, scrisă din Bratislava (Breslau) la 8 septembrie în anul 1774 și începând: „La două probleme, din care una este legată de suflet iar cealaltă din Sfintele Scripturi”. **Și această epistolă a fost publicată de Sakkelion** în lucrarea sa amintită după același manuscris.

Efstathios Vulismas, găsind într-un manuscris al școlii grecești din Odesa o scrisoare a lui Nikiforos, a publicat-o pe aceasta în ziarul bisericesc din Odesa (1877), apoi i-a trimis-o lui Sakkelion, care a publicat-o a doua oară în lucrarea sa de mai sus. Această scrisoare a fost scrisă din Moscova la 14 septembrie în anul 1793 și este adresată unui anume Eleftherios, probabil cel din Larissa, căruia Theotokis îi transmite condoleanțe pentru moartea fratelui său.

În sfârșit, după Vretos [corect: după Sathas], Theotokis este autorul traducerii anonime publicate în 1770 a comentariului lui Theofylactos la Evangheliile (vezi și Goudas, *Op. cit.*).

Zaviras menționează următoarele lucrări inedite ale lui Theotokis:

- 1) Aritmetică.
 - 2) Despre forța electrică.
 - 3) Despre fizica meteorului.
 - 4) Metafizica după sistemul celor moderni.
 - 5) Epistolă către Neofit Peloponesianul.
 - 6) Epistolă enciclică către răscolnicii din Rusia care se găseau în eparhia sa.
 - 7) Explicarea cuvântului împotriva răscolnicilor la revenirea acestora.
 - 8) Cuvântare pronunțată în rusă în Duminica Ortodoxiei la Poltava, în Rusia, în limba rusă.
- Iar Sathas menționează optsprezece epistole inedite în limbile italiană și greacă

păstrate în arhiva bisericii Sfântul Gheorghe din Veneția, scrise între anii 1772-1774 și Goudas câteva epistole ale lui Theotokis păstrate la S. Ionomu (vol. II, pag. 61).

Demn de o atenție specială <este> **manuscrisul nr. 1335 din Biblioteca Universității** care, fiind scris în secolul al XVIII-lea cuprinde, în afară de lucrarea „Dialogul despre viață și moarte al lui Nicolae Mavrocordat Constantinopolitanul” (f. 1a-4b) și „Epistolele preaițeleptului domn Anastasios Gordios din Agrafa, din satul numit Varniana” (f. 6a-14b), **zece epistole cu totul ale lui Nikiforos Theotokis (f. 15a-43b), în următoarea ordine.**

1. (f. 15a-16a) **Nikiforos către Eleftherios Mihail din Larissa**, să faci bine.

Inc. Îmi ceri, preaiubite prieten Eleftherios, dezvoltarea cuvântului evanghelic care spune.

2. (f. 16a-18a). **Nikiforos către același Eleftherios din Larissa**, salutare.

Inc. La două probleme, din care una este legată de suflet iar cealaltă din Sfintele Scripturi ai cerut să afli rezolvarea.

3. (f. 18a-21b) **Nikiforos către Eleftherios Mihail din Larissa**, să faci bine.

Inc. Ai scris că ți s-au ivit nedumeriri, trei la număr, din contactul cu Parthenios.

4. (f. 21b-22a). **Preasfințite și de Dumnezeu împodobite Stăpâne.**

Inc. Fie după putere, fie după cugetare de la Dumnezeu pentru oameni.

5. (f. 22a-22b) **Nikiforos către Eleftherios Mihail din Larissa**, să faci bine.

Inc. Ispitele în viață și capcanele în lume apar pretutindeni.

6. (f. 22b-23b). **Același către același.**

Inc. Tot așa și voi cei mai tineri, spune de trei ori fericitul Petru, supuneți-vă celor mai în vârstă.

7. (f. 23b-24b). Fără titlu și semnătură. Pare a fi o scrisoare a lui Theotokis.

Inc. Cele în legătură cu păcatele cele care se iartă se împart în chip întreit.

8. (f. 24b-33b). **Despre mijlocirea Sfinților, că Biserica Apostolică a Domnului Iisus Hristos a primit că Sfinții sunt așezați ca mijlocitori către Dumnezeu prin Scripturile cele insuflate de Dumnezeu și prin Apostolii cei grăitori despre Dumnezeu.**

Inc. Nu este așa, preaiubite fiu al meu întru Hristos.

9. (f. 35b). Fără titlu. Semnătură Nikiforos ierodiamonul.

Inc. Învățătorule, mult și adesea am deranjat.

10. (f. 36a-38b). **Nikiforos către preainvățatul ierodidascăl Neofytos**, să faci bine.

Inc. Orice nedumerire este arătată spre a fi rezolvată.

11. (f. 38b-40b). **Către preainvățatii și preadoriții mei părinți și ierodidascăli Evghenios ierodiamonul și Nikiforos ieromonahul**, închinăciune cu tot respectul și evlavia datorată și sărutarea cea întru Hristos, din mijlocul sufletului.

Semnătură: Cunoașteți mâna.

Din răspunsul următor al lui Theotokis devine clar că **mâna cea cunoscută este cea a lui Neofytos Kavsokalvitis.**

12. (f. 40b-43b). **Nikiforos ieromonahul Theotokis către preainvățatul ierodidascăl Neofytos**, să faci bine.

Inc. A vorbi și a judeca cele despre Dumnezeu și cele Divine [este un lucru] foarte înalt și înfricoșător.

Dintre aceste **zece** scrisori ale lui Theotokis **1, 2, 8 și 9 au fost deja publicate de către Sakkelion** din manuscrisul nr. 1483 al Bibliotecii Universității, iar **3, 4, 5, 6, 7 și 12 sunt încă inedite.**

Conținutul acestor epistole, mai ales al celei dintâi și a celei de-a douăsprezecea, în care sunt dezvoltate subiecte legate de Sfânta Euharistie, este extrem de important și demn de publicat. **Din datele la care sunt semnate aceste epistole putem stabili cu exactitate perioada șederii în Germania a lui Nikiforos și apoi întoarcerea acestuia la Iași, despre care existau îndoieli, precum și data acestei întoarceri.**

Nu mai puțin demn de atenție este manuscrisul nr. 158 (din secolul al XVIII-lea) de la Biblioteca Parlamentului, **care conține în total 15 scrisori ale lui Theotokis către Theodoros și Theodoritos, autorul unui comentariu la Apocalipsa lui Ioan.** Dintre aceste scrisori 1, 3, 4, 7, 9, 11, 13, și 15 sunt adresate lui Theodoros, iar 2, 5, 6, 8, 10, 12 și 14 lui Theodoritos și **toate sunt inedite.**

Prima dintre aceste scrisori a fost scrisă la 16 mai 1795 și ultima la 3 decembrie 1798, toate fiind scrise la Moscova și învărtindu-se în jurul aceluiași subiect: **publicarea comentariului lui Theodoritos la Apocalipsa lui Ioan.**

După cum se vede, Theotokis a scris și alte trei sau patru scrisori către aceiași în legătură cu acest subiect, care s-au pierdut, după cum reiese din textul scrisorilor păstrate. Manuscrisul poartă în afară următorul titlu: „**Scrisori critice ale venerabilului Nikiforos Theotokis din Moscova, trimise lui Theodoritos cel dintre ieromonahi și lui Theodoros cel dintre negustori, vărul acestuia, despre interpretarea făcută de același Theodoritos la Apocalipsa lui Ioan Teologul, iar [originalele] autografe au căzut în mâinile mele în marea Lavră a părintelui Neofytos Skortos.**”

Conținutul acestor scrisori, care ocupă 26 de pagini, este, pe cât posibil pe scurt, următorul:

Scrisoarea întâi. Theotokis, aflând dintr-o scrisoare a lui Theodoros către el de redactarea de către dascălul Theodoritos a unui comentariu la Apocalipsă îl roagă prin prezenta pe Theodor să îi trimită acest comentariu, pentru ca astfel să facă o judecată corectă în legătură cu valoarea lui.

Scrisoarea a doua. Theotokis, primind o parte a comentariului și citindu-l îi scrie lui Theodoritos îndemnându-l să o publice pe acesta doar dacă interpretarea s-a făcut din inspirație Divină, după cum susține, altfel să nu publice lucrarea și indică corecturile necesare în caz de publicare.

Scrisoarea a treia. Îi scrie lui Theodoros care trebuie să fi aflat, după cum cred, părerea sa despre publicarea comentariului din epistola către Theodoritos, rugându-l să îi trimită din nou manuscrisul cu corecturile indicate în scrisoarea către Theodoritos pentru verificare. La sfârșit subliniază ușurința de a fi dat la tipar dacă, într-adevăr acest comentariu este produsul unei inspirații și descoperiri Divine.

Scrisoarea a patra. Îi scrie din nou lui Theodoros subliniind că, dacă lucrarea provine într-adevăr dintr-o revelație, nu trebuie să fie corectată, ci să rămână așa cum este. Totuși, se miră cum de Theodoros susține că Theodoritos „nu le-a luat deloc din

alte cărți”, în timp ce Theodoritos îi folosește ca surse pe Arethas și pe Andreas, pe Gordios și pe Evdokia. La sfârșit roagă să i se trimită lucrarea cu corectura.

Scrisoarea a cincea. După primirea și lecturarea unei părți a lucrării lui Theodoritos îi scrie acestuia subliniind că lucrarea, dacă într-adevăr provine dintr-o descoperire Divină, cum se susține, despre care numai el poate ști, trebuie să fie publicată în esență neschimbată, un bărbat înțelept și credincios asumându-și corectura stilului și structurarea întregului, **altfel nu trebuie să fie publicată, pentru că va produce daune grave.**

Scrisoarea a șasea. Scriind din nou către Theodoritos îi spune că va citi cu plăcere caietele părții a doua când le va primi, și că venirea lui Theodoritos la Moscova pentru a se înțelege personal nu este necesară, nici ușoară. În sfârșit, se bucură pentru că, după cum Theodoritos scrie, ierodidascălul Dorotheos a spus că interpretarea este de la Duhul Sfânt, deoarece întru mult contează părerea unui astfel de bărbat.

Scrisoarea a șaptea. Scriind către Theodoros îi motivează întârzierea răspunsului și îl roagă să îi trimită caietele părții a doua a interpretării, indicându-i acestuia modul de trimitere.

Scrisoarea a opta. Informat de boala lui Theodoritos își exprimă prin prezenta întristarea și părerea că Dorotheos se îndoiește și el de interpretare din insuflare. Din cauza îndoielii cu privire la insuflarea interpretării și din cauza bătrâneții nu poate să își asume corectura acestei lucrări. În sfârșit subliniază că armenii sunt eretici, diferind de ortodocși în dogmă și nu în obiceiuri, cum crede Theodoritos.

Scrisoarea a noua. Îi scrie lui Theodoros întărindu-l pe acesta în răbdare și subliniind că nu există grabă în legătură cu cumpărarea și trimiterea cărților despre care îi scrisese.

Scrisoarea a zecea. Informat că scrisorile trimise lor cu ceva [timp] înainte s-au pierdut de la poștă fiind pierdut tot sacul cu scrisori, îi scrie din nou lui Theodoritos repetând aceleași [lucruri]. Îi arată că interpretarea trebuie corectată și după aceea să îi fie trimisă lui și lui Dorotheos Vulismas, pentru ca acesta să o arate și la Constantinopol. În sfârșit, cere dacă și el crede, ca și Theodoros că publicarea interpretării sale la Apocalipsă este foarte necesară pentru epoca de acum.

Scrisoarea a unsprezecea. Scriindu-i lui Theodoros, observă că ezitarea de după citirea primei părți devine acum, după citirea celei de-a doua mai mare, pentru că în aceasta există contradicții și interpretări din dicționare. În sfârșit se justifică din nou de ce nu și-a asumat corectura **și îndeamnă, de vreme ce au decis să o tipărească, lucru care este imposibil la Moscova, să tipărească lucrarea la Leipzig și să trimită apoi niște exemplare la Moscova.**

Scrisoarea a douăsprezecea. Îi scrie lui Theodoritos expunând motivele care l-au convins că interpretarea nu este din inspirație Divină și îndemnându-l, dacă insistă cu publicarea, să publice doar acele părți care consideră că sunt într-adevăr din descoperire, omițându-le pe acelea care sunt produse ale gândirii omenești. În sfârșit îl roagă să îi trimită și partea a treia.

Scrisoarea a treisprezecea. Scriindu-i lui Theodoros observă că sunt corecte cele scrise de el, că, chipurile, la început Theotokis era în favoarea comentariului

lui Theodoritos, iar acum împotriva acestuia. Lectura scrisorilor sale îl va convinge pe acesta de aceasta, **iar dacă nu are scrisorile le poate primi de la Theotokis, care a ținut copii.** Apoi repetă motivele pentru care nu a acceptat corectura și îngrijirea ediției comentariului și îl laudă pentru că spune în scrisoarea sa că îi va trimite lui Theotokis și cea de-a treia parte a comentariului.

Scrisoarea a paisprezecea. Scriindu-i lui Theodoritos îl anunță că împreună cu prezenta îi trimite lucrarea lui Zoernicav și 50 de groși și roagă să îi trimită și cea de-a treia parte a comentariului.

Scrisoarea a cincisprezecea. Scriindu-i lui Theodoros îi declară că nu este deloc deranjat în contra sa și că scrisoarea lui Theodoritos, după care „nu numai din milostivirea Divină ci și prin studiu și cercetare și osteneli” a scris comentariul la Apocalipsa lui Ioan, clarifică întreaga chestiune și îi justifică bănuielele.

Nu poate exista nicio îndoială că în scrisorile de mai sus este vorba despre Apocalipsa arhimandritului Theodoritos Athanasie din Ioannina, publicată la Leipzig în 1800. Zaviras spune despre acesta (pag. 322): „a redactat o interpretare la Apocalipsă și a publicat-o la Leipzig (unde de multe ori m-am întâlnit cu el) având acest titlu: *Interpretare la Sfânta Apocalipsă a lui Ioan Teologul redactată de un (om) evlavios, condus în această (lucrare) sfântă de o putere mai tainică, al cărui nume și clasă are următoarele numere capitale 40 βρη'. βρηγ'*, acum pentru prima dată publicată spre folosul celor care iubesc adevărul. Leipzig 1800, in folio”.

Din aceste scrisori este vădit, pe lângă altele că: **1. Theotokis nu s-a născut în 1736, după cum acceptă cei mai mulți care s-au ocupat de viața lui, ci în 1731, cum acceptă unii, de vreme ce în aceste scrisori spune că se apropie deja de cel de-al 70-lea an și 2. că traducerea lucrării Dovedirea valabilității Cărilor Noului și Vechiului Testament etc. a fost făcută de Theotokis, de vreme ce în cea de-a treia scrisoare îi spune lui Theodoros că îi trimite două exemplare din lucrarea cea împotriva lui Voltaire, pentru a păstra el unul iar celălalt să îl dea lui Theodoritos. Așa încât, după acestea, părerea unora că traducerea acestei lucrări din franceză nu a fost făcută de Theotokis, este greșită.**

Din manuscrisul nr. 1335 al Bibliotecii Universității public mai jos cele șase scrisori inedite ale lui Theotokis conținute în acesta, considerând conținutul acestora demn de publicare și de studiu, nu numai spre înțelegerea și luminarea celor privitoare la Theotokis, ci și a învățăturii în general în acea epocă a Bisericii. Atrag în mod special atenția cititorului asupra conținutului primei și al celei de-a douăsprezecea scrisori, în care sunt dezvoltate chestiuni serioase legate oricum de modul de a gândi și a pune problemele propriu teologiei scolastice, având însă o mare valoare și dovedind educația teologilor acelei epoci. (*Nea Sion*, p. 418-431)

* * *

Bibliografia greacă n-a încetat să sporească, pe de o parte prin noile ediții ale cărților sale, însoțite de prefețele celor ce le-au îngrijit (cea mai recentă fiind a Cuvântărilor din insula Corfu editate la Lipsa în 1766, reeditate la Ierusalim în 1859 și la Atena în 1997), pe de alta prin referințele incluse în istoriile literaturii

neoeleene, apărute după cele ale lui Jakovakys Rizos Neroulos și Alexandros Rizos Rangavis (cf. numele cum apar la Elena Lazăr, în *Panorama literaturii neoeleene*. Cuvânt înainte Prof. K. Mitsakis, București, Editura Omonia, 2001), precum aceea a lui Dimaras, publicată prima oară în 1948¹⁹².

În 1927 s-a publicat la Atena în *Ἑγκυκλοπαιδικὸν λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη* [Lexiconul enciclopedic Elefterudaki], tomul VI, un scurt articol semnat A.K., inițialele lui **Aristos Kampanis**, unul din cei doi autori (al doilea fiind Voutieridis) ai **primelor două istorii ale literaturii neoeleene scrise în limba greacă și de autori greci**¹⁹³. El are următorul conținut:

„Ierarh și dascăl al Neamului (1736-1800). Numele său de mirean era Nicolaos. A studiat la universități italiene filosofia și matematica. Întorcându-se în Kerkyra (1756) a fost hirotont monah după câțiva ani (1762). Distingându-se ca retor bisericesc și dascăl de greacă veche și de matematică a fost chemat la Constantinopol, unde a fost numit predicator al Marii Biserici. Mai târziu a mers la Iași, unde a devenit director al așa-numitei Școli Domnești, însă în 1765 a plecat la Leipzig. În 1779 i-a urmat prietenului său Evghenios Vulgaris, care demisionase, la arhiepiscopia Slavinionului și Chersonului. Apoi a fost transferat la episcopia Astrahanului și Stavropolisului, unde a acționat pentru convertirea multor musulmani la creștinism și a obținut și întoarcerea la Ortodoxie a patru mii de răscolnici. În cele din urmă, demisionând, s-a retras la Moscova. Dintre multele lucrări ale lui Nikiforos Theotokis foarte cunoscută este cea intitulată «Kiriakodromion, adică interpretare și omilie la Evanghelia din fiecare duminică», redactată într-o katharevusa mai simplă și cuprinzând interpretarea pericopelor din Evanghelie citite în biserici în fiecare duminică (prima ediție Moscova, 1796, două volume) și «Kiriakodromion adică interpretare și după aceasta învățătură morală la Faptele Apostolilor» (Moscova, 1808, două volume). Alte lucrări ale sale sunt «Elemente de matematică», «Elemente de geografie», «Aritmetică», «Despre forța electrică», «Metafizica», de asemenea discursuri, enciclice, epistole și interpretări.”

Lexiconul enciclopedic a fost reeditat la Atena în 1964.

În 1953, **Basileios N. Tatákis** a publicat la Atena o antologie de 356 de pagini cu texte din Skufos, Miniatis, Voulgaris, Teotokis în „Βασική βιβλιοθήκη” [Biblioteca fundamentală], care nu ne-a fost accesibilă. Nu știm dacă autorul

¹⁹² Nu-l găsim la Voutieridis și nici la Linos Politis, *A history of modern Greek literature*, Oxford, At the Clarendon Press, ed. I, 1973, ed. II, cu corecturi, 1975; versiunea greacă *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας* ed. I, Atena, 1978, ed. II, 1979.

¹⁹³ În ediția a doua a *Panoramei...* doamnei Elena Lazăr, din 2001, sunt indicate încă 13 titluri de istorii ale literaturii neoeleene apărute după a lui Dimaras, precum și 4 titluri de autori străini alături de Hesserling, Knös, Lavagnini și Miranbel: *La literatura griega medieval y moderna* (Barcelona, 1966), *Storia della letteratura neogreca*, Torino, 1971, *La littérature grecque moderne*, Paris, 1985 și *An Introduction to Modern Greek Literature*, Oxford, 1994.

acestei antologii este una și aceeași persoană cu Basile Tatakis, autorul primei sinteze consacrate filosofiei bizantine ca supliment la marea *Histoire de la philosophie* a lui Émile Bréhier, tradusă și în românește de Eduard Florin Tudor (Nemira, 2010).

De o importanță cu totul deosebită este articolul de două pagini (cu literă foarte economicoasă) consacrat în 1985 lui Nichifor Teotoke de *Enciclopedia educațională greacă. Dicționar biografic universal* [Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια. Παγκόσμιό Βιογραφικό Λεξικό], volumul 4, Atena, Editura Athinon, 1985, p. 73-74. Este semnat de savantul **H.G. Patrinnellis** și a reprezentat, la data apariției, un summum a ceea ce știința greacă reușise să adune în decurs de două secole. Îl punem de aceea și la dispoziția cititorilor români, cu concursul aceluiași distins traducător, din a cărui bibliotecă face parte:

„Theotokis, Nikiforos (Kerkyra, 1731 – Moscova, 1800). Dascăl al Neamului. Descendent al familiei nobiliare Theotokis din Kerkyra, a studiat pe lângă Ieremias Kavadias, cel mai bun „ellinodidascāl” din Kerkyra din vremea aceea. În 1748, la vârsta de doar 17 ani a fost hirotont diacon, neregularitate care a avut drept consecință abținerea de la orice act cultic, până a ajuns la vârsta legiuită.

În perioada 1749-1754 a studiat medicină și fizică și matematică la Universitățile din Padova și Bologna. După întoarcerea sa în Kerkyra (1754) a început să predea lecții unui mic cerc de elevi. În 1758, împreună cu Ieremias Kavadias a fondat „Seminarul de Obște” într-o clădire pe care le-a pus-o la dispoziție comunitatea din Kerkyra. La această școală erau predate cursurile [numite] „enciclice” (gramatica, retorica, filosofia, matematica) și în cel de-al doilea an de funcționare a sa reunise deja 50 de elevi. A întâmpinat însă reacția autorităților bisericești catolice ale insulei, care au încercat să închidă școala sau să o ia sub controlul lor, lucru pe care, în cele din urmă, nu l-au reușit grație abilei gestionări a chestiunii din partea guvernatorului venețian și al Kerkyrei. În paralel cu activitatea sa didactică, Theotokis s-a dedicat cu mult succes prediciei.

În 1761 Theotokis a fost invitat de către patriarhul Ioannikios III să își asume directoratul Școlii Athoniada, însă reacții neprevăzute au zădărnicit realizarea acestui proiect. În 1762 sau 1763 se afla deja în Constantinopol, găzduit de Grigorie Ghica, pe atunci mare dragoman al Porții care, atunci când, în anul următor (1764), a devenit domn al Moldovei și a reînnoit „Academia Domnească” de la Iași, l-a invitat pe Theotokis să își asume directoratul instituției. Acolo, acesta din urmă a predat fizică și matematică, dar nu pentru mai mult de un an. Pentru că, după cum scria el însuși, motivul pentru care și-a părăsit patria a fost tipărirea cărților sale. Astfel în 1766-1767 se afla la Leipzig, unde a publicat o serie de discursuri bisericești și Elementele de Fizică.

În următorii opt ani și-a schimbat adesea domiciliul, fără să fie cunoscute motivele acestor mutări succesive: Constantinopol (1767-1768), Leipzig (1770-1773), Viena (1773-1774), Bratislava (1774-1775).

Între timp, în 1772, comunitatea greacă din Veneția îl alesese mitropolit al

Filadelfiei, în speranța că noul ei conducător bisericesc, cu prestigiul de care dispunea, ar fi reușit să scoată comunitatea de sub controlul pe care i-l impusese papa și fusese acceptat de către autoritățile venețiene (1761). Theotokis însă, având o experiență amară în legătură cu confruntările cu Biserica Catolică, a cerut să fie inversată seria acțiunilor: mai întâi să aibă grijă grecii din comunitate, făcând presiuni pe lângă autoritățile venețiene să înlăture tutela, și atunci el va accepta demnitatea care i se oferea. În cele din urmă, după o lungă corespondență cu conducerea comunității Theotokis a refuzat definitiv onorabila invitație (1774).

În iulie 1775 Theotokis se găsea la Iași, ca director al „Academiei Domnești”. Revenirea la vechiul său post nu era, cu siguranță, fără legătură cu faptul că din 1774 domn al Moldovei era din nou prietenul și protectorul lui, Grigorie Ghica. Însă și cel de-al doilea interval de timp al său la școală a fost scurt. Reacții din partea unor profesori de litere, intrigă care se răspândeau spre cercul domnitorului și neîncrederea răspândită în legătură cu lecțiile „moderne” pe care le predă Theotokis l-au silit să părăsească Iașul „noaptea, ca un evadat”, după mărturia lui Moesiodax, care i-a urmat la directoratul școlii (1776). Fusese, de altfel, invitat în Rusia de către compatriotul său Evghenios Vulgaris [care era] deja arhiepiscop al Slavinionului și Chersonului, cu sediul la Poltava în Ucraina.

Acolo, din 1777, Theotokis a lucrat pentru a face să funcționeze un seminar teologic și în general, pentru educația refugiaților ortodocși din Răsăritul ocupat de turci, proaspăt instalați în Ucraina.

După demisia lui Vulgaris (1779) Theotokis l-a urmat în scaunul arhiepiscopal. Hirotonia sa a avut loc la Sankt Petersburg, într-o ceremonie oficială, la care a fost prezentă și împărăteasa Ecaterina a II-a. Nu se știe din ce motiv, a fost transferat în 1787 la îndepărtata Arhiepiscopie a Astrahanului și Stavropolisului (lângă [Marea] Caspică), însă în 1792 a demisionat și s-a retras la Mănăstirea Sfântului Daniil, lângă Moscova.

În sfârșit trebuie consemnat că Theotokis, prin testamentul său, a lăsat o sumă importantă pentru reorganizarea Școlii Athoniada, căreia i-a lăsat și biblioteca sa. În 1805 această bibliotecă a fost mutată la școala patriarhală de la Xirokrini, în Constantinopol.

Scrierile lui Theotokis pot fi împărțite în două categorii, care corespund dublei calități a autorului lor: de teolog și de fizician și matematician.

Între lucrările sale teologice se includ *Cuvântări la Sfântul și Marele Post* (1766), care au fost rostite în Kerkira în perioada 1754-1760. O lucrare similară este *Kiriakodromion* (1796) care până astăzi s-a republicat de cel puțin 15 ori și a fost tradus în românește (1801) și în turcă (karamanlidică, 1817). **Trebuie menționat că Theotokis, pledând în prefața lucrării sale, pentru limba simplă dar fără termeni străini și „vulgarisme”, folosește pentru prima dată termenul „katharevusa”.**

Dintre celelalte lucrări teologice ale sale merită menționate edițiile de texte patristice (ale lui Isaac Sirul, ale comentatorilor cărților Vechiului Testament) și eseurile sale teologice – originale sau traduse – împotriva iudeilor, împotriva uniților, împotriva ereziei rascolnicilor, împotriva lui Voltaire.

Cea mai importantă lucrare a lui Theotokis sunt *Elemente de fizică adunate de la moderni* (2 vol. 1766-1767). Este vorba nu numai despre primul manual de fizică din bibliografia neogreacă, ci și cel mai bun din perioada de dinainte de revoluție. „Modernii”, din care Theotokis și-a adunat materialul său sunt Copernic, Descartes, Galilei, Newton, Wolf și mulți alții. Nu este vorba, oricum, despre o compilație obișnuită de popularizare, pentru că Theotokis contribuie în mod creator nu numai restructurându-și materialul în 60 de capitole, dar și adăugându-și aprecierile și observațiile sale și redând pentru prima dată în greacă o serie de termeni de fizică, dintre care mulți au fost consacrați (de ex. forța centrifugă și centripetă ș.a.). Urmărind, de altfel, predarea mai pe înțeles pentru elevul acelei epoci a chestiunilor de fizică modernă cu care se întâlnea pentru prima dată (mecanică, acustică, magnetism, electricitate etc.) și-a îmbogățit cartea cu multe planșe și peste 280 de desene elocvente.

Trebuie consemnat și că Theotokis este cel dintâi învățat grec care a acceptat și a predat sistemul heliocentric al lui Copernic, în timp ce alți contemporani ai săi și „filosofi” mai vechi – ca Evghenios Vulgaris, Vikentios Damodos, Hrisanthos Notaras – au ezitat să îl adopte, crezând că vine în antiteză cu cosmologia Vechiului Testament.

Dintre celelalte manuale didactice ale lui Theotokis trebuie menționate *Elementele de matematică adunate de la cei vechi și cei moderni* (3 vol., 1798-1799), care în formă manuscrisă se afla în uzul școlar cel puțin din 1764. La fel în manuscris circulau și *Elementele de geografie* mult înainte de a fi publicate în 1804 (cu adaosuri ale lui Anthimos Gazis). **Prima parte a acestei lucrări constituie de fapt un manual de cosmografie și astronomie, în timp ce cea de-a doua se referă la geografia fizică și politică.**

În sfârșit, merită consemnat că – față de Vulgaris și de alți învățați – Theotokis folosește limba simplă cultă a epocii sale și în lucrările sale științifice, pentru a nu adăuga – după cum explică – dificultatea lingvistică la cea pe care o aveau prin natura lor chestiunile predate de fizică și matematică.

BIBLIOGRAFIE: Zoi Muruti-Ghenaku, *Nikiforos Theotokis (1731-1800) și contribuția acestuia la educația neamului*, Atena, 1979.

Sunt de retușat în acest admirabil text (pe lângă adăugarea **traducerilor în limba rusă**, omise de autor) două lucruri: în momentul de față, când avem adevărata explicație a plecării sale de la Iași, ea trebuie preferată celei din *Apologia* lui Moesiodax, iar opera științifică, atât de prețuită – și pe drept – de autorul articolului, rămâne totuși legată de timpul în care a apărut, încheindu-și rostul odată cu trecerea acestui timp. În vreme ce scrierile sale teologice, mult prea repede expediate, continuă să-l păstreze alături de noi, ca pe un contemporan al tuturor generațiilor. La ele suntem obligați să revenim ori de câte ori vrem să înțelegem mai bine ceea ce avem de făcut în zilele noastre pentru ca mesajul evanghelic să ajute, pentru încă odată, ieșirea omului dintr-un impas

cu mult mai primejdios decât cel în care ajunsese pe vremea venirii în lume a Mântuitorului.

Am amintit deja contribuțiile celor două doamne din Grecia, Eleni Kukku și Zoi Muruti-Ghenaku, datorită cărora s-a inaugurat etapa contemporană a cercetării propriu-zise, menită a lărgi orizontul cunoașterii prin contribuțiile majore care li se datorează.

De un mare folos pentru realizarea uneia dintre dorințele lucrării de față, aceea de a pune știința și teologia din România la curent cu ceea ce se înfăptuiește în patria lui Nichifor Teotoke, este textul postat pe internet de dl M. **Patiniotis**, autorul uneia dintre cele două teze de doctorat care au fost susținute la Universitatea din Atena în legătură cu **opera de om de știință** a marelui „luminător” al neamului său. Îl reproducem integral și în limba noastră, mai ales că în cuprinsul lui avem trimiteri la monografia doamnei Zoi Muruti-Ghenaku și la studiul (și ediția de scrisori) a doamnei Eleni Kukku, deocamdată inaccesibile la noi (în afară de cel ce semnează volumul de față, care a putut folosi versiunea românească integrală a tezei doamnei Muruti-Ghenaku, realizată de domnul Mihai Țipău după textul original, postat pe internet):

„Nikiforos Theotokis (1731, Kerkyra – 1800, Moscova)

Nikiforos Theotokis s-a născut în 1731 în Kerkyra. Și-a făcut studiile [numite] „enciclice” pe lângă Ieremias Kavadias, același om care a fost și dascălul lui Evghenios Voulgaris. Pe la vârsta de 18 ani pleacă în Italia, unde urmează cursuri la universitățile din Padova și Bologna. [*Elemente*, II, 242] Obiectul studiilor sale este matematica și filozofia fizică. După cum rezultă din referirile sale în *Elementele de fizică*, între profesorii săi s-au numărat Giovanni Poleni (1683-1761) și Eust. Zanotti (1729-1782). Primul era profesor de astronomie, filosofie și fizică experimentală la Universitatea din Padova. Era adept al lui Descartes și s-a ocupat de arhitectură și arheologie. Pe lângă el, Theotokis a avut ocazia să urmărească experimente care aveau legătură cu disputa privind existența *vis viva*. Cel de-al doilea s-a născut și a trăit la Bologna. S-a ocupat cu matematica, astronomia și hidrostatica. Era considerat un expert în lucrările împotriva inundațiilor. Sub îndrumarea lui, Theotokis a făcut observații astronomice din observatorul de la Bologna [*Elemente*, 264, nota (a)]. În afară de aceste informații, însă, pe care le obținem chiar din lucrarea lui Theotokis, nu cunoaștem alte detalii despre șederea sa în Italia și studiile pe care le-a făcut acolo.

În 1754, tânărul Nikiforos s-a întors în orașul său natal. Nu este clar în ce măsură este valabil punctul de vedere al biografei sale Zoi Muruti-Ghenaku că „din acea perioadă neliniștea personală a lui Theotokis și scopul principal al operei sale a fost modul în care grecii subjugăți ar putea exersa «elementele» științelor și urmări progresele Europei” [Muruti-Ghenaku, 1979, 8]. Sigur este că, întorcându-se în patria sa hotărăște să înființeze o școală care să ofere educație superioară. Probabil că nu este întâmplător faptul că, cu doar patru ani mai devreme, odată cu moartea

lui Damodos, a încetat să funcționeze școala pe care el o fondase în Havriata, în Kefalonia.

Inițial Theotokis predă lecții la el acasă. „Colegiul de obște”, o școală comunitară a cărei organizare și direcție a preluat-o, a început să funcționeze în 1758, și la întemeierea sa a colaborat cu vechiul său dascăl Ieremias Kavadias. Potrivit mărturiei supervisorului general Francesco Grimani, „în 1759 s-a deschis Școala comunității în principal sub direcția unui tânăr monah grec, părintele Nikiforos Theotokis. [...] Acest monah a studiat la Padova și la Bologna. A revenit în urmă cu cinci ani cu prestigiul unui om de știință și a început imediat să țină un fel de școală particulară în locuința lui” [*Ibidem*, 3]. Încă de la cursurile pe care le predă acasă, Nikiforos a avut grijă să pună un accent deosebit pe predarea filosofiei fizice și a matematicii, «potrivit sistemului celor moderni». Această predare a fost sistematizată în „Colegiul de obște”, după cum reiese din programul de studii și manualele care se păstrează din acea perioadă. În același timp, Ieremias Kavadias și-a asumat predarea lecțiilor de gramatică și metafizică, în timp ce profesori vorbitori de italiană și-au asumat predarea limbii și literaturii latine [*Ibidem*, 85-101].

Theotokis constituie un exemplu tipic de învățat care, după studiile în universitățile italiene, se întoarce în orașul său natal și caută să obțină recunoașterea societății locale prin activitatea sa didactică. Predarea matematicii contemporane și filosofiei fizice îl înconjoară pe Theotokis cu faima modernității și îi sporește prestigiul intelectual.

Însă tipică este și înclinația sa spre Răsărit: în timp ce încă predă la școala pe care o întemeiasse el însuși, primește o invitație din partea Patriarhului Ioannikios să ia conducerea [școlii] Athoniada, care încetase să funcționeze la scurt timp după plecarea lui Voulgaris. Biografa sa atribuie această invitație difuzării faimei lui ca profesor de științe. În același timp, însă, menționează faptul că persoana care a acționat în cercurile patriarhale pentru încredințarea acestei misiuni lui Theotokis nu este nimeni altul decât principele fanariot Grigorie Ghica, protector și al celui alt învățat de seamă al epocii, Evghenios Voulgaris. Mai mult, întrucât consultările au avut loc în perioada 1761-1762, în care Ghica avea relații strânse cu Voulgaris, nu putem să evităm presupunerea că persoana din spatele acestor proiecte este însuși Voulgaris. Însă prin intervenția fostului patriarh Serafim, care, în acel timp, era monah la Athos, planurile sunt anulate din motive necunoscute [*Elemente*, „Dedicație”]. Cu toate acestea, Theotokis părăsește Kerkyra și merge la Constantinopol, unde îl găsim că este găzduit în casa lui Ghica împreună cu compatriotul său Evghenios.

Nu avem detalii privind șederea sa la Constantinopol. Nici măcar momentul exact al sosirii și al plecării din oraș. Sigur este că, atunci când Grigorie Ghica este numit domnitor în Moldova, Theotokis se deplasează pentru scurt timp la Iași pentru a prelua directoratul Academiei Domnești aflate în curs de restructurare. Știm că din 1764, anul numirii lui Ghica, la Academie se predă matematica lui Theotokis [Muruti-Ghenaku, 1979, 12]. Știm însă că în 1765 directoratul este încredințat lui Iosif Moesiodax.

Prin urmare, Theotokis a rămas în funcție pentru mai puțin de un an și a

plecat, din motive necunoscute, la Leipzig. În același timp, se afla la București și probabil la Iași, Voulgaris, care de asemenea, a plecat la Leipzig. A jucat posibila lor întâlnire vreun rol în decizia lui Theotokis de a părăsi Iașiul? El afirmă că plecarea sa în grabă la Leipzig s-a făcut în scopul publicării *Elementelor de fizică*. Și Evghenios însă a mers la Leipzig din motive similare.

Theotokis a rămas la Leipzig doi ani și a îngrijit într-adevăr, ediția *Fizicii sale*. Așa cum se arată într-o mențiune a sa în cel de-al doilea volum al lucrării, în acest interval [de timp] a avut ocazia să se ocupe cu filosofia fizică a epocii sale. Acest lucru l-a ajutat să aprofundeze înțelegerea anumitor aspecte ale fizicii experimentale și să facă îmbunătățirile necesare scrierii sale [*Elemente*, II, 242]. Totuși, în 1767, anul publicării celui de-al doilea volum al *Elementelor*, îl întâlnim din nou la Constantinopol, găzduit de Grigorie Ghica, care fusese îndepărtat din demnitatea de principe al Moldovei. Potrivit informațiilor existente, Nikiforos și-a asumat educarea fiului [corect: fiilor] nobilului fanariot și s-a ocupat cu studii filologice. Rezultatul acestor studii a fost redactarea lucrării *Serie de cincizeci și unu de comentarii la Pentateuh și la [cărțile] Regilor*, pe care a publicat-o câțiva ani mai târziu, la Leipzig.

În toamna lui 1768 Ghica este numit domnitor al Țării Românești și pleacă la București. Este probabil că puțin mai târziu pleacă și Theotokis la Leipzig [Muruti-Ghenaku, 1979, 14-18].

În 1770 Nikiforos se află la Leipzig, unde „s-a întâlnit cu Evgh. Voulgaris. Acesta l-a adus în contact cu cercurile universitare din oraș” [*Ibidem*, 18]. Nu avem niciun indiciu, totuși, că se ocupa cu științele. Se pare că principala sa preocupare în cei ceva mai mult de patru ani în care s-a aflat acolo a fost publicarea a trei lucrări cu conținut teologic. În 1769 traduce din latină și publică *Lucrarea de aur* a lui Samuil Ravvi iudeul, o lucrare care urmărea convertirea iudeilor la Ortodoxie. În anul următor este publicată sub îngrijirea lui lucrarea *Ale lui Isaac Sirul Asceticele care se găsesc*. Lucrarea este un sprijin care se adresează monahilor din toate obștile în scopul de a fi „o foarte bună școală pentru orice lecție monahală” [*Ibidem*, 20]. În sfârșit, în 1772, încheie îngrijirea filologică a comentariilor la Octateuh și publică cele două volume din *Seria de cincizeci și unu de comentarii la Pentateuh și la [cărțile] Regilor*.

Cel mai însemnat eveniment însă, care se întâmplă în timpul șederii sale la Leipzig este alegerea în scaunul de arhiepiscop al Filadelfiei. Desfășurarea faptului este descrisă într-o serie de scrisori schimbate cu reprezentanții comunității grecești din Veneția, și care a dus la renunțarea sa definitivă la această demnitate fără a fi acceptat vreodată alegerea sa. Aceste evenimente marchează punctul de cotitură cel mai hotărâtor în cariera învățatului kerkyriot.

Comunitatea greacă de la Veneția a fost fondată în 1498, an în care locuitorii de limbă greacă din oraș au primit permisiunea de la autoritatea venețiană supremă, Consiliul de Zece, pentru a forma propria lor Frăție. Comunitatea a fost înființată ca Frăția Sfântului Nicolae. În 1573 a fost inaugurată Biserica Sfântului Gheorghe, care a fost centrul spiritual al comunității. «Patriarhia din Constantinopol, cu timpul a

realizat că comunitatea greacă din Veneția avea o mult mai mare nevoie de păstor, și din cauza poziției sale și din cauza multor mii de greci care locuiau acolo. Pentru a oferi o mai mare putere Bisericii Ortodoxe din Veneția și pentru a da mai mult prestigiu conducătorului ei spiritual, a transferat printr-o circulară sinodală sediul Arhiepiscopiei Filadelfiei, în biserica ortodoxă a Sfântului Gheorghe din Veneția» [Kukku, 1973, 51-52]. De atunci, Mitropolitul Filadelfiei a fost exarh patriarhal și episcop atât al bisericii din Veneția cât și al Bisericilor Ortodoxe din Dalmația care depindeau de scaunul său. Succesiunea arhiepiscopilor a mers normal până la Meletios Typaldos, care a fost îndepărtat din scaunul său în 1713 pentru că s-a convertit la catolicism.

După îndepărtarea lui Typaldos, scaunul arhiepiscopal a rămas gol pentru o lungă perioadă de timp, din cauza rivalităților dintre Biserica ortodoxă locală și catolici. Din 1709 este în vigoare o decizie a Senatului venețian potrivit căreia preoții de la [biserica] Sfântul Gheorghe trebuie să accepte termenii conciliului de la Florența și să fie examinați cu privire la respectarea dogmelor catolice de către un arhiepiscop catolic. Totuși, din motive care au de a face cu creșterea puterii sociale și economice a comunității grecești, în decembrie 1761 este emis un decret care modifică în parte acest edict și permite comunității grecești să aleagă un arhiepiscop, cu singura condiție că acesta va declara, sub jurământ, că acceptă termenii conciliului de la Florența. Astfel că, după câteva luni, are loc primul act valabil de alegere a unui arhiepiscop al Filadelfiei, după cincizeci de ani.

Însă Grigorios Fatzeas nu a primit niciodată recunoașterea Patriarhiei Ecumenice. Același lucru s-a întâmplat cu Nikiforos Mormoris, care l-a urmat în 1768. Astfel, incertitudinea și tergiversările în jurul scaunului arhiepiscopal au continuat încă zece ani. În 1772, Frăția Sfântului Nicolae s-a reunit din nou și l-a ales pe Nikiforos Theotokis [Muruti-Ghenaku, 1979, 22-24]. Atât alegerea <cât> și ratificarea acesteia de către autoritățile venețiene, au fost favorizate de intervenția lui Iakovos Nanis, cavaler și conducător al flotei venețiene care îl cunoștea pe Theotokis și colaborase cu el pentru repararea portului Gouvia, în Kerkyra [*Ibidem*, 10].

În acea vreme Theotokis se găsea la Leipzig și a schimbat o serie de scrisori cu „Marele gardian” și membrii Frăției Sfântului Nicolae pe tema alegerii și preluării îndatoririlor sale. Corespondența aceasta a început în februarie 1772 și s-a încheiat trei ani mai târziu, în noiembrie 1775, cu renunțarea definitivă la tronul de arhiepiscop. În prima sa scrisoare, Nikiforos pune condițiile pentru a-și prelua îndatoririle. Aceste condiții privesc funcționarea liberă a Bisericii Ortodoxe atât față de catolici, cât și față de autoritățile politice venețiene. Solicită conducătorului Republicii Venețiene să precizeze clar care este jurisdicția Arhiepiscopului Filadelfiei și să recunoască dependența exclusivă a bisericii locale de Patriarhia Ecumenică de Constantinopol. Se pare că declarația publică solicitată nu a avut loc niciodată. În schimb, în cursul anului următor, este informat în legătură cu noi eforturi ale catolicilor de a controla Biserica Ortodoxă. Reacționează ferm denunțând uniunea și cerând tuturor membrilor comunității grecești să semneze un memoriu în favoarea independenței Bisericii Ortodoxe Răsăritene și supunerii sale față de

Patriarhia Ecumenică din Constantinopol. Acest memoriu ar trebui, potrivit cere-rii sale, să fie depus la autoritatea supremă a Republicii Venețiene. Nu se cunoaște dacă membrii comunității i-au îndeplinit dorința, dar situația nu s-a schimbat, astfel că Theotokis a continuat să rămână în Leipzig refuzând să își asume îndatoririle.

În februarie 1773 a primit o scrisoare prin care Consiliul Frăției grecești îi cerea să vină la Veneția cu toate că „nu fusese încă obținută declarația conducătorului Republicii Venețiene cu privire la libertatea deplină a Bisericii grecești și arhiepiscopului ei, și, prin urmare, nici <cu privire> la ratificarea alegerii sale de către Patriarhul din Constantinopol” [Kukku, 1973, 61]. Theotokis refuză, în condițiile în care nu fuseseră înlăturate motivele invocate inițial și repetă cererea de confirmare scrisă a conducătorului în legătură cu independența Bisericii Ortodoxe, amplificând-o cu cererea de a purta în plus și pecetea Patriarhului. Motivul este că „așa cum stăteau lucrurile pe atunci, din cauza decretului Senatului venețian, toți credeau că Biserica Greacă din Veneția depindea de biserica papală și că orice cleric ce își asuma orice funcție în aceasta se considera că este despărțit de Biserica Ortodoxă” [Ibidem, 62-63]. Din acest motiv, de altfel, fuseseră excomunicați cei doi arhiepiscopi anteriori ai Filadelfiei.

Până în septembrie 1773 situația nu se schimbase și Theotokis face un efort pentru a-i pune în contact pe membrii comunității cu protectorul său, Iakovos Nanis. Considera că prin medierea sa la curtea papală problema putea fi rezolvată. Răspunsul primit două luni mai târziu se referă la o decizie favorabilă a latinilor, luată în septembrie anul trecut, însă se vede efortul Președinției Frăției de a masca conținutul real al acesteia. Astfel Theotokis rămâne neclintit în decizia sa inițială.

Se mutase de acum la Viena și pare a fi avut o problemă economică, deși refuzase anterior sprijinul financiar trimis de Frăția greacă. Atunci de ce își prelungeste „martiriul”? După cum scrie el însuși, în interesul sufletelor fraților lui și mai ales pentru binele general al Națiunii care va rezulta „din obținerea mult-doritei declarații de eliberare Bisericii grecești” din Veneția [Ibidem, 67].

Desigur, întrebarea este dacă membrii comunității grecești din Veneția erau dornici să modifice situația existentă. Într-o scrisoare primită de Theotokis în primăvara anului 1774, noul președinte al Frăției sugerează că prin condițiile categorice puse de la început de Theotokis, le creaseră multe dificultăți. Însuși Theotokis în acest interval al negocierilor corespundează cu profesorul său Ieremias Kavadias **plângându-se că, nici mai mult nici mai puțin, epitropii au încercat să îl înșele pentru a accepta principiile unirii**, în timp ce îi scria spătarului Iakovakis Rizos rugându-l să preia «în alb» cazul alegerii lui «pe lângă patriarhul ecumenic» [Ibidem, 69].

În vara lui 1774 și în timp ce Theotokis se afla la **Bratislava (Breslau sic!)**, în drum spre Iași, redactează **o scrisoare lungă de demisie, care însă nu a fost trimisă niciodată**. În această scrisoare muștră comportamentul și lipsa de îndrăzneală a consiliului Frăției grecești, într-un mod care implică faptul că aceasta consideră că nu există din partea lor voința necesară pentru a deveni autonomi față dominația venețiană și autoritatea papală.

Renunțarea sa definitivă la scaunul arhiepiscopal a fost prezentată în

noiembrie 1775 printr-o declarație simplă și succintă, prin care cere să fie eliberat de această demnitate și renunțarea aceasta să aibă valabilitatea unui act public [Muruti-Ghenaku, 1979, 36].

Următoarea perioadă a vieții lui Theotokis este înconjurată de mister: Grigorie Ghica, care fusese numit din nou domnitor al Moldovei, îl cheamă pe Nikiforos să își asume directoratul Academiei Domnești din Iași. El răspunde la cererea sa și sosește la Iași **în toamna lui 1774**. Potrivit biografiei sale „Theotokis în timp ce era director a doua oară, întorcându-se de la Leipzig, în paralel cu grija pentru publicațiile sale, urmărise la seminariile universitare ultimele evoluții ale științelor pozitive și studiasc scrierile fizicienilor, astronomilor și matematicienilor contemporani” [Ibidem, 40]. Astfel, în scurtul interval [de timp] în care a rămas în poziția sa, a promovat predarea filosofiei fizice și a matematicii. Un an mai târziu, totuși, Theotokis părăsește postul și orașul „noaptea ca un fugar” [Anghelu, 1992, 80]. **Motivele plecării sale sunt necunoscute. Toate mențiunile converg spre ipoteza că a întâmpinat opoziția „cercurilor conservatoare ale orașului, datorită faptului că preda «noua filozofie»”** [Muruti-Ghenaku, 1979, 40].

Responsabil pentru acest punct de vedere este Iosif Moesiodax care spune în Apologia sa că Theotokis a căzut victimă „mașinațiunilor” conservatoare, după cum se presupune că i s-a întâmplat lui însuși în diferite etape ale carierei sale [Anghelu, 1992, 81]. Acest eveniment nu trebuie să fie lipsit de legătură, totuși, și cu scrisoarea primită **în octombrie 1775** de la prietenul său Evghenios Voulgaris, prin care îl anunță de hirotonia lui ca episcop al Slavionului și Chersonului. Oricum ar fi, **la sfârșitul aceluiași an Nikiforos se află la Viena, unde lucrează ca profesor particular pentru a-și câștiga cele necesare traiului.**

În același an el a publicat la Halle lucrarea sa **Răspunsul unui ortodox către un frate ortodox despre violența catolicilor și despre cine sunt cei care au făcut ruptura și schismaticii și cei rupți**. Cartea are ca scop respingerea propagandei uniaterne care se adresa populațiilor vorbitoare de limbă greacă ce locuiau în diferite orașe din Italia și Europa Centrală. **Lucrarea a jucat același rol pe care l-a jucat pentru Voulgaris traducerea Nakazului: era pregătirea pentru mutarea în Rusia**. Ortodocșii datorează supunere și loialitate față de guvernanții țării care îi găzduiește, scrie Theotokis. Această supunere se referă însă numai la chestiunile de jurisdicție civilă. În materie de credință nu trebuie să accepte nici o intervenție. În cazul în care, cu toate acestea, presiunile celor de la putere sunt mai mari decât forțele lor și sunt amenințate viața și averea lor, se pot muta în provincii sau orașe în care nu a pătruns propaganda uniateră și credința lor nu este prigonită. Printre aceste țări se numără și preaputernicul imperiu al rușilor, care „cu mâini întinse și brațe părintești îi primește pe toți ortodocșii” [Muruti-Ghenaku, 1979, 43]. **Unul sau doi ani mai târziu Theotokis merge în Rusia**. Invitația vine de la Evghenios Voulgaris care, inițial, îl numește în consiliul arhiepiscopal de la Poltava și, în 1779, când demisionează din scaunul de arhiepiscop, îl desemnează ca succesor al său.

În legătură cu viața lui Theotokis în Rusia avem puține informații. Știm că din punct de vedere politic se găsea pe aceeași linie cu prietenul și mentorul său Evghenios Voulgaris. În discursul pe care îl pronunță la întronizarea sa la

Arhiepiscopia Slavinionului și Chersonului se referă la năzuințele populațiilor ortodoxe, care așteaptă intervenția Rusiei pentru unificarea „Bisericii Ortodoxe de la un capăt la altul”. De asemenea își afirmă credința sa în îndeplinirea „oracolelor și profețiilor” potrivit cărora victoria rușilor asupra otomanilor ar conduce la formarea regatului grecilor sub conducerea „nepoților imperiali” ai Ecaterinei II [Ibidem, 48].

În 1782 este transferat la Arhiepiscopia Astrahanului unde rămâne până în 1792. Obosit, foarte probabil, de sarcinile administrative și pastorale pe care le-a îndeplinit timp de 13 ani și fiind la o vârstă destul de avansată, se retrage la Mănăstirea Sfântului Daniel din Moscova, unde a murit în 1800.

Bibliografie selectivă

Anghelu, A. (ed.) (1992), Iosif Moesiodax, *Apologia*, Atena: Ermis.

Vlahakis, G. (1990), „Fizica” lui Nikiforos Theotokis piatră de hotar în gândirea științifică din secolul al XVIII-lea, Atena: Teză de doctorat, E.M.P., Departamentul de Fizică.

Kitromilidis, P.M. (1996), *Iluminismului neoelen*, Atena: Fundația Educațională a Băncii Naționale.

Kukku, E.E. (1973), *Nikiforos Theotokis (1731-1800)*, Atena: Ediția bisericească la aniversarea națională de o sută cincizeci de ani.

Muruti-Ghenaku, G., (1979), *Nikiforos Theotokis (1731-1800) și contribuția sa la educația Neamului*, Atena: Biblioteca Sofia N. Saripolou.

Patiniotis, M. (2001), *Încercări de formare a discursului științific în spațiul grec al secolului al XVIII-lea. Principii de filozofie fizică în opera lui Evghenios Vulgaris și Nikiforos Theotokis*, Atena: Teză de doctorat, Programul Interuniversitar de Istorie și Filosofie a Științei și Tehnologiei.

[Elemente =] Theotokis, N. (1766-1767), *Elemente de Fizică*, Volumele I-II, Leipzig.

Am ținut să dăm cu litere aldine toate afirmațiile asupra cărora se cere să revenim. Întrucât în momentul de față articolul domnului Patiniotis realizează un fel de bilanț „la zi” a ceea ce ultimele cercetări au reușit să stabilească în știința greacă la capătul celor două secole ce ne despart de Gheorghios Zaviras, el devine linia de hotar față de care putem încerca să facem un pas mai departe, ajutați de ceea ce s-a aflat între timp.

Cel dintâi text rus despre Nichifor Teotoke ni se recomandă a fi cel din revista „Moskvitianin” (în care avea să apară anul următor și versiunea rusă a portretelor lui Alexandru Sturdza) din anul 1843 (uneori apare greșit 1845!).

În realitate însă este cel din tipăritura de la 1801, aparținând lui Bantăș-Kamenski. L-am dat deja în versiune românească, la paginile 166-167.

Textul ce însoțea cartea din 1801 a fost reprodus, fără enumerarea operelor, în *Словарь географический Российского государства* [Dicționarul geografic al statului rus] apărut la Moscova în 1804. Aici există un articol despre mănăstirea Sfântul Daniil, iar în cuprinsul lui biografia lui Nichifor Teotoke, preluată din amintitul volum.

Articolul din publicația „Moskvitianin” nu ne-a fost accesibil, dar conform bibliografiei din volumul apărut în 2006 nu este vorba de un articol special consacrat arhiepiscopului Nichifor Teotoke (așa cum s-ar înțelege din felul cum este citat), ci de câteva pagini despre rolul jucat de el în dezvoltarea învățământului din Grecia, pagini în care găsim și informații biografice. Articolul însuși este intitulat *Состояние просвещения в новой Греции от начала прошлого столетия до последних событий в ней, то есть до войны за независимость 1821 г.* [Starea învățământului în noua Grecie, de la începutul secolului trecut până la ultimele evenimente, adică până la războiul pentru independență din 1821] iar la paginile 378-380 era vorba de contribuția lui Nichifor Teotoke. Că acest articol ar fi fost urmat în 1864 de un altul, mai dezvoltat, publicat în revista Academiei Duhovnicești [Teologice] din Kiev **este o informație greșită**. Avem acest an în Biblioteca Academiei Române și nu se află în el așa ceva, iar descrierea articolului trimite indiscutabil la ampla lucrare a lui M. Soloviev, apărută trei decenii mai târziu.

Anul 1880 a văzut în numerele 1 (ianuarie), 2 (februarie), 4 (aprilie), 7 (iulie), 8 (august) și 9 (septembrie) ale publicației teologice „Труды Киевской Духовной Академии” [Lucrările Academiei Teologice din Kiev] **apariția celei dintâi încercări (nu știu dacă și ultima) de a schița o istorie a propovăduirii Evangheliei în spațiul grecesc, la bulgari, români și în Rusia subcarpatică. Este o istorie a predicii și a predicatorilor din acest spațiu**, pe care autorul, Episcopul Porfirie Uspenski, celebrul istoric al Muntelui Athos, îl cunoștea mai bine decât oricine la data aceea.

Situația propovăduirii Evangheliei era urmărită din cele mai vechi timpuri – la greci din primele veacuri creștine până la zi – și în acest vast periplu în timp și spațiu autorul se oprea mai pe larg asupra unor figuri de predicatori, precum Ilie Miniati (despre care am amintit deja) și Nichifor Teotoke. Erau date ca exemple numeroase texte din mai mulți autori.

Această vastă și insolită lucrare de 253 de pagini a marelui învățat rus a rămas în paginile revistei teologice kievene, dar din fericire întreg anul 1880 există în colecția Bibliotecii Academiei Române.

Lucrarea este împărțită în patru mari secțiuni:

I. *Проповѣдники на островахъ Средиземного Моря* [Propovăduitorii din insulele Mării Mediterane], la rândul ei publicată în două numere succesive și anume: în nr. 1 – insulele Cipru, Rodos, Creta, Cefalonia, iar în nr. 2 insulele Corfu (cea mai mare parte, p. 197-222) și Sicilia (p. 222-225).

II. *Проповѣдники въ Греції, Θεσσαλίи, Епирѣ и Македоніи* [Propovăduitorii din Grecia, Tesalia, Epir și Macedonia] în nr. 4, p. 631-678.

III. *Проповѣдники в Оракии, частіи въ Константинополѣ и Адрианополѣ* [Propovăduitorii în Tracia, în mod aparte la Constantinopol și Adrianopol], la rândul ei împărțit în două numere 7, p. 422-451 și nr. 8, p. 461-425. Cea mai mare parte din cele 92 de pagini ale acestui capitol sunt consacrate celor ce au predicat la Constantinopol, începând cu „Precursorii lui Zlataust” și continuând cu acesta, până la contemporanul autorului, mort de curând, Constantin „Economos”. Cu toții se înșiră de la numărul 4 la 45!

IV. *Проповѣдники въ Болгаріи, Молдовлахіи и Угорской Руси* [Propovăduitorii din Bulgaria, Moldovlahia și Rusia subcarpatică], nr. 9, p. 1-56.

Dacă în prima parte a cercetării consacrate insulelor mediteraneene găsim – așa cum am mai amintit – **primul text rus despre Ilie Miniati** (urmând traducerii rusești a scurtei biografii redactate de părintele său), în cea de a doua avem iarăși **cea dintâi contribuție a unui mare nume al științei și Bisericii Ortodoxe Ruse la cunoașterea de către conaționalii săi a lui Nichifor Teotoke**.

El este înfățișat în cuprinsul pleiadei de cuvântători despre Dumnezeu, născuți pe insula Kerkira sau Corfu: **Maxim Margunios** (ale cărui *sholii* la Scara Sfântului Ioan Sinaitul le-a folosit și Mitropolitul Varlaam, conform demonstrației lui Pandele Olteanu), care apare cu numărul 14 și i se rezervă 9 pagini (197-205). **15. Episcopul Sofronie Pankalos**, născut în Creta dar afirmat în Corfu, cel care în 1632 a fost conducător al Institutului Flanghinian din Veneția (are numai 9 rânduri). **16. Iremias Kavvadias**, prezent cu o predică în volumul din 1766 al elevului său și autor al unei scrieri anticatolice publicate în 1802 la Veneția. **17. Alexandru Trivolis**, autorul unui panegiric pentru Sfântul Spiridon al Trimitundei, patronul Corfului, al cărui hram îl are cea mai vestită biserică de acolo, panegiric publicat la Veneția în 1786.

În sfârșit, la nr. 18 apare cel prezentat astfel: „*După acești propovăduitori puțini cunoscuți, în Corfu a devenit celebru (slavился) prin oratoria sa, vestitul și la noi Nichifor Theotoki. Să luăm cunoștință de viața sa și să ascultăm fie și numai două din faimoasele lui predici*”.

Urmează biografia (p. 207-209) care în mod vădit îl rezumă pe Alexandru Sturdza, de la care preia cele două traume îndurate: din partea patriarhului ecumenic Samuil II și din partea prințului Potemkin în Rusia. Preia și igno-

ranța desăvârșită despre etapa ieșeană a biografiei sale, astfel încât „Din Leipzig Teotoki a fost chemat în Petersburgul nostru și aici a fost așezat în funcția de episcop de Novorossiisk, scaunul său fiind în Astrahan”.

La sfârșit se strecoară însă și o informație stranie pentru un savant: „Preasfințitul Nichifor și-a dat demisia din scaunul arhiepiscopal pe care l-a deținut mulți ani cu folos pentru foarte mulți și **în anul 1801 s-a întors în patria sa; totuși nici aici n-a stat mult și s-a întors din nou în Rusia, unde s-a așezat în mănăstirea Danilov**. Acolo a urmat repede sfârșitul acestui vrednic arhipăstor în al 70-lea an de la naștere” (p. 209). **Ceea ce înseamnă că nu văzuse niciodată cu ochii săi lespedea funerară și nici nu deschisese tipăritura din 1801 spre a se dumiri că în 1801 doar sufletul său putea revedea patria și reveni la Moscova**. Dar și acestea erau împrumutate de la Al. Sturdza!

În continuare (p. 209-221) extrage și traduce după ediția din 1840 două cuvântări din primul *Kiriakodromion*, după care încheie astfel (reproduc și originalul, întrucât este prima judecată rusească ce a fost rostită despre Nichifor Teotoke și ea aparține nu numai unui mare savant, ci și unui înalt ierarh):

Нравятся мнѣ эти бесѣды: Онѣ – отголосокъ мужа, священствующаго и витійствующаго не безъ философіи. Новогреческій языкъ въ нихъ, по чистотѣ и сановитости своей, соотвѣтствуетъ какъ святымъ предметамъ, кои изрѣкаются имъ, такъ и Епископу размышляющему и бесѣдующему о нихъ.

Всѣхъ Толкованій Евангелія, Дѣяній и посланій апостольскихъ, и непосредственно слѣдующихъ за ними бесѣдъ, въ четырехъ томахъ Кириакодроміона Никифора Θεотоки: въ первомъ томѣ 50, во второмъ 62, въ третьемъ 50, въ четвертомъ 62, а всѣхъ – 224. Содержание ихъ – догматическое, а больше нравственное. Написаны обѣ весьма удобнопонятно для всѣхъ, и ученыхъ и неграмотныхъ. Посему желателенъ новый русскій переводъ ихъ, переводъ лучшій. [Îmi plac aceste cuvântări. Ele sunt ale unui bărbat cu faimă, care își îndeplinea misiunea preoțească și de predicator nu fără filosofie. În ele limba neogreacă prin curăția și demnitatea ei se potrivește atât lucrurilor sfinte ce se rostesc printr-însa cât și cu episcopul ce cugetă și discută despre ele. Toate tâlcurile la Evanghelii, la Faptele și Epistolelor apostolice, precum și omiliile ce urmează imediat după ele, sunt cuprinse în cele patru volume ale **Chiriakodromionului** lui Nichifor Teotoke: în primul volum 50, în al doilea 62, în al treilea 50 și în al patrulea 62, iar cu toate 224. Conținutul lor este dogmatic, dar și mai mult moral. Sunt

scrise pe înțelesul tuturor, și celor învățați și celor fără carte. Tocmai de aceea este de dorit o nouă traducere rusă a lor, o traducere mai bună.]

Prin urmare, Episcopului Porfirie Uspenski i se datorează, acum 132 de ani, constatarea traducerilor nesatisfăcătoare, precum și dorința unora mai bune. Ambele vor reveni în actualitate în ultimul deceniu!

Ultima parte din acest tur de orizont în legătură cu istoria predicii la greci, bulgari, români și rușii subcarpatici îi adună pe aceștia din urmă la un loc, în numai 53 de pagini din cele 253. Procedeu ce nu ne poate surprinde, întrucât este o distanță de peste jumătate de mileniu între Sfântul Ioan Hrisostom și Ioan Exarhul sau Climent al Ohridei și de peste un mileniu între ceea ce putea găsi (de ar fi reușit să găsească) la români și la rușii subcarpatici.

Din aceste 53 de pagini pe primele este înfățișată situația răspândirii creștinismului în Sciția Minor și Moesia până la apariția slavilor, următoarele 15 (11-25) sunt rezervate creștinării bulgarilor și exponenților bulgari ai propovăduirii creștine, până la prăbușirea Bulgariei sub loviturile otomane, de la Sfântul Climent, ucenicul Sfinților Chiril și Metodiu, la mitropolitul Ioasaf al Vidinului și la patriarhul Eftimie al Târnovei, care încheie șirul ca al optulea.

Odată ajuns la spațiul locuit de poporul român, pe următoarele 14 pagini și jumătate avem surpriza să constatăm că învățatul rus, care nu are față de noi niciun sentiment de ostilitate (dovadă cuvintele rostite în cartea închinată Muntelui Athos) apare ca demonstrând în acest domeniu „neantul românesc”, după o sintagmă emisă de Emil Cioran și reluată recent pe coperta unei cărți¹⁹⁴. Mai mult, el găsește și o recunoaștere autohtonă a situației, în istoria tânărului Mihail Kogălniceanu, din care citează în notă această apreciere, conferindu-i astfel un caracter de generalitate, **când în realitate ea se referea strict la situația din Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea:**

Que peut-on attendre, sous le point religieux, d'un peuple qui ne comprenait pas la Bible et la messe dit en grec ou en slavon, d'un peuple qui avait des prêtres aussi ignorants que lui-même, qui n'entendait par conséquent jamais de sermons clairs et éloquents, qui n'avait appris qu'à faire maigre les mercredi et les vendredi et a dire *gospodi pomilui*. [La ce te poți aștepta din punct de vedere religios de la un popor care nu înțelegea Biblia și liturghia spusă în greacă sau în slavonă, de la un popor care avea preoți tot atât de ignoranți ca el însuși, și care în consecință nu auzea niciodată predici clare și elocvente, care nu învățase decât să postească miercurea și vinerea și să spună *Doamne miluiește*.]

¹⁹⁴ Emil Cioran, Luca Pițu, Sorin Antohi, *Le néant roumain. Un entretien. Neantul românesc. O convorbire*. Transcrierea convorbirii de Mona Antohi. Traducerea din franceză de Mona Antohi. Texte liminare de Sorin Antohi și Luca Pițu, Iași, Editura Polirom, 2009.

Citează: *Histoire de Walachie*, 1854, Berlin, p. 233. Dar nu are cunoștință că tocmai pentru a înlătura această situație s-au nevoit, mai mult de un secol, de la Coresi la Antim Ivireanu, toți cei cărora le datorăm uriașa operă prin care au izbutit a face ca Sfântul Duh să vorbească și în limba neamului românesc. Între ei strălucește tocmai Mitropolitul Varlaam, acela pe care, ignorându-l cu desăvârșire, Episcopul Porfirie Uspenskij nu găsea niciun nume românesc în stare să figureze alături de cele opt bulgărești și de cele câteva zeci din spațiul grecesc!

Datele de istorie românească și de istorie a răspândirii Creștinismului la nord de Dunăre, câte și cum îi putuseră ajunge la cunoștință din autorii ruși (istoria lui A.D. Xenopol avea să înceapă să apară abia din 1888 înainte, iar primele manuale – elementare – de istoria literaturii române, ale lui V.A. Urechia și Aron Densușianu, sunt din 1885) și cu care el umple aceste pagini, nu-i permiteau să-și informeze cititorii conaționali decât asupra faptului că „Nici măcar unul din cei mai buni istorici care au scris despre Valahia, nici Fotino, nici Mihail Kogălniceanu, nici Roesler, nici Golubinski n-au spus măcar o jumătate de cuvânt (не сказали ни полслова) despre propovăduirea Evangheliei în această țară și în Moldova. E vădit [знатъ] că acolo n-au existat niciodată propovăduitori autohtoni (туземныхъ – cursivul îi aparține – проповѣдниковъ). Mihail Kogălniceanu vorbind despre credința ortodoxă a valahilor declara (промолвилъ) că ei n-au ascultat niciodată predica”. Și citează în notă cele reproduse mai înainte, pentru ca imediat să continue:

„Eu în bibliotecile Orientului iată ce am găsit:

În biblioteca din Sinai (въ синаеджуваѣйскомъ книгохранилищѣ), într-un codex pe hârtie în quarto (въ большую четверку листа) alcătuit în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și legat în piele: Λόγος ἡθικός συντεθεις παρά Σαμουήλ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, παρатуχόντος κατὰ τὴν πόλιν Ἰακίου τῆς Μολδοβλαχίας, πρὸς νοουθεσίαν καὶ θεάρεστον διαγωγὴν τῶν ἐν αὐτῇ εὐσεβῶν ἀμφοτέρων τῶν τάξεων: «Ἀρχὴ-Φοβερός ἐστάθη ὁ θυμός τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ ἡ ὀργὴ τοῦ φρικωθεστάου εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου, οὐχὶ μόνον κατὰ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου...»

Adică: *Cuvântare morală alcătuită de Samuil, patriarhul Alexandriei când a fost în orașul moldovenesc Iași spre a-i învăța pe clerici și mireni viața cea plăcută lui Dumnezeu.*

Această cuvântare este lungă. În ea predica dezvăluie multe abuzuri și moravuri rele ale clerului și poporului moldovean. În afară de această cuvântare am mai găsit discursul de mai jos rostit în capitala Moldovei, Iași, dar de cine? Aceasta, regret, dar nu pot să caut acum în multele mele caiete de călătorie. Abundența materialului adunat de mine în Orient pentru a-l studia, îmi îngreuiază câteodată lucrul.” (p. 37-38)

Se reproduce însă textul acestei *Predici la Praznicul Nașterii Domnului*, în

limba rusă, evident tradus de el (fără a spune, dar la un moment dat redă un cuvânt și în originalul grec).

Urmează un al doilea text cu titlul: *Его же похвальная рѣчь высочайшему господарю Молдавіи Иоанну Николаю Воеводѣ сказанная въ день восшествія его на престолъ княжества* [De același, cuvânt de laudă preaînălțatului domn al Moldovei Ioan Nicolae Voevod, rostit în ziua urcării sale pe tronul domnesc].

În notă se arată că este vorba de Ion Nicolae Mavrocordat „care a domnit acolo din 1743 până în 1747”.

Din el se traduce numai începutul (8 rânduri) după care încheie:

„Mai departe cuvântarea perorează (разглагольствует) despre urcarea domnului pe tronul său, despre greutățile ce au fost pentru aceasta și despre înlăturarea lor, ridică în slăvi însușirile lui trupești și sufletești și se termină cu o rugăciune asemenea celor zise înainte.

Această cuvântare în originalul grec, la fel ca precedenta, se găsește de la început până la sfârșit așezată în manuscrisele mele (помѣщена въ моей рукописи) ce cuprind predicile patriarhilor și altor cuvântători ai Constantinopolului.

Printre ele se citește și discursul de laudă al demnitarului moldovean cu titlul de protospătar, adică primul purtător al săbiei, Chiriță-Gheorgachi Stavrache. Iată începutul său: *Κωφός, φασί, ἀνὴρ, ὃς Ἡρακλεῖ στόμα μὴ παραβάλοι...*” (p. 40)

Este alt text decât cel de care vorbise înainte. Dar este semnificativ că acest *Chiriță Gheorgachi Stavrache* este unicul nume pe care-l poate așterne pe hârtie, în anul Domnului 1880, în legătură cu propovăduitorii Evangheliei la români, primul autor al unei istorii a oratoriei eclesiastice la popoarele grec, bulgar și român!

Trebuie să recunoaștem însă că acest „neant românesc” din lucrarea savantului ierarh rus („neant” care nu exista în realitate, într-o vreme când îi aveam, pe lângă cei vechi, pe Eufrosin Poteca, pe Șaguna, pe Silvestru Morariu Andreevici, iar dintre uniți pe Micu și Maior) este reflectarea directă a neantului din acel moment al științei noastre autohtone.

Ultimele 16 pagini și jumătate sunt consacrate situației propovăduirii în „Угорская Русь”:

„Ortodocșilor din orașul Ungvar, în anii douăzeci ai secolului nostru le-a sosit preotul Mihail Lučikaj (Лучкай). El a predicat adesea turmei sale și prima parte din propovedaniile sale au fost tipărite la Buda în anul 1831 cu alfabetul slav bisericesc. Eu am cumpărat aceste predici când am fost la Viena, și acum voi face cunoștință cu ele cititorilor mei” (p. 40).

Dar întrucât ampla și binevoitoarea prezentare ce umple toate cele 16 ½ pagini depășește obiectivele cercetării noastre, ne oprim aici, cu speranța că

proprii cititori vor fi înțeleși acum pe deplin rostul acestui volum, la prima vedere (și poate pentru unii), prea încărcat de istoria altora. Dar numai în acest mod, rescriind parțial, la 132 de ani după Episcopul Porfirie Uspenski, istoria propovăduirii *Evangheliei* pe aceste meleaguri răsăritene, putem așeza în locul „neantului românesc”, realitatea. O realitate nici până acum pusă pe deplin în lumină, câtă vreme nu avem o idee clară despre cel ce a fost cel mai mare dintre propovăduitorii *Evangheliei* ridicați din neamul românesc.

Următoarea contribuție rusă va veni un deceniu mai târziu și va fi provocată de publicarea la Atena a textelor inedite de către I. Sakkelionos.

În numărul 6 din iunie 1891 al „Lucrărilor Academiei Duhovnicești din Kiev” la rubrica *Însemnări bibliografice*, Alexei Afanasievici Dmitrievski (1856-1929), important liturgist, istoric al Bisericii, arheolog și bizantinolog, născut în gubernia Astrahan, peste care păstorise cândva Nichifor Teotoke, a publicat o amplă dare de seamă (p. 334-352) despre cele două broșuri tipărite la Atena de Ioannis Sakkelion, una în 1891 intitulată *Διήγησις ἀκριβῆς ὅπως ἐβαπτίσθη τὸ τῶν Ῥωσῶν ἔθνος, ἐκ πατριάρχου χειρογράφου ἐκδιδομένη ὑπὸ Ἰ. Σακκελίωνα, ἐπιμελητοῦ τῶ χειρογράφων τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης* [Povestire exactă despre cum s-a botezat neamul rușilor, după un manuscris din insula Patmos, editat de I. Sakkelion etc.] iar a doua, cea a cărei prefață deja am reproduș-o.

Cea mai mare parte a dării de seamă este rezervată acesteia din urmă (p. 40-52) și de fapt se constituia într-o contribuție proprie, întrucât autorul publica aici pentru prima oară, după manuscrisul nr. 163 din *Muzeul arheologic bisericesc de pe lângă Academia Duhovnicească din Kiev*, cuvântarea rostită de arhiepiscopul demisionar către păstoriții săi, la plecarea din Astrahan (paginile 346-351).

Partea a doua din ampla dare de seamă (marcată ca atare cu cifra II) se deschidea cu o caracterizare generală a personalității lui Nichifor Teotoke, prima aparținând unui reprezentant de frunte al științei ruse:

„Personalitatea contelui (Графа) Teotoki Nichifor este interesantă într-un grad unic (въ одинаковой степени интересна), atât pentru conaționalii săi cât și pentru noi, rușii, deoarece activitatea sa pedagogică și științifică aparține în principal (главным образом) răsăritului (până în 1779) iar cea administrativă și publicistică Rusiei (din 1779 până în 1792). Nu este de mirare de aceea că această personalitate, foarte remarcabilă (весьма замечательная), dar nu apreciată în literatură după merit, trebuia să atragă asupra ei atenția învățaților Greciei și Rusiei. O caracterizare generală încă nu a fost dată acestui slăvit ierarh (этого, славного иерарха), învățat și mare orator, și încă nu i-a venit vremea, cât timp numeroasele lui lucrări științifice, predicile sale și vasta sa corespondență încă nu au fost date la lumină.

Cade prin urmare în sarcina oamenilor de știință contemporani modestul rol

de a fi până atunci doar editorii numeroaselor lucrări ale acestui ierarh. Acest rol modest și l-a luat asupra-i multstimatul laborios (почтеннѣйшій труженик) Joannis Sakkelionos.“

Alături de cele două tratate erau publicate – după cum s-a văzut – și trei scrisori către un prieten, Elefterie Mihail din Larissa, asupra cărora se oprește pe larg. Prima era trimisă din Viena la 16 aprilie 1774, a doua din Bratislava la 8 septembrie 1774 și erau consacrate lămuririi versetului 49 din *Evanghelia după Marcu*, cap. IX și 4,16 din *Epistola a II-a către corinteni*. Cea de-a treia scrisoare era expediată din Moscova, la 14 septembrie 1793, și prin ea îl consola pentru moartea fratelui său Nicolae.

„Pentru a avea o reprezentare clară despre caracterul acestei corespondențe prietenești a Înaltpreasfințitului Nichifor al Astrahanului – scria autorul recenziei – vom proceda aici la traducerea în limba rusă a celei de-a treia scrisori, adresată de el amintitului Elefterie pe când se afla deja în Moscova, la mânăstirea Sfântul Daniil“. *Publică traducerea la p. 343-344*. Va fi reprodusă în volumul din 2006, p. 259-260.

Elogiind opera editorului grec, autorul dării de seamă continuă:

Noi, rușii, nu trebuie să ne mulțumim cu ceea ce ne devine cunoscut despre acest ierarh din edițiile învățaților greci. La rândul nostru, din recunoștință față de această luminoasă personalitate din marea epocă a Ecaterinei, suntem obligați să ne străduim în mod independent cu editarea și studierea unora din operele sale literare care sunt în limba rusă și care au importanță numai în patria noastră, pentru Biserica noastră rusă. Grecia nu știe despre aceste opere ale celui mai bun fiu al ei și cu greu i-ar putea interesa.

Ne gândim la lucrările literare predicatoriale (проповѣдническіе литературные труды) ale arhiepiscopului Nichifor pe care le-a elaborat în chip deosebit [главным образом] pentru slujirea sa în Rusia, în demnitatea de arhiepiscop, la început al Slaveniei și apoi al Astrahanului. Desigur, multe din omiliile și cuvintele sale la lecturile duminicale din *Evanghelia* și *Apostol* au fost în cele din urmă revăzute și prelucrate de înaltpreasfințitul Nichifor și au intrat în cunoscutul de noi „Κυριακοδρομιον [...] Ἐν Μόσχᾳ 1796, τόμοι 2” și la fel în cele două volume ale *Kiriakodromionului* la lecturile apostolilor, editat la Moscova în anul 1800 (sic!).

Dar cu aceste tipărituri suntem departe de epuizarea bogatului material ieșit din fecundul său talent oratoric. Fără nicio îndoială au fost și [alte] și sunt în orice caz acele cuvântări și discursuri ale acestui propovăduitor, care în niciun chip nu puteau intra în componența celor amintite, [care sunt] așa zicând culegeri indiferente (безразличныхъ сборниковъ) destinate de autor lecturii ziditoare de suflet a poporului ortodox în general, fără deosebire de naționalitate. În viața arhiepiscopului Nichifor, plină de o neconținută muncă, de nefericiri cotidiene [жизнейскихъ невзгодъ] și de hărțuiri, au fost nu puține motive de a rosti cuvântări și discursuri [словъ и рѣчей] care aveau un caracter exclusiv autobiografic sau

istoric. Sosirea în eparhie, despărțirea de ea, deschiderea de școli (ca de exemplu deschiderea seminarului slav), numirea lui în funcții instructiv-educative [на учебно-воспитательныя должности] și altele, toate acestea nu puteau să nu miște sufletul impresionabil al arhipăstorului.

Admirabilul său talent oratoric atingea, în aceste momente de răscolire sufletească, cea mai înaltă încordare.

Având în fața ochilor exemplele oratoriei marelui arhipăstor din Astrahan în asemenea momente însemnate ale vieții sale, noi nu ne vom mira că cei ce i-au fost contemporani acestui arhipăstor l-au numit „scriitorul dulce cuvântător” [сладко-глаголивый писателемъ] din gura căruia curgea râu de cuvinte pline de miere [медоточныя струи словесъ] (vezi epitafurile de pe mormânt, reproduse în predoslovie la *Răspunsul Preasfințitului Nichifor către staroveri*, p. 5-6) și că la învățăturile și omiliile sale se înghesuia totdeauna mulțime de popor, susținând moralul oratorului.

Drept exemplu, vom face cunoștință cititorilor noștri cu discursul inedit al arhiepiscopului Nichifor Teotoke „la plecarea din eparhie” (adică aceea a Astrahanului). [...] Cuvântul acesta încheie în el nu puține trăsături autobiografice ale propovăduitorului” (p. 345-348).

Este editat, în continuare, textul până atunci inedit (p. 348-351) după care sunt evocate împrejurările în care a fost ținut, repetând că „viața lui în tinerețe, după cum am spus, a fost plină de necazuri, lipsuri și neconținute strădanii” ceea ce l-a dus prematur la neputință de a mai face față sarcinii de arhipăstor.

Niciun cuvânt despre cele relatate de Alexandru Sturdza în legătură cu incidentul care ar fi contribuit la demisia sa.

La sfârșitul acestei importante contribuții publicate la o rubrică bibliografică, sub formă de dare de seamă pe marginea celor două apariții de la Atena, mai este semnalată o altă cuvântare, tot inedită, la Duminica Tomei, aflată în același manuscris 163 (f. 50-54) al *Muzeului arheologic bisericesc*, din care un fragment destul de mare îl dăduse în nota de la p. 349. „Asemenea sbornice se vor fi găsit nu puține prin bibliotecile bătrânilor preoți din eparhia Astrahanului” și „indiscutabil în asemenea sbornice se găsesc și alte opere ieșite din pana arhipăstorului lor” (p. 351).

Textul integral al traducerii acestei cuvântări îl va publica în 1895, în cuprinsul articolului *К вопросу о проповѣдническихъ трудахъ Никифора Феотоки, в бытности его архиепископомъ Астраханскимъ и Ставропольскимъ* [Cu privire la operele predicatori ale lui Nichifor Teotoke în timpul când a fost arhiepiscop de Astrahan și Stavropol], apărut în „Астраханские епархиальные ведомости”, 1895, nr. 19, p. 365-378, în care publica din nou și cuvântul la plecarea din arhiepiscopie. Ambele vor fi reproduse în volumul din 2006, p. 191-198 și respectiv 212-214. În numărul 8 din același periodic ce difuza

știrile eparhiei Astrahanului va reproduce, cu prescurtări, darea de seamă din 1891, în articolul cu titlul *По поводу издания в свет нескольких трактатов и писем архиепископа Никифора Феотоке* [Cu prilejul editării câtorva tratate și scrisori ale arhiepiscopului Nichifor Teotoke].

Atât originalul cât și traducerea din greacă a scrisorii către Elefterie al Larissei din 4 septembrie 1793 (în darea de seamă s-a strecurat o greșeală de tipar: 1743 în loc de 1793), apăruseră prima oară în „Херсонские епархиальные ведомости”, 1875, nr. 11, p. 357-358 dar cu multe greșeli. Textul grec fusese reeditat în 1890 de Sakkelion. Traducerea rusă o reeditează cu corecturile aduse de el traducerii inițiale. De asemenea, publică din nou cuvântarea la plecarea din arhiepiscopie.

După învățații bizantinologi și eleniști Porfirie Uspenski și A.A. Dmitrievski a fost rândul lui **M. Soloviev** să ne dea, tot în revista Academiei Teologice din Kiev în 1894-1897, **cea dintâi și deocamdată unica monografie rusă despre Nichifor Teotoke**.

Publicarea cărții lui Laurențiu Brokini în 1884 (este ediția de care s-a servit și pe care o citează) i-a dat prilejul lui M. Soloviev (uneori este citat M.M. și apare așa pe coperta revistei, dar articolul este semnat cu un singur M) să alcătuiască și să publice treptat în „Труды Киевской Духовной Академии”, de-a lungul a trei ani, ceea ce va fi reunit în 1897 în volumul de 139 de pagini, intitulat *Проповеди Никифора Феотоки* [Predicile lui Nichifor Teotoke], scoasă la Tipografia Universității Imperiale „Sfântul Vladimir” din Kiev.

Nici în Biblioteca Academiei Române și nici altundeva nu găsim cartea, dar întrucât există întregul an 1894 din publicația Academiei Duhovnicești din Kiev găsim aici toată partea privind *biografia* lui Nichifor Teotoke (nr. 9/septembrie, p. 78-115, nr. 10/octombrie, p. 248-286 și nr. 12/decembrie, p. 569-597). Probabil că despre predicile sale s-a ocupat în restul lucrării, apărut în 1896 (tom III, nr. 9, p. 87-97) și în 1897 (tom I, nr. 3, p. 357-398). Din păcate acești ani lipsesc în colecția Bibliotecii Academiei Române și nu-i mai găsim altundeva.

Studiul de 139 de pagini (în carte) al învățatului rus ar fi depășit în dimensiuni tot ce s-a scris despre Nichifor Teotoke până la monografia și tezele de doctorat grecești din zilele noastre, dacă nu ar fi existat cartea lui Laurențiu Brokini față de care de altfel și-a exprimat de la început datorita.

Este însă meritul indiscutabil al învățatului rus – și el un elenist care-l folosea până și pe Alexandru Sturdza în traducerea neogreacă și nu în versiunea rusă – **de a fi realizat o sinteză a tot ce se făcuse până atunci în știința greacă și de a o fi pus-o la dispoziția conaționalilor săi, ridicând astfel cercetarea rusă asupra biografiei și operei lui Nichifor Teotoke la nivelul atins de aceasta.**

Dacă primele două părți din studiul său biografic sunt datoare în primul rând bibliografiei grecești, cea rusă netrecând de contribuțiile aceluiași Alexandru Sturdza urmat de Porfirie Uspenski și A.A. Dmitrievski, partea a treia, care urmărește existența și lucrarea lui Nichifor Teotoke după ajungerea la Poltava și până la sfârșitul vieții reprezintă contribuția proprie și va rămâne ultimul cuvânt al științei ruse până la reluarea cercetării în ultimul deceniu al secolului trecut și în primul din noul secol.

M. Soloviev a înfățișat pe larg opera de organizator al învățământului seminarial atât la Poltava cât și la Astrahan, precum și confruntarea cu numeroșii staroveri refugiați pe aceste meleaguri ajunse sub păstoria sa. El a reprodus o seamă de texte, precum cuvântul la înscăunare și cel la despărțirea de eparhia Astrahanului.

Merită să fie cunoscută, din acest temeinic și mereu util studiu, caracterizarea dată la început celui căruia îi era consacrat:

„Viața și activitatea lui Nichifor Teotoke, care-i revin celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, aparțin în întregime Greciei sale natale. Este adevărat, destinul agitat (гонимый судьбой), urmărit de nereușite, l-a făcut să-și petreacă cea mai mare parte a vieții prin diferite orașe ale apusului și la noi în Rusia, unde a murit. Dar cu toate acestea, nicăieri nu și-a uitat nefericitul său popor care se jelea sub jugul urât. Binele Greciei, renașterea patriei adânc prăbușite – iată sarcina pe care Nichifor Teotoke a urmărit-o în toată viața lui și în orice loc.

Fără să vrem, prin aceasta ne atrage atenția asupra-i și modul cum acest patriot înfocat a știut să unească dorințele și năzuințele sale testamentare cu servirea folositoare și benefică a țărilor și popoarelor pe unde l-a purtat soarta. Germania, Moldova și în mod deosebit Rusia – iată locurile pentru care s-a străduit nu puțin acest bărbat învățat. Dar mai mult decât pentru oricine el s-a străduit, firește, pentru Grecia sa, care în timpul lui avea nevoie mai mult ca de orice de asemenea oameni” (p. 78).

Reeditarea anastatică a cărții din 1897 devine tocmai de aceea o sarcină obligatorie pentru mănăstirea care a publicat și volumul din 2006. Tocmai pentru a înlesni folosirea de către cercetătorii actuali a unei lucrări care nu și-a pierdut utilitatea, fie și pentru a completa biografia lui M. Patiniotis, în care se recunoaște lipsită de o documentare suficientă pentru acest capitol din existența lui Teotoke. Ar fi de mare ajutor măcar scanarea și punerea monografiei lui Soloviev pe internet, așa cum s-a procedat în Grecia cu monografia lui Laurențiu Brokini.

Trei ani mai târziu, în 1897, găsim un scurt articol despre Nichifor Teotoke în versiunea rusă a celebrului **Dicționar Enciclopedic Brockhaus**, care în Rusia a devenit Brockhaus-Efron datorită celui ce a îngrijit partea rusească.

Ultima contribuție importantă pe care o datoram învățaților ruși, mai înainte ca revoluția cu urmările ei să instituie o pauză ce va lua sfârșit abia în 1991, aparține altui reprezentant de seamă al marii școli bizantinologice ruse, **F.I. Uspenski (1845-1928)**, academician, profesor la Universitatea din Odesa între 1879 și 1894, când a fost numit directorul *Institutului arheologic rus din Constantinopol*, unde a editat (tipărindu-l la Sofia) *Извѣстія русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ*. În același an 1894 a-nceput să apară sub conducerea lui V.G. Vasilevski și V.E. Regel, cea mai importantă revistă rusă de bizantinologie, „Византийский Временник”. Din 1914 F.I. Uspenski a fost chemat de la Constantinopol la Petersburg de către Academia Imperială de Științe să preia conducerea ei, în urma morții lui V.G. Vasilevski. S-a stins la Leningrad, în 1928, ca academician, la 83 de ani, și a lăsat una din cele mai importante sinteze de istorie bizantină, a cărei publicare în condiții grafice excepționale a început din 1914. „Era – după caracterizarea lui A.A. Vasilev – prima încercare întreprinsă de un specialist în acest domeniu de a scrie o istorie generală a Imperiului Bizantin”¹⁹⁵. Ea va fi dusă până la sfârșitul iconoclasmului și la misiunea Sfinților Chiril și Metodie, prima parte din volumul al doilea publicându-se în 1927, un an înainte de moartea autorului.

În 1904, în volumul IX, fascicula 3 din „Comunicările Institutului arheologic rus din Constantinopol” F.I. Uspenski a publicat un amplu articol de 24 de pagini (p. 317-340) intitulat *Никифор Феотоки и Лейпцигское издание толкований на Восьмикнижие* [Nichifor Theotokis și ediția de la Lipsca a Octatehului] care a rămas cea mai întinsă cercetare cunoscută vreodată asupra unei lucrări a lui Nichifor Teotoke, până la elaborarea și susținerea, în Grecia, în 1990, a tezei de doctorat cu titlul „Fizica” lui *Nichifor Theotokis piatra de hotar în gândirea științifică din secolul al XVIII-lea*, deja menționată.

Nu este de trecut cu vederea însă că între aceste două titluri bibliografia privind operele cărturarului grec înscrie și unul în românește: **Florica Câmpan, Nichifor Theotokis și cărțile lui de matematică. Comunicare prezentată în sesiunea științifică a Universității „Al.I. Cuza” din 26-27 octombrie 1963**, în „Analele științifice ale Universității „Al.I. Cuza” din Iași” (Serie nouă). Secțiunea I. 2. Matematică”, Tomul X, 1964, fasc. 1, p. 218-228.

Autorul studiului din 1904 și-a propus să cerceteze „relația lui Theotokis cu manuscrisele pe care le-a avut la dispoziție” după ce afirmase că „ediția de la Lipsca din aceste catene (Oktateuchcatene, cum au fost numite de știința germană) constituie punctul de plecare pentru toți cercetătorii materialului

¹⁹⁵ A.A. Vasilev, *Istoria Imperiului Bizantin*. Traducere și note de Ionuț Alexandru Tudosie, Vasile Adrian Carabă, Sebastian Claudiu Nazăru. Studiu introductiv de Ionuț Alexandru Tudosie, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 80.

manuscris al catenelor, împrăștiate în majoritate prin toate bibliotecile europene. (...) După cum este cunoscut, Teotokis **sosind** [прибывъ] în **Constantinopol în 1765** [s.n.], a găsit în biblioteca principelui Grigore Ghica un manuscris care l-a interesat în mod deosebit”. El a găsit un al doilea manuscris în biblioteca lui Alexandru Mavrocordat, dar există și un al treilea, care se află în Biblioteca Seraiului și care, bogat ilustrat, fusese copiat pentru împăratul Alexie I Comnenul. Acest manuscris, care în mod vădit nu i-a fost cunoscut lui Teotoke, face obiectul studiului, fiind comparat cu ediția de la Lipsca.

Din acest studiu extragem pasajul referitor la Teotoke:

„Nichifor Teotoki a fost originar din Corfu (s-a născut în anul 1731), unde a primit prima instrucție, completată la Padova și Bolonia [în notă se citează biografiile lui Brokini, Sturdza și Sathas „în grecește” și M. Soloviev „în rusește” în revista de la Kiev „oct. 1894, sfârșit în 1896”].

Când a venit la Constantinopol în anul 1765 [s.n.] numele său devenise deja cunoscut printre greci; în mod deosebit el dobândise glorie ca predicator și bun profesor de fizică și matematică. Împrejurarea fericită pentru Teotoki, care avea să influențeze întreaga sa viață ulterioară, a fost cunoștința cu marele dragoman de atunci al Porții, Grigore Ghica, iubitor de învățătură și colecționar de manuscrise, în casa căruia Teotoki a și locuit câțeva vreme. Aici, în biblioteca lui Ghica, Teotoki a dat peste acest codex de care a hotărât să se ocupe cu deosebită atenție și pe care a găsit necesar să-l copieze pentru a-l compara cu alte manuscrise și a-l tipări.

Din punctul de vedere al biografiei lui Teotoki, și totodată pentru lămurirea motivelor care l-au determinat nu mai târziu de zece ani să treacă în slujba Rusiei, (căreia el i-a închinat cei mai buni ani ai vieții și activității sale, la început ca membru al consistoriului de la Poltava și inspector al școlilor, iar după aceea ca arhiepiscop al eparhiei Slaveniei și Hersonului, iar apoi Astrahanului), perioada constantinopolitană din viața lui Teotoki și mai ales aceea care are legătură cu situația de slujitor al Patriarhiei [а равно что относится до служебнаго положенія его при патриархѣ] toate acestea sunt în cel mai înalt grad puțin cercetate în biografia lui Teotoki. Până la ce grad chiar învățații greci au acordat puțină importanță acestei laturi a lucrurilor [этой сторонѣ дѣла] ne-o dovedește articolul despre Teotoki introdus de Sathas în a sa *Νεοελληνική Φιλολογία*. **Aici, din enumerarea lucrărilor lui Teotoki lipsește cea mai capitală** [самый капитальный] dintre lucrările sale și din punct de vedere științific cea mai interesantă, anume ediția în două volume *Σειρά* [...] realizată [сдѣланное] în Lipsca în anul 1772” (p. 323).

Că i s-a întâmplat și unui savant de talia lui F.I. Uspenski să facă o afirmație contrazisă de simpla lectură a textului la care trimite, nu este de mirare. Dar că nici marele bizantinolog rus n-a reușit să descurce complicatele probleme enunțate mai sus ne-o dovedește faptul că-l aducea pe Nichifor Teotoke la Constantinopol în anul 1765 și-l caza la Grigore al III-lea Ghica, adică în casa din care acesta a lipsit din martie 1764 până în ianuarie 1767, fiind domn la Iași!

În cel mai amplu articol rusec plasat pe internet și recomandat de cel englezesc difuzat de *Wikipedia, the free encyclopedia*¹⁹⁶, **articol în care găsim inclus integral și textul din Brockhaus-Efron**, avem cele mai bogate indicații asupra bibliografiei rusești privitoare la Nichifor Teotoke, înainte de ceea ce s-a publicat în volumul din 2006. Aflăm de aici că „Drept principale izvoare pentru biografia lui Nichifor Teotokis pot servi lucrările învățaților greci (Laurențiu Brokini, Guda, Gheorghios Zaviras, Kuma, Alexandru Sturdza și alții). O biografie amănunțită în rusește a fost alcătuită pe baza izvoarelor grecești de M.M. Soloviev” (p. 3).

Transcriem în continuare titlurile cu referință la personalitatea și opera lui Teotoke:

- *Nichifor Teotoki*, în „Lucrările Academiei teologice din Kiev”, III, 1894.
- *Словар историч. о бывших в России писат. дух. чина* al lui Evghenie, t. II (reeditat, conform bibliografiei din volumul citat, în Lavra Sfintei Treimi a Sfântului Serghie în 1965). Despre Nichifor Teotoke articolul de la p. 233-235.
- Filaret, arhiepiscopul Harkovului, *Обзор рус. Дух. Литер.*, t. II (p. 142).
- „Москвитянин”, 1843, VI.
- Ep. Porfirij (Uspenskiij), *Проповѣдники на островахъ Средиземного Моря*, fără alte indicații, dar mai apare la Kiev [1880]. În realitate este vorba de **periodicul** de la Kiev al Academiei Duhovnicești, nr. 2 din 1880, p. 197-221.

Puțin mai jos este reprodus textul din Brockhaus-Efron, împreună cu bibliografia dată și acolo. În aceasta găsim informația că „prima biografie a lui Nichifor în limba rusă este în «Москвитянин», 1845; mai nouă și mai amănunțită, în «Lucrările Academiei teologice din Kiev» din anul 1864 [informația greșită]. **Aici sunt enumerate toate lucrările despre el în limba greacă și în limba rusă, la care urmează să se adauge în biografia sa lucrarea Ierarhia bisericii din Astrahan, de Platon Liubarski” (Brockhaus-Efron).**

Acest text, preluat din dicționarul respectiv, este urmat de o a treia variantă a biografiei și bibliografiei, aflată pe ultimele două pagini din cele 5 ale întregului articol. Aici se dă numele întreg al lui Evghenii (Bolhovitinov) și Filaret (Gumilevski), și nu mai este amintit decât articolul din 1894, nu și unul din 1864, inexistent. În schimb, pentru traducerea rusă a primului *Kiriakodromion* se dă anul 1805, iar pentru al doilea, anul 1800!

¹⁹⁶ Toate informațiile datorate acestui mirabil mijloc de cunoaștere, cu excepția celor ce privesc bibliografia grecească, procurate de domnul Mihai Țipău, le-am putut obține și folosi datorită colaborării fiului meu adoptiv, **Mihai George Hâncu**, licențiat în filologie clasică al Universității din București, căruia țin să-i exprim aici caldă mea recunoștință.

Apar mai multe titluri noi, dintre care reținem:

– Beketov P.P., *Портреты именитых мужей Российской Церкви с приложением их краткого жизнеописания*, Moscova, 1843, p. 48. Articolul din „Москвитянин” apare tot cu anul 1843 (VI), ceea ce ar însemna că 1845 era o eroare, poate tipografică.

– *Жизнеописание отечественных подвижников благочестия XVIII и XIX веков*, în 12 tomuri, Moscova, 1903-1912. Despre Nichifor Teotoke, în tom. 11, p. 286 și t. 12, p. 136.

– *Православная богословская энциклопедия или богословский энциклопедический словарь*, под. ред. А.П. Лопухина и Н.Н. Губоковского, СПб., 1906-1911, în 12 volume. În tom. 1, p. 356 și t. 2, p. 106.

– *Полный православный богословский энциклопедический словарь*, изд. П. П. Сопина, СПб. (fără an) în două volume. Se trimite la t. 1, p. 259, 251.

– Brockhaus-Efron, în 41 tomuri, СПб. 1890-1907, t. 21 (kn. 41), p. 85-86.

– *Русский биографический словарь*, în 25 de tomuri, СПб., Moscova, 1896-1913, tomul 11, p. 337-339 (se reproduce textul de 4 rânduri).

Întrucât textul sintetic oferit pe internet este cel mai recent și mai accesibil, îl vom pune la dispoziția cititorilor români necunoscători de limba rusă, în traducerea noastră:

„Nichifor Teotoke (în lume Nicolae) – arhiepiscop al Slavoniei și Astrahanului. El provenea din vechea familie greacă Teotoki, al cărei prim strămoș a fost un anume Gheorghe Teotoki, care se strămutase după cucerirea Constantinopolului de turci din Bizanț în insula Corfu. Tatăl său se numea Ștefan iar mama Anastasia.

Nichifor Teotoki s-a născut la 15 februarie în anul 1731. Prima învățătură a primit-o sub îndrumarea învățătorului local, ieromonahul Eremia Kavadia, care întreținea o școală particulară în Corfu. Aici a primit cunoștințele elementare.

În al 15-lea an al vieții a fost hirotonit citeț bisericesc și s-a aflat în această funcție cam o jumătate de an. După aceea s-a îndreptat spre Italia spre a-și continua instrucția și a intrat în **gimnaziul grecesc din Patavia [Padua], organizat de colonia de negustori greci pentru tineretul grec**. Acolo a învățat gramatica, retorica, piitica, logica, filosofia, teologia, matematica și fizica, și de asemenea, arta oratorică.

De acolo Nichifor Teotoke a mers la Academia din Bologna unde și-a desăvârșit învățătura în matematică, teologie și filosofie.

În cele din urmă, în 1748 s-a întors în patrie cu o mare provizie de cunoștințe științifice și a hotărât să se dedice slujirii bisericii.

Tuns în monahism, Nichifor Teotoke a fost hirotonit la început ierodiacon, apoi, în iulie 1754 ca ieromonah.

În această demnitate Nichifor Teotoke, mai mult decât slujbei în care ajunsese și-a dăruit puterile instruirii tinerilor săraci. Încet, încet, a reușit pe la mijlocul anului 1758 să-și organizeze propria școală, în care a predat literaturile greacă și italiană,

gramatica, geografia, retorica, fizica, matematica, filosofia. Asemenea școală până atunci nu se pomenise în Corfu.

Activitatea lui Nichifor Teotoke i-a adus o mare popularitate care a crescut încă și mai mult atunci când și-a asumat și rolul de propovăduitor și conducător al bisericii Sfântul Ioan Înaintemergătorul.

În 1765 Nichifor Teotoke s-a strămutat la Constantinopol. Ce l-a îndemnat la aceasta – vocația slujirii poporului grec într-un câmp de acțiune mai larg sau invitația patriarhului Constantinopolului – nu se știe.

Patriarhul Samuil II l-a numit predicator al Marii Biserici. Cu toate acestea Nichifor Teotoke nu s-a stabilit la Constantinopol și repede a plecat mai întâi la Lipsca, unde și-a editat *Fizica*, iar după aceea, după o oarecare nouă ședere la Constantinopol, **la începutul anului 1768 a plecat la Iași la chemarea domnului Moldovei Grigore Ghica (sic!).**

Rămânând la Iași în jur de un an, Nichifor Teotoke a plecat din nou la Lipsca, pentru editarea operei sale, unde a stat din 1769 până la sfârșitul anului 1773, ocupându-se cu lucrări științifice.

Părăsind Lipsca, Nichifor Teotoke a călătorit prin orașele Europei, după care s-a întors la Iași preluând funcția de profesor la școala locală.

În jurul anului 1776 Nichifor Teotoke s-a strămutat în Rusia la chemarea conaționalului său, arhiepiscopul Slavoniei Evghenie Voulgaris.

Sosit la Poltava, Nichifor Teotoke s-a apucat să învețe cu râvnă limba rusă și după un an o stăpânea destul de liber. În persoana lui Nichifor Teotoke Evghenie Voulgaris și-a pregătit succesorul. Pentru aceasta s-a străduit să-l pună cât mai mult în cunoștință cu cele ale eparhiei. Nichifor Teotoke a fost numit membru al Consistoriului, apoi inspector al școlilor eparhiei. Cu trecerea timpului el a devenit mâna dreaptă a lui Evghenie Voulgaris. Retrăgându-se în 1779, Evghenie l-a recomandat în locul lui pe Nichifor Teotoke. La 6 august 1779, Nichifor a fost sfințit arhiepiscop al Slavoniei.

Odată venit în eparhia sa, noul arhiepiscop s-a străduit înainte de toate să creeze în Poltava un seminar, transformând pentru aceasta școala elementară care era acolo. În 1786, seminarul era deja complet alcătuit.

După aceasta Nichifor Teotoke s-a ocupat cu toate puterile de convertirea la ortodoxie a rascolnicilor, care erau mulți în această eparhie.

La sfârșitul anului 1786 Nichifor Teotoke a fost mutat în scaunul de la Astrahan. Și la Astrahan, Nichifor Teotoke înainte de toate a acordat atenție școlii, pe care a ridicat-o la nivel de seminar, și după aceea luptei cu rascolnicii și convertirea la ortodoxie a localnicilor tătari. Și într-una și în cealaltă lucrare el a avut succes.

După ce a slujit șase ani în scaunul de la Astrahan Nichifor Teotoke, din cauza slăbiciunii a cerut în 1792 să se retragă. Cererea i-a fost îndeplinită și i s-a încredințat spre conducere mănăstirea Danilov din Moscova unde a rămas până la sfârșitul său, venit în mai 1800.

Nichifor Teotoke este cunoscut mai ales ca scriitor, însă activitatea sa scriitoare este legată aproape în întregime de țara natală. Biografia îl numesc matematician admirabil, teolog adânc cugetător, „Slava Greciei”. Lui îi aparține amintita

Fizică, editată la Lipsca în limba greacă în 1766-1767 în două volume și devenită manual în toate gimnaziile grecești.

În ultimii ani de viață în mănăstirea Danilov, el a editat în limba greacă, în trei volume, *Elemente de matematică* (1798-1800).

În aceeași mănăstire Danilov Nichifor Teotoke a scris tratate numite de biograful său grec Zavira <ilizibil pe internet>

Din lucrările teologice ale lui Nichifor Teotoke sunt cunoscute operele consacrate tâlcuirii Sfintei Scripturi 1) „*Kiriakodromion*” sau *tâlcuirea Evangheliilor duminicale, cu omilii morale*, editat în limba greacă la Moscova în anul 1796, iar în limba rusă în 1805; 2) *Faptele Apostolilor duminicali*, editat în limba greacă în anul 1800 (sic!) la Moscova, iar în rusă cu literă slavonă în 1819 și cu alfabetul civil în 1820; 3) „*Lanțul Părinților*” la primele opt cărți ale Sfintei Scripturi și la *Cartea regilor*, editate la Lipsca în grecește în 1772-1773 în două volume. În limba rusă nu există.

„*Lanțul Părinților*” a fost găsit de Nichifor Teotoke în biblioteca lui Ghica și l-a editat completându-l cu multe comentarii proprii.

În Lipsca, în anul 1766 au fost editate în limba greacă predicile lui Nichifor Teotoke la Postul Mare (a doua ediție a urmat în 1859 din ordinul patriarhului Ierusalimului Chiril II).

S-a tipărit discursul său către împărăteasă la sfințirea sa ca episcop (SPb, 1779); *Patru cuvinte la tunderea în monahism*, scrisă în grecește, publicate în limba rusă la Moscova în 1809.

Câteva mici tratate ale lui Nichifor Teotoke au fost editate în 1890 la Atena, în broșura lui I. Sakkelionos; Τοῦ μακαρίου Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκη πονήματα ἱερὰ ἀνέκδοτα. [titlu transcris de pe coperta broșurii, întrucât titlul difuzat pe internet este ilizibil]

În sudul Rusiei Nichifor Teotoke a avut de-a face cu rascolnicii și împotriva lor a scris câteva opere. La urcarea pe scaunul eparhiei Slovenska el s-a adresat rascolnicilor din Elisabetgrad cu o scrisoare pastorală, și ca răspuns la câțiva rascolnici îndârjiți din Bahmutsk le-a trimis cunoscutele „Răspunsuri” (scrise după presupunerea lui Sturdza în grecește și traduse în rusă), cu aspre demascări ale rascolnicilor. După aceea la Astrahan doi monahi staroveri i-au pus 15 întrebări la care iarăși a răspuns. În limba rusă „Răspunsurile” lui Nichifor Teotoke au fost tipărite în 1801 și după aceea au avut câteva ediții.

Lui Nichifor Teotoke îi aparțin câteva gramate către rascolnici tipărite de Skalkovski în *Очерки новороссийского края*, în „Астрах. Губ. Вед.”, 1845 г., no 8.

Până la venirea în Rusia Nichifor Teotoke și-a îndreptat talentul său polemic împotriva catolicilor. Acestei perioade îi aparține scrierea sa *Despre violența catolicilor*, editată la Halle în 1775 în limba greacă.

Cunoștințele sale filologice Nichifor Teotoke le-a folosit la editarea scrierii lui Isaac Sirul în limba greacă la Lipsca în 1771; la traducerea din latină în greacă a operei rabinului Samuel împotriva iudeilor, Lipsca, 1769; la traducerea din franceză în greacă a cărții lui Cleman cu titlul: *Demonstrarea importanței cărților Vechiului și Noului Testament împotriva lui Voltaire*, Viena, 1794.”

Urmează indicațiile bibliografice.

Mai departe este reprodus articolul din Brockhaus-Efron, care constă din 8 rânduri + indicații bibliografice. Aceste opt rânduri sunt:

„Nichifor Teotoke (în lume Nicolae, 1731-1800), învățat grec, originar din Corfu. Gervinius îl numește „părintele științelor pozitive în Grecia renăscătoare”, Sturdza – unul din „cei doi precursori ai renașterii spirituale și politice a Greciei”. Devenind celebru (прославясь) ca predicator la Constantinopol, Nichifor Teotoke, în anul 1776, la chemarea conaționalului său Evghenie Voulgaris a mers în Rusia. La început a fost pe lângă Evghenie Voulgaris, la Poltava, membru al Consistoriului, apoi a fost inspector al școlilor populare, episcop, conducător al mănăstirii Danilov din Moscova.”

Urmează indicațiile bibliografice, cu erorile deja semnalate.

În penultimele două pagini din cele cinci găsim din nou o biografie, care este o repetare mai concisă a primei (ea încapă în ceva mai mult de o jumătate de pagină) cu singura diferență că este pomenit conducător al Bisericii Maicii Domnului din Corfu, nu a Sfântului Ioan Botezătorul.

În schimb, este mult îmbogățită bibliografia, de unde utilitatea ei.

Din aceste indicații bibliografice selectate și reproduse ceva mai înainte am reușit să găsim numai cartea lui Filaret (Gumilevski), în care Teotoke are o pagină (142) acoperită aproape integral de bibliografie. Originalitatea ei constă în clasarea acestei bibliografii potrivit însușirilor autorului, enumerate pe puncte:

a) El s-a ocupat cu râvnă de lămurirea Sfintelor Scripturi (se indică însă greșit anul de apariție al celui de al doilea Kiriakodromion: 1805 în loc de 1808, iar pentru versiunea rusă 1809 în loc de 1819).

b) Проповѣдникъ (predicator): volumul din 1766, cu adaosul „traducerea rusă nu este publicată”. Cele 4 cuvinte la tunderea în monahism au apărut însă în rusește la Moscova în 1809.

c) Обличитель раскола (demascator/acuzator) al rascolului – cu scrierile respective.

d) Обличитель папизма – demascator al papismului, cu trimitere la scrierea respectivă. Din nou : „traducerea rusă nu este editată”.

e) Filologul: ediția operelor lui Isaac Sirul.

f) Fizicianul și matematicianul – cu titlurile respective.

Se trimite la „Biografia lui în «Москвитянин», 1844, 1845, no. 2”. Ce înțeles are această dublă dată nu putem spune întrucât nu avem acces la publicația respectivă.

În momentul de față principalele surse de informare asupra stadiului la care a ajuns știința rusă asupra biografiei și scrisului cărturarului grec au

devenit însă atât volumul publicat în 2006 de mănăstirea Sfântului Daniil, cât și comunicările susținute în Corfu și din fericire accesibile integral pe internet, precum și articolele doamnelor M. Zelenskaia și E.M. Jukova.

Tot de pe internet, cu concursul lui Mihai George Hâncu, cel ce suplinește analfabetismul subsemnatului în acest domeniu, am obținut articolul *Погребение архиепископа Никифора Феотокуса (1731-1800)* [Înmormântarea arhiepiscopului Nichifor Feotokis] în care sunt comunicate rezultatele săpăturilor arheologice din anii 2006-2007 la mănăstirea Sfântul Daniil.

Folosul pe care ni-l aduce această explorare bibliografică greco-rusă, pentru unii poate oțioasă, este acela de a ne permite să ne definim propriul punct de vedere asupra a ceea ce cărturarul grec a fost și rămâne încă pentru noi.

În cultura română, opera lui Nichifor Teotoke s-a bucurat de cea mai promptă și mai largă receptare. Ea a rămas în actualitate până în zilele noastre prin varianta dată primului *Kiriakodromion* de către Patriarhul Justinian în 1960, precum și prin continuarea operei acestuia de către Patriarhul Teoctist. Nu același lucru putem spune însă despre contribuția românească la cunoașterea biografiei sale, fie și pentru segmentul ei românesc, încă nu cu totul clarificat, ca și a personalității sale în ansamblu. Încercarea, în mare parte reușită, a lui Veniamin Costachi, de a crea cititorului român o legătură sufletească prin cele așezate în fruntea traducerii din 1811, nu s-a mai repetat. Toate predosloviile ulterioare, din epoca aceea, dar și din vremea noastră, rămân deficitare.

În privința bibliografiei științifice românești moderne, raportată la cea grecească și rusească, ea nu are cum să ne dea motive de mulțumire.

La drept vorbind, singurul titlu pe care-l putem cita este articolul semnat de N. Iorga în 1921, în a sa „Revistă istorică”, deci la 110 ani de la biografia-panegiric a fostului și viitorului mitropolit al Moldovei.

Intitulat: *Nichifor Theotokis și Moldova (dintr-o comunicație la Academia Română)* („Revista istorică”, VII, 1921, nr. 1-3, ian.-mart., p. 67-70) acest articol este menit să-l confirme pentru încă o dată pe G. Călinescu, atunci când scria în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*: „Nu este cu puțință să-ți alegi un domeniu oricât de îngust și umbrat din istoria română fără să constăți că N. Iorga a trecut pe acolo și a tratat tema în fundamentul ei”. Dar el ne convinge totodată și căta dreptatea avea tânărul Constantin C. Giurescu atunci când, aflat la Școala română din Franța de la Fontenay aux Roses, nota –

spre neplăcuta surprindere a fostului său dascăl – regula conform căreia tot ce scrie Nicolae Iorga „trebuie verificat cu atenție”¹⁹⁷.

Am avea desigur motive de bucurie să-l urmărim pe marele istoric atunci când în finalul acestui scurt articol ce poartă totuși pecetea minții sale iscoditoare scrie: „E de notat că partea din viața lui în care distinsul cărturar a dat mai multe roade literare e aceea pe care a petrecut-o în Iași, [s.n.] cari pomeniau mult timp după aceia vremea când Mitropolia Moldovei era iluminată de lecțiile lui «Teotoke și Evghenie»”. Și trimite la *Documentele Callimachi* II, p. 72 [editate de dânsul], unde citim într-adevăr, într-un pamflet în versuri împotriva mitropolitului Veniamin Costachi, cum că acesta

O școală mai rămăsă[se], cari turci n-au stricat-o,
Și Mitropolitul țeri, din temelii ai surpat-o.
Ș-acolo undi-au șazutu Theotochi și Evgheni,

acum se ridicaseră prăvălii ale negustorilor de alt neam.

Numai că deocamdată nu s-a demonstrat prezența lui Evghenios Voulgaris ca profesor la Iași. Iar în pamfletul respectiv nu se vorbește nimic de „ilustrarea mitropoliei” prin lecțiile celor doi, ci numai ceea ce s-a putut citi mai sus. Cât privește „Partea din viața lui petrecută în Iași”, ea nu depășește un an sigur.

Data fiind importanța articolului semnat de N. Iorga, fie și pentru unicitatea lui, reproducem integral cele care-l privesc pe Nichifor Teotoke:

„Despre Nichifor se știe că era nobil din Corfu, ceia ce explică și cunoștința limbilor occidentale care i-a servit și pentru prelucrarea *Geografiei*, și tendința înnoitoare a spiritului său vioi.

Cum a fost găsit de Ghica nu se spune nicăiri. Ar fi învățat la Padova și la Lipsca. La Iași, el pregătește pe copiii domnului, Dumitrachi, Alecu și Scarlat. La școală trece după plecarea, în 1766, la Lipsca, de unde nu era să se mai întoarcă, a predecesorului său, marele Evghenie Bulgaris, traducătorul lui Voltaire, pe care rânduiala școlilor de către Iacov Stamati îl pomenește alături de învățații „europeni”.

Cred că Nichifor a părăsit Moldova în cursul războiului ruso-turc care aduse și peirea tânărului domn Grigorie Callimachi, și el, ca și predecesorul său Ghica, zelos cultivator al științelor. Se adăposti la Pultava pe lângă Evghenie și apoi ajunse el însuși, cum am văzut, în Scaunul episcopal de la Astrahan unde s-a săvârșit.

Cât a stat la noi învățatul călugăr, și-a alcătuit – credem că în legătură cu slujbele pentru Domn și Curtea lui – predicile, Chiriadodromionul, apărut la Moscova în 1794, apoi în București în 1803, la 1816 la Iași, în două volume, cel d'întăiu

¹⁹⁷ N. Iorga, „Școala nouă” de istorie. O lămurire definitivă, București, 1936, p. 5: „Mai târziu am găsit într-o carte din bibliotecă [a școlii de la Paris] scrisoarea aceluiași către un prieten care-i cerea nu știu ce lămuriri istorice și în care i se atrăgea prietenului atenția că, deoarece afirmația vine de la mine, e prin aceasta chiar nesigură și trebuie verificată cu atenție”.

cu cheltuiala lui Atanasie Zosima, profesor de limbile neo-greacă și rusească la Universitatea din Lipsca.

M.J.A.E. Schmidt, autorul unui *Hülfsbuch zur Erlernung der neugriechischen Sprache*, apărută acolo, în 1824, caracterizează aceste «cuvântări la Sfântul și marele post, cu câteva panegirice, epiphonematice și de înmormântare, alcătuite și rostite de dânsul», astfel: «Ele sunt scrise în limba poporului mai obișnuită, totuși cu evitarea tuturor cuvintelor străine, mat ales turcești, de altfel adesea întrebuițate în viața de obște». Între altele această carte, ajunsă populară, îndeamnă neconținut la cultură, vorbind aspru părinților cari nu caută a desăvârși sufletul copiilor lor. Către cei din Moldova pare a se adresa (la a patra duminică din post) când li spune să nu prefere a lăsa odraslelor lor «ogoare și vii, case și bani și alte câștiguri». Această predică și-ar avea locul în vreo Antologie pedagogică românească.

O ediție românească se pregătise de Gherontie și Grigorie, la Neamț, încă din 1799; ea se tipărește la București, în 1801. Theotokis s-a amestecat în 1775, și în polemicile contra Unirii ardeleni printr-o mică lucrare de polemică, apărută și în românește, într-o broșură cu o ciudată literă mică. Tipărită la București, se pare, ea poartă acest titlu: „Ale prea-înțeleptului și bine-credinciosului Mitropolit al Cazanului, chir Nichifor Theotoche de la Cherchira, pravoslavnicul răspuns scris și tipărit în Hal (= Halle) în leat: 1775. Iar acum s-au dat în stihuri spre folosul de obște al pravoslavnicilor”. Ea începe așa: „Pentru dăjghinarea cea noao din Transilvania, ce să numește a Unirii, și cine sunt dăjghinătorii și pricinuitoarii de dăjghinare a Bisericii. Și pentru iscoditoriul al aceștii Uniri, Decamil (de Camillis) Țărigrădeanul, sau defăimarea ceștii Uniri». Mica lucrare cuprinde numai expunerea încălcărilor Unirii; Nichifor declară că a fost la Maria-Pécs și nu i-a plăcut slujba latină. Notele au citații din Henriadă (p. 38).

E de notat că partea din viața lui în care distinsul cărturar a dat mai multe roade literare e aceia pe care a petrecut-o în Iași, cari pomeniau mult timp după aceia vreme când Mitropolia Moldovei era ilustrată de lecțiile lui «Teotoke și Evghenie».

Am subliniat cu aldine ceea ce se cere îndreptat după recomandata „verificare”:

Cum a ajuns Nichifor Teotoke la Ghica o spusese încă din 1811 Veniamin Costachi. Dar că nu doar la Iași, ci începând de la Constantinopol s-a ocupat de educarea fiilor viitorului domn este rațiunea pentru care a și fost găzduit în casa acestuia, ceea ce nu exclude desigur continuarea acestei atribuții și la Iași, din moment ce avea cunoștință de ea și Sulzer.

Prezența lui Evghenios Voulgaris în fruntea școlii domnești de la Iași înaintea lui Nichifor Teotoke, până în 1766 când acesta i-ar fi succedat, nu este consemnată în niciun document și de niciun autor. Nici Ștefan Bârsănescu (*Academia domnească din Iași. 1714-1821*, București, Editura didactică și pedagogică, 1962) și nici Ariadna Camariano-Cioran în monografia fundamentală închinată *Academiilor domnești din București și Iași* (București, Editura Aca-

demiei Române, 1971) nu au cunoștință de așa ceva. În schimb, **astăzi noi dispunem de toate dovezile că numai în 1775 și 1776, deci un deceniu mai târziu, își face apariția Nichifor Teotoke la Iași!**

Suntem obligați să ghicim ce a vrut să spună N. Iorga prin „marele Evghenie Bulgaris, traducătorul lui Voltaire, pe care rânduiala școlilor de către Iacov Stamati îl pomenește alături de învățații «europeni»”.

Pe cine îl pomenește „alături etc.”: pe „marele Evghenie Bulgaris” ori pe Voltaire? Și unde o face? După cum se trimite la „C. Erbiceanu etc.” avem toate motivele să deducem că este vorba de volumul publicat împreună cu A.D. Xenopol, *Serbarea școlară de la Iași*, unde s-a retipărit „Anafora” mitropolitului pentru organizarea școlilor, publicată întâi de Codrescu în „Uricariu”. Acest important document semnat și de Scarlat Sturdza a fost reeditat și de Alexandru I. Ciurea în monografia *Iacov Stamati (1749-1803)*, Iași, 1946, p. 227-233. În el găsim amintit faptul că „dascălii de la Academia din Cleting **după cum zice Slăvitul Evghenie** în locul limbei latinești se sfătuiau să puie pre limba elinească” (p. 231). Nu e deci vorba ca mitropolitul să-l „puie” pe Evghenie „alături de învățații europeni”¹⁹⁸.

Nichifor Teotoke n-a putut pleca din Moldova în Rusia „în cursul războiului ruso-turc” din moment ce **a fost cu certitudine directorul Academiei domnești în cea de a doua domnie a lui Grigore Ghica III, care a urmat tocmai încheierii acestui război.**

N. Iorga face o confuzie totală între două opere ale lui Nichifor Teotoke: *Cuvântările la Postul Mare, însoțite și de panegirice*, publicate la Lipsca în 1766 și *Kiriakodromionul la evangheliile duminicale*, alcătuit în ultimii ani ai vieții și tipărit la Moscova în 1796.

N. Iorga dă în nota 5 de la p. 69 titlul grecesc al cărții din 1766 de la Lipsca, dar o prezintă cu explicația „Titlul ediției de la Moscova e acesta”. Era suficient să citească locul de apariție și n-ar mai fi făcut această eroare. Dar cum marele istoric „fotografia” pagina și nu „citea cu linia sub fiecare rând” cum spunea despre sine G. Călinescu, i-a scăpat din vedere acest mic amănunt!

Citatul din I.A. Schmidt se referă în mod clar la aceste cuvântări, la Sfântul și Marele Post, unde găsim și câteva panegirice. Numai că N. Iorga îl folosește vorbind de... „*Chiriakodromionul* apărut la Moscova în 1794” [corect: 1796]. Sfaturile pentru părinți nu se găseau însă în acesta din urmă, ci în primul.

Natural, fiind rostite în Corfu și publicate de un corfiot, aceste predici

¹⁹⁸ N-am reușit să găesc acest document în *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, editate de Ioan Caproșu. Aici, în vol. VII, *Acte interne (1771-1780)*, Iași, Editura Dosoftei, 2005, p. 186-188 găsim însă Doc. nr. 117: *Așezământul pentru școli al lui Grigore Ghica voievod*, emis la 15 noiembrie 1775.

n-aveau cum să fie rostite „în legătură cu slujbele pentru Domn și Curtea lui” și nici recomandările nu se adresau părinților din Moldova. Ele nu pot servi, în consecință, ca motiv pentru includerea într-o antologie de gândire pedagogică de la noi și nici ca argument pentru frumoasa concluzie.

Inutil să mai stăruim asupra faptului că Nichifor Teotoke n-a murit la Astrahan, ci la Moscova.

Nimeni n-a identificat printre frații negustori Zosima (pe care Al. Sturdza îi considera puțin instruiți, dar iubitori de cultură) un profesor universitar, și încă unul la Universitatea din Lipsca. Anastasie Zosima, care figurează pe copertă ca editor și semnează prefața, nu se recomandă decât „din Ianina”.

În ceea ce privește „mica lucrare de polemică, apărută și în românește” N. Iorga face a doua confuzie, între *marea* (174 pagini) scriere anti-catolică și anti-uniată editată la Halle în 1775 și prelucrarea ei în versuri de către Polyzois Kondos, tradusă într-adevăr și în românește. Atât stihurile grecești cât și versiunea lor românească nu „se pare” ci **sigur** s-au tipărit în 1829 la București, din moment ce scrie asta chiar pe copertă.

Totuși, acest articol de trei pagini și jumătate nu este doar o colecție de erori rezultate din modul cum a lucrat toată viața genialul – altfel – și marele N. Iorga. El vine și cu o contribuție reală:

S-a văzut că în biografia lui Alexandru Sturdza nu răzbate niciun ecou al prezenței incontestabile și de mai toți biografii recunoscute a lui Nichifor Teotoke la Iași. N. Iorga retușează această biografie, descoperind la rândul-i (o făcuse însă primul Laurențiu Brokini în 1877!) pe ediția manualului de geografie tipărit postum la Viena în 1804 de Antim de Gaza pe spesele „domnilor Zosima”, pentru școlile grecești, dar alcătuit pentru studenții Academiei domnești din Iași, portretul lui Nichifor Teotoke, sub care se afla inscripția (reprodusă prima oară de același Laurențiu Brokini la p. 201 a cărții sale):

ὉΥΕΙ ὁψιν ἔχεις κραιῖς σέ φέροντος
Σκαρλάτου Στούρτζα, κύδιμε Θεοτόκη (exact: Θεοτόκη!)

Ea a fost tradusă de N. Iorga prin:

Cu văzul ai vederea inimii celui ce te cuprinde’n năuntru:
Scarlat Sturdza, vestite Nichifor Theotoke.

În traducerea domnului Mihai Țipău: „Faimosule Theiotokis, vei vedea că ai chipul inimii lui Scarlat Sturdza, cel ce te poartă înlăuntru”. Numele scris Θεοτόκη nu era o greșeală, pe care Iorga a ținut să o corecteze, ci un joc de cuvinte sugerând raportul său cu Dumnezeu.

În colțul din stânga jos este tipărită însemnarea: Ἡ εἰκὼν ἐγγράφη ἐν Ἰασίῳ

σχολαρχούντος tradusă de N. Iorga prin „icoana s-a făcut în Iași când era conducătorul școlii”.

În colțul din dreapta jos se citește (dar n-a mai citit N. Iorga ci numai Laurențiu Brokini) „Ἐγχαράχθη ὑπὸ Κ. Σχινδελαῦερ ἐν Βιέννῃ” adică executată de K. Shindelmeier în Viena. Ceea ce înseamnă că i s-a dat acestuia portretul rămas de la autor, ca să realizeze gravura pentru carte.

„Prefața lui Climent către «copiii doritori de învățătură ai grecilor», scrisă într-un stil entuziast pentru nația trezită la râvna învățăturilor, îndeplinește aceste știri, spunând că Geografia a fost făcută de viitorul episcop de Astrahan «pe când petrecea încă în Iașul Moldovei pe la anul 1774, spre folosul ucenicilor lui» (p. 67). În notă N. Iorga reproduce textul grecesc din această prefață.

„E limpede, deci, – continua N. Iorga – că avem a face cu un *prea interesant desen de Scarlat Sturdza el însuși, ca ucenic la Iași, pe la 1770, al lui Nichifor* p. 67). [s. N.I.]

Numai că „pe la 1770” Nichifor nu avea cum să fie la Iași, ci era la Lipsca unde tocmai publica ediția lui Isaac Sirul. Este desigur vorba de un portret făcut de cineva la comanda lui Scarlat Sturdza, în perioada când Teotoke a fost profesor la Iași, adică în timpul celei de a doua domnii a lui Grigore Ghica, și când l-a putut primi în dar de la prietenul din Germania, devenit acum una din notabilitățile Iașului și un important personaj cultural. El apare în hrisovul pentru școli emis de Grigore Alexandru Ghica la 15 noiembrie 1775 și publicat de Th. Codrescu în „Uricariu” I, p. 74-79 ca „marele comis Scarlat Sturdza” (p. 76), iar doctorul Wolff este cel care dă știrea despre impunătoarea sa locuință de stil occidental în *Beiträge zu einer Statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, Erster Theil, Sibiu, 1805. Tot acolo vorbește de căsătoria sa, în 1780, cu Sultana Moruzi (p. 268), fiica domnului în scaun Constantin Moruzi (28 septembrie 1777-29 mai 1782), bunicul matern al lui Alexandru Sturdza.

În continuare, articolul ne dă aceste date despre părintele memorialistului de mai târziu:

„Acest boier cult, inovator chiar în cultura noastră din veacul al XVIII-lea prin ideile «filosofice» adoptate, represintate și răspândite de dânsul, e bine cunoscut. Soț al Sultanei, fiica lui Constantin-Vodă Moruzi, el trecuse la Lipsca, întors la Iași – unde fratele său Grigore ținea pe altă domniță, Marghioala Callimachi, cu care avu pe Mihai-Vodă Sturdza –, el își făcu o casă ca în «Europa» și, crescându-și copiii ca în Apus, nu uită legăturile sale vechi cu aceia în mijlocul cărora petrecuse acolo, la Lipsca, doi ani din tinerețele lui: între aceștia se număra și medicul scriitor Andreas Wolf” (p. 67-68).

În notă trimite la informația dată în 1901 în volumul al 2-lea din a sa *Istorie a literaturii române din sec. al XVIII-lea*, p. 29:

„Andreas Wolf, doftorul lui Scarlat Sturdza, care întovărășește la 1780 într-o călătorie de mulțămire la Neamț pe pacienta sa domnița Soltana, soția lui Scarlat, transmite respectuos informații lui Sulzer în anul următor, trece la București prin 1784 și pleacă de acolo păgubit de boierul Drăgănescu și aproape otrăvit de un bucătar țigan din Târgoviște, în august al aceluiași an.”

Mai departe, despre Scarlat Sturdza citim în articol:

„Partea lui în reforma învățământului superior moldovenesc, prin îngrijirea învățatului mitropolit Iacov Stamati, a fost importantă. Epitrop al școlilor încă din novembre 1775, el a colaborat la largul program de studii științifice de pe la 1800.

Școala ieșană pe care a condus-o Teotochi (*sic*) el însuși e cea fundată, după îndreptările lui, de Domnul care-l crescuse și-l adusese în Moldova, Grigore Alexandru Ghica: el trebuie să fi fost „dascălul cel mare al epistimurilor” – **științele se introduceau astfel pentru întâia oară în program** – plătit cu 1 500 lei pe an (era, iarăși pentru întâia oară, și un profesor de limba latină). Se știe că Alexandru Vodă Ipsilanti, care avea la îndemână alt călugăr „științific”, pe dobrogeanul de la Cernavoda, Iosif Mesiodacul, a întocmit și el școli cu aceiași direcție nouă, în care, la 1775, se învăța aritmetică, geometrie, astronomie, fizică și limbile latină, franceză și italiană” (p. 68; sublinierile îmi aparțin).

„Pe la 1800” Scarlat Sturdza era însă deja în Rusia de 7 ani. „Programul” – nedatat – este foarte probabil din 1792, când unul din semnatarii lui mai era în țară. În cea dintâi monografie consacrată *Academiei domnești din Iași. 1714-1821* Ștefan Bârsănescu (1895-1984), membru corespondent al Academiei Române, data „**între 1792-1795**” anaforaua nedatată, la redactarea căreia a participat Scarlat Sturdza, apărând între semnatori alături de mitropolitul Iacob Stamate (vezi p. 60-61). **Prezența lui Scarlat Sturdza între semnatori o așează precis în 1792!**

Fratele lui Scarlat, Grigore Sturdza, tatăl domnului Mihai Sturdza creatorul „Academiei Mihăilene” a rămas în Moldova.

Din prima căsătorie, cu Maria Rosetti, Mihai Sturdza i-a avut pe Dimitrie și pe Grigorie (cel numit mai târziu „Beizadea Vișel” deoarece, de o excepțională forță fizică, se antrena ridicând în loc de haltere un vișel). Trimiși la studii la Berlin împreună cu Mihail Kogălniceanu și cu alți tineri, aici i-a găsit în 1837 unchiul lor de văr primar, Alexandru Sturdza, venit să-și vadă socrul german după a doua soție și le-a ținut un șir de prelegeri notate și tipărite în 1842 la Iași cu titlul *Etudes religieuses, morales et historiques par Alexandre de Sturdza*, prin grija și cu cheltuiala marelui logofăt Constantin Sturdza. Acesta i-a încredințat

sarcina de a supraveghea cartea foarte tânărului Mihail Kogălniceanu (avea 25 de ani în 1842), care se impusese deja prin *Istoria* publicată la Berlin și prin revista „Dacia literară”.

Din prefața lui Mihail Kogălniceanu aflăm împrejurările în care au luat naștere aceste prelegeri, care vor conta între principalele opere ale lui Alexandru Sturdza.

Beizadea Dimitrie Sturdza este străbunicul patern al istoricului Mihai Dimitrie Sturdza, al cărui volum de studii *Românii între frica de Rusia și dragostea de Franța* am avut privilegiul să-l editez și prefățez în 2006 la Editura Roza Vânturilor.

În momentul de față avem suficiente motive și s-a acumulat destul material documentar pentru a da, în sfârșit, și în cultura română, o idee mai clară și scutită de prea multe erori, despre acest cărturar și mare ierarh cu un impact atât de profund asupra vieții noastre religioase, până în vremuri foarte apropiate.

Întrucât cea mai importantă noutate intervenită de la apariția tuturor paginilor privind biografia sa, înfățișate mai înainte, sunt cele două scrisori autobiografice publicate în volumul editat de mănăstirea Sfântul Daniil din Moscova în 2006, orice nou demers care-și propune să aducă mai multă precizie în cronologia și succesiunea momentelor acestei biografii trebuie să pornească de acum înainte, în mod obligatoriu, de la această bază documentară.

În consecință, le publicăm în traducerea noastră, atrăgând totodată atenția că este vorba de traducerea altei traduceri, întrucât versiunea lor originală a fost grecească. Dar avem toate motivele să vedem în N.N. Bantâș-Kamenski pe autorul versiunii rusești, la rândul ei copiată la începutul secolului al XIX-lea cu un scris caligrafic și ajunsă astfel până la noi, în copia descoperită în Arhiva de stat din Astrahan.

Prima scrisoare este ceea ce astăzi se numește un CV și a fost adresată administratorului eparhiei Slaveniei și Hersonului în luna septembrie din anul 1777, prin urmare după un an de când plecase din Moldova și ajunsese la Poltava. Nu i-a fost expediată și nu se știe cum a ajuns în mâna lui Bantâș-Kamenski la Moscova. Dar cum a doua scrisoare, mult mai întinsă și scrisă în mod sigur după 1796, deși nedată, a fost cerută de acesta în urma cunoașterii celei dintâi, nu este exclusă posibilitatea ca și prima să-i fi fost pusă la dispoziție chiar de autorul ei, deși – cum s-a văzut – corespondența lui Teotoke circula deja în copii

multiple, și s-ar putea ca arătând-o cuiva în anii când se afla la Moscova, acesta să o fi copiat și să i-o fi înmănat lui Bantâș-Kamenski.

Despre cea de-a doua nu încap nicio îndoială că i-a înmănat-o personal, aflându-se în aceeași localitate.

Din textul primei scrisori reiese că i-a fost cerută chiar de cel căruia i-a fost adresată – arhimandritul Teoctist –, dar motivele pentru care n-a mai ajuns la destinatar nu sunt comunicate destinatarului celei de-a doua.

Ambele texte impresionează prin precizia cu care sunt notate datele și prin stilul concis, propriu omului deprins cu calculele matematice, stil pe care l-a folosit și în scrisul său religios. Acest veritabil epistolier de vocație, de la care se cunosc în prezent aproape 200 de scrisori, a făcut și din cele două piese autobiografice veritabile creații în genul respectiv, iar nouă ne-a pus la dispoziție, după două secole de adevărate orbecăieli biografice, un „tabel cronologic” redactat de el însuși, care aruncă în aer toate „scenariile” pe care le-am citit în paginile precedente.

Dar mai întâi să luăm cunoștință de texte:

I

Preacinstului părinte arhimandrit Teoctist, preavrednicului (достойнейшему) administrator al eparhiei Slaveniei și Hersonului, sănătate îi dorește ieromonahul Nichifor Teotoke.

Nimic nu este mai greu pentru bărbații înțelepți (для благоразумных мужей), decât să vorbească despre sine. Cu toate acestea, din cauza bunăvoinței dumneavoastră față de mine, cererii dumneavoastră trebuie să mă fac vinovat (по причине вашего ко мне благоволения, прошению вашему повиноваться должен).

Sunt născut în insula Corfu în anul 1731, din părinți ortodocși, Ștefan și Anastasia, uniți prin legiuită nuntă. Amândoi au provenit dintr-o familie nobilă din Korfu (оба происходили от Корфской благородной фамилии).

Am fost botezat în biserica Sfântului Nicolae de către preotul Spiridon Santorin. Din fragedă copilărie (с малодетства) am început să studiez științele.

În Corfu, profesorii, preacinstul ieromonah Ieremia Kavadia și Eftimie Paramifiot m-au învățat limba greacă, poetica, retorica și principiile fundamentale ale filosofiei lui Aristotel (начальным основаниям Аристотелевой философии) și ale Sfintei teologii (и священной Богословии). Iosif Maria Fineti [călugăr] dominican și Vondioli, provincial, din ordinul minoriților, [m-au învățat] limba latină și filosofia.

În Patavia [Padua], Iosif Suțți (Суцци), profesor public (публичный профессор) de matematică și fizică la Universitatea din Patavia, principiile matematicii (начатки математики) iar în Bolonia Vincențiu Ricat, iezuit, profesor de matematică la colegiul iezuit din Bolonia „Sfântul Lucius”, primele fundamente ale

geometriei superioare (первым основаниям высшей геометрии). Maria (în carte greșit *Мавия*) Laura Bassi*, profesoară publică de fizică experimentală în Universitatea și Academia din Bologna, fizica experimentală iar Eustațio Zanotti, profesor de astronomie la aceeași Universitate și Academie m-a învățat astronomia.

În anul 1748, în ziua de 17 septembrie, în Corfu, în biserica Sfinții Apostoli Iason și Sosipatru, episcopul Grigorie al Delvisului și Himeriei (Делвинский и Химерский епископ) m-a tuns în monahism, iar în ziua următoare m-a hirotonit ierodiarcon.

În anul 1753 în ziua de 11 aprilie, în biserica având hramul Maicii Domnului, de același episcop am fost înălțat la treapta preoției.

Mai departe, despre funcțiile (о моих должностях) călătoriile, cărțile publicate de mine și despre alegerea [mea] ca arhiepiscop al Bisericii Filadelfiei și refuzul ei și despre celelalte, nu este de trebuință să știți (и о прочем вам знать не нужно).

Rămas bun (прощайте).

Am scris în Poltava, în anul 1777, septembrie.”

(Op. cit., p. 260 și 263; p. 261 și 263 sunt facsimile).

Sub textul scrisorii citim, adăugat cu același scris, **deci copiat din prezedentul act:**

„În anul 1779, în ziua de 26 aprilie numit (наречен) și la 6 august în Sankt Petersburg consacrat (посвящен) ca arhiepiscop al Slaveniei și Hersonului.

În 1797, în ziua de 5 aprilie, la încoronarea Împăratului a primit ordinul Sfânta Ana, clasa I (dintre preoți [из духовных] el fost cel dintâi care a primit acest ordin și clasa cavaler) iar la 31 iulie i-a fost dat lui la acest ordin командорство в 400 [un cuvânt neînțeles: д...хъ] состо [neînțeles]¹⁹⁹.

În eparhia Astrahanului a fost transferat (переведен) în anul 1787. S-a pensionat în mănăstirea Sf. Daniil în anul 1792 (уволен на покои в Данилов монастырь). S-a săvârșit în anul 1800 în ziua de 31 mai”.

Cel ce a executat copia „de la începutul secolului al XIX-lea” ajunsă în arhiva de la Astrahan a preluat deci odată cu textul scrisorii și aceste însemnări, făcute desigur de autorul traducerii.

Toate aceste însemnări le-a făcut desigur Bantâș-Kamenski pe traducerea sa și le-a folosit pentru redactarea biografiei din volumul citat. Ele au trecut apoi în copia ajunsă până la noi.

II

„*Bărbatului împodobit cu multe demnități* (мужу многими достоинствами украшенному), *preanobilului* (высокоблагороднейшему) *domn Nicolae Bantâș-Kamenski, iubitului meu prieten, sănătate îi urează arhiepiscopul Nichifor.*

Mi-ați cerut completări la scrisoarea către arhimandritul Teoctist, scrisă de

* Laura Maria Caterina Bassi Veratti (1711-1778), din 1776 profesoară de fizică experimentală la Istituto delle Scienze di Bologna (http://it.wikipedia.org/wiki/Laura_Bassi).

¹⁹⁷ Observațiile editorilor scrisorii.

mine dar neexpediată lui (но ему не переданному). La ce-ți trebuie ție să ascuți pe Cicero vorbind de casa lui?²⁰⁰ Nu. Genul acesta de exerciții mie nu-mi este plăcut. Dar dragostea pe toate le covârșește²⁰¹. Și de aceea, împotriva voinței mele mă supun (почему против воли моя я повинуюсь).

În anul 1753 am fost în Italia, unde, la Patavia și Bologna am început să mă exerseze în științe, așa cum am spus în aceeași scrisoare. Întorcându-mă în patrie în anul 1755 mi-am îndeplinit funcția de predicator public trei ani, iar pe aceea de profesor de matematică și fizică experimentală și astronomie în gimnaziul orășenesc din 1757 până în 1765.

În acest an, mergând la Lipsca am tipărit o selecție din predicile mele (избранные мои проповеди) și principiile de fizică experimentală, alcătuite de mine.

Terminând această treabă, în 1768 (окончивши сей труд, в 1768 году...), având dorința din tinerețea mea să văd mănăstirile sfântului Munte Athos, am venit la Constantinopol²⁰², pentru ca de acolo să mă duc la Athos (дабы оттуда ехать в Афон), dar a fost în zadar (но тщетно), fiindcă acolo, legând o strânsă prietenie cu răposatul prinț (покойным князем) Grigore Ghica, care [până atunci] îmi era cunoscut numai prin scrisori, am stat un an (год прожил), îndeletnicindu-mă cu copierea din biblioteca sa (упражнясь в переписке из его библиотеки) a vechiului manuscris numit „Lanțul tâlcuirii celor cincizeci de părinți și doi evrei la Pentateuhul lui Moise, la Iisus Navi, la Judecători, la Rut și la Cărțile regilor” (Цепь толкований пятидесяти отцов и двух евреев на Пятикнижне Моисеево, на Исиуса Навина, на Судей, Руфь и Книге Царств) și cu traducerea din limba latină în limba greacă a scrierii rabinului Samuil, numită „de aur” (золотым).

În anul următor, numitul prinț m-a luat cu el în Valahia (в следующем году реченный князь взял меня с собою в Валахию)²⁰³ în speranță de a publica amintita operă (в надежде той, чтобы издать помянутое сочинение). Dar fiindcă din cauza războiului între ruși și turci așa ceva nu s-a putut îndeplini prin partea aceea (но поелику война между россиянами и турками сего учинить в той стороне не допустила) atunci din nou am mers la Lipsca (то опять поехал я в Лейпциг) unde am editat acest lanț, operele Sfântului Isaac Sirul cu comentariile mele și

²⁰⁰ Ужели ты нуждаешься слышать Цицерона, за дом свой слово говорящего? Aluzie la *pro domo sua* a marelui orator, de unde expresia „a vorbi pro domo”, a vorbi de lucruri personale.

²⁰¹ Aluzie la celebrul elogiu al dragostei din epistola întâia către *Corinteni* a Sfântului Apostol Pavel (cap. 13).

²⁰² Venirea la Constantinopol a fost într-una din primele luni ale anului 1767, din moment ce la 4 mai 1767 le scria de acolo celor din Corfu în legătură cu reînființarea școlii și chemarea lui la conducerea acesteia. Cifra 8 ar putea fi și o eroare a traducătorului. Oricum, anul 1768 nu poate fi și al „terminării”, deoarece în 1767 a apărut și al doilea volum al fizicii, ceea ce i-a putut permite să plece din Lipsca spre a-și realiza dorința de a vedea Sfântul Munte. Am pus de aceea o virgulă menită a face clar acest fapt.

²⁰³ Grigore al III-lea Ghica își începe domnia în Țara Românească la 17 octombrie 1768 și va dura până în 5 noiembrie 1769, când este făcut prizonier de armata rusă. Deci „anul următor” este în raport cu 1767 nu cu 1768, confirmând cele din nota anterioară.

„opera de aur“ (золотое сочинение). Pe această operă pe care eu i-am prezentat-o preasfințitului Gavriil de Novgorod, el a poruncit să fie tradusă în limba rusă și a fost tipărită în anul 1778²⁰⁴.

Pe când locuiam la Lipsca, atunci, în anul 1772, pe neașteptate (нечаянно) am fost ales de către grecii care trăiau în Veneția ca arhiepiscop al bisericii Filadelfiei. Această alegere a fost susținută și de Senatul venețian și mi-a fost comunicată mie în Lipsca, cu rugămintele cele mai insistente (с усиленнейшими прошениями) de a mă duce la Veneția. Dar cum mie îmi era destul de bine cunoscut că prin hotărârea aceluiași Senat, luată în 1761, acel episcop trebuie să se declare catolic (сей епископ показывать себя должен был католиком), mărturisind Simbolul apostolic și hotărârile dogmatice ale Sinodului florentin (ceea ce este același lucru cu a fi unit = что то же есть как быть униатом), de aceea am răspuns că eu în niciun caz nu sunt de acord să le satisfac alegerea și rugămintele lor, în afară de cazul că de către același Senat va fi anunțat că arhiepiscopul Filadelfiei este fiu credincios al Bisericii Grecești și Răsăritene, în cele bisericești depinzând de patriarhul din Constantinopol și pe deplin liber de a primi tot ceea ce Biserica Greacă Răsăriteană hotărăște/îndreptează (и полную свободою снабдено ко отправлению всего того, что Греческая Восточная Церковь исправляет).

Grecii au primit cu dragă inimă (с охотою) propunerea mea, obligându-se să îndeplinească toate cele de trebuință spre a fi primite cele dorite, rugându-mă să nu mă lepăd de demnitatea aceasta (прося меня, чтобы я не отрицался от достоинства сего), ci cu bună speranță să aștept succesul fericit al dorinței mele. Astfel, timp de aproape patru ani, tot ce era cu puțință au întrebuințat, iar eu din parte-mi așteptând n-am încetat să-i îndemn, să-i sfătuiesc, să-i stimulez (Итак, четыре почти года они все, что только возможно было, употребили, а я, с своей стороны ожидая, их увещевать, советовать возбуждать не преставал).

Dar ne-am străduit zadarnic să facem harapul alb! (Но тщетно мы старались Эфиопа сделать белым). Căci Republica venețiană nu putea să-și schimbe părerea sale păguboase (Ибо республика Венецианская своего пагубного мнения переменить не хотела). Când mi-am dat seama de aceasta și ei mi-au adus-o la cunoștință, atunci le-am trimis o renunțare formală în anul 1775.

În toată această vreme am peregrinat, parte la Viena, parte la Bratislava (Все же сие время препроводил частию в Вене, частию в Братиславе) unde am compus o lucrare despre uniți, care după aceea a fost tipărită și a fost tradusă și în limba rusă, dar încă n-a fost tipărită.

Părăsind deci Bratislava, am venit la Iași, unde am fost invitat de către mai susnumitul principe (князь), care domnea atunci peste Moldova (управлявшего тогда Молдавию), de mitropolitul Iașilor și de <un> mare boier (и вельмож) să fiu rectorul gimnaziului. Timp de un an am îndeplinit această funcție (год исправлял я сию должность) predând matematică și geometrie (математике и геометрии)²⁰⁵.

²⁰⁴ Nota editorilor: „Traducerea rusă a fost tipărită în 1887”, evident greșeală de tipar în loc de 1778.

²⁰⁵ Evident eroare de copiere în loc de *geografie*. În biografia din 1801 cuvântul este corect: *geografie*.

Văzând însă primejdia ce se apropia de viața acestui principe, pentru ca să nu mi se întâmple și mie, din cauza strânsei mele prietenii cu dânsul, ceea ce s-a întâmplat cu dânsul²⁰⁶, am cerut demisia, ca să mă întorc în Germania, însoțind pe un oarecare dintre cei mai mari boieri, călător [Увидевши же наступающую опасность жизни сего князя, дабы по причине тесной моей с ним дружбы и со мною того ж не последовало, что с ним случилось, просил увольнения, дабы возвратиться в Германию, последуя некоему вельможнейшему путешественнику].

Principele la început a fost de acord cu mine și mi-a dat însoțitori, dar după aceea s-a răzgândit și m-a reținut cu forța, așa încât am fost obligat să plec în taină, luându-mă după trei arhimandriți din Muntele Athos care se duceau în Rusia²⁰⁷. Aceasta a fost în anul 1776 [Князь сначала согласился и дал мне проводников, но после отказал и удержал меня силою, так что принужден я [был] уйти тайно, последуя за тремя Архимандритами из Афонской Горы, едущими в Россию. Сие было 1776 года].

În Rusia am alcătuit următoarele cărți: 1. Răspunsuri la întrebările rascolnicilor puse mie la Poltava și Astrahan, care fiind traduse în limba rusă, zac needitate (лежат не изданы)! 2. Traducerea din franceză în limba greacă a răspunsului la așa-numitul *наконец истолкованный Завет*²⁰⁸, cu ample și foarte necesare comentarii, editată la Viena în anul 1794; 3. Κυριακοδόμιον, sau tâlcuire la Evangheliile care se citesc în fiecare duminică în tot anul în bisericile ortodoxe, fiind adăugate la acestea omilii morale, imitându-l pe Sfântul Ioan Zlataust (по подражанию Иоанна Златоустого) și care a fost tipărit la Moscova în 1796.

Mai departe, de istorisirea celor ce mi s-au întâmplat în eparhia Slaveniei și apoi Astrahanului, adică despre schimbarea [aducerea la ortodoxie] a rascolnicilor [o обращении раскольников] a două sate din județul Elisabetgrad, Znamenskogo și Glinskogo [în notă: „Probabil aici avem o greșeală a traducătorului sau copistului: nu

²⁰⁶ Împrejurările cumplitei sale morți au fost reconstituite de către Paul Cernovodeanu pe baza mărturiilor celor ce au fost ademeniți împreună cu domnul în cursa întinsă de trimisul Porții. Vezi articolul *Culisele diplomatice ale unui rapt teritorial: 1774. Crima din beilicul de la Iași*, în „Magazin istoric”, XXVIII, 1994, nr. 11 (332), p. 3-8. Acest articol a fost pus la contribuție de Alexandr Stroeve și Ileana Mihăilă în cartea *Ériger une République souveraine libre et indépendante, Mémoires de Charles-Léopold Andreu de Bilistein sur la Moldavie et la Valachie au XVIIIe siècle*, București, Editura Roza Vânturilor, 2001, p. 117. A se revizui în lumina lui cele din *Dicționarul domnilor Țării Românești și ai Moldovei*, București, Editura Meronia, 2009.

²⁰⁷ Acest amănunt a trecut în biografia din 1801, dezvăluind identitatea autorului ei.

²⁰⁸ Nota editorilor: „Se are în vedere opera lui Voltaire [8] indicată în titlul ediției grecești a traducerii lui Feotokis: Τελευταίον διερμηνευθείσης Διαθήκης. Cuvântul «τελευταίον», redat cu «наконец», ar fi fost mai exact tradus prin «pentru ultima oară» («в последний раз»). Este subliniat în manuscris probabil fiindcă traducerea sau copia a fost făcută inexact” (p. 268, nota 21).

Dar titlul operei lui Voltaire este *La Bible enfin expliquée par plusieurs aumôniers de S.M.L.R.D.P.* [Sa Majesté le Roi de Prusse], Londra (de fapt Geneva), 1776, în 2 volume. Altă ediție, în același an, cu Londra pe copertă dar în realitate tipărită la Amsterdam, un vol., IV + 550 p. A treia ediție, „revăzută, corectată și sporită cu un avertisment”, Londra, 1777, IV + 488 (cf. Al. Ciorănescu, *Bibliographie de la littérature française du dix-huitième siècle*, tom III, p. 1787 (B.A.R. II 553921). Traducerea grecească și din greacă în rusă a lui enfin cu *наконец* este prin urmare mai exactă decât cea propusă de editori.

e Glinskogo ci Zlânki], despre restaurarea consistoriului, despre adăugirea clădirilor la seminariile pentru orfani și la casa arhierască pentru episcop de la Poltava (o пристройке зданий в семинариях для сирот и в Архиепископском Полтавском доме для епископа), despre construcția clopotniței la mănăstirea din Poltava și despre altele, vă rog să mă scutiți (прошу меня уволить). Fiindcă și acestea, credeți-mă, le-am scris fiind forțat de iubirea pentru dumneata. Să te laude pe tine – zice înțeleptul – ceilalți, și nu gura ta²⁰⁹. Vale.

Întrebarea pe care și-o vor pune în mod firesc, de acum înainte, toți cei ce se vor mai ocupa de biografia lui Nichifor Teotoke privește **credibilitatea** acestei autobiografii și – în directă legătură cu aceasta – ce mai rămâne din cele două capitole nelipsite până acum din această biografie, scrisă de-a lungul a două secole în atâtea feluri:

1. „Invitarea sa la Constantinopol” de către patriarhul ecumenic Samuil II și plecarea sa în Lipsca **din Constantinopol**, ca urmare a incidentului neplăcut provocat de patriarh.

2. Prima sa venire pe meleagurile românești, la Iași, ca însoțitor al domnului Grigore Alexandru Ghica în **prima sa domnie**, din martie 1764 până în ianuarie 1767, și plecarea la Lipsca nu de la Constantinopol, ca în prima variantă, ci **de la Iași!**

În mod evident ambele se spulberă confruntate cu ceea ce ne spune însuși Teotoke despre traseul urmat de viața sa! Și este evident că absolut toate datele (cu o singură greșeală, corectată însă prin faptul că vorbea de „anul următor” în raport cu cel greșit) și toate informațiile pe care le găsim până în 1755 și apoi din 1766 până la sfârșit, **se dovedesc riguros exacte**, verificabile pe alte documente. Este greu de crezut că ar fi falsificat numai segmentul în care biografii au plasat până acum sosirea la Constantinopol, ca invitat patriarhal, numirea ca mare retor și demisia în urma scandalului provocat de predica funerară, **după care ar fi urmat plecarea la Lipsca pentru tipărirea cărților apărute în 1766**. Deci totul se petrecuse înainte de această plecare!

Ar trebui să admitem că acest fals a provocat în mod necesar un al doilea: **istoria despre venirea pentru prima oară în Constantinopol numai după terminarea treburilor la Lipsca, și doar cu gândul de a-și continua drumul la Athos**. Dar dacă pentru prezența sa aici în 1767 avem dovada categorică în scrisoarea trimisă la 4 mai celor din Corfu (scrisoare publicată în greacă și italiană de Brokini în Βιογραφικά σχεδάρια, vol. II, 1884, p. 177-180, tradusă în rusește de M. Soloviev, traducere republicată în volumul din 2006, p. 251-252),

²⁰⁹ *Pildele lui Solomon*, cap. 27, vers. 2: „Să te laude altul și nu gura ta, un străin și nu buzele tale”.

nu același lucru se poate dovedi pentru pretinsa sosire în 1762, sau în 1765 (la F.I. Uspenski).

Din textul buclucașei cuvântări funebre, pe care-l avem acum la dispoziție și în limba română, reiese limpede aceeași exactitate a informațiilor din autobiografie: șederea în Constantinopol n-a depășit un an, **și este anul în care Grigore Alexandru Ghica revenise de pe tronul Moldovei și l-a găzduit, împreună cu mama sa, pe cel care va rosti cuvântarea funebră**. În acest cuvânt sunt evocate în amănunt cele de care luase cunoștință în decursul acestei găzduiri.

Până la venirea sa în Constantinopol, la sfârșitul lui 1766 sau începutul lui 1767, oricum în primele luni ale acestui an, înainte de mai, declară că nu-l cunoscuse personal pe fostul domn, ci doar corespundase cu el, **ceea ce exclude prezența la Iași în prima domnie!**

Decesul mamei domnului s-a produs spre încheierea acestui interval de aproape un an și oricum înainte de plecarea în Țara Românească, **în octombrie 1768**.

După rostirea cuvântării și scandalul cu patriarhul, Teotoke va pleca împreună cu domnul în Țara Românească, de unde avea să se ducă în Germania din cauza războiului ruso-turc, și **va rămâne în Apus timp de 7 ani**, răstimp în care va locui la Lipsca, Viena și Bratislava. Dar se presupune că va întreprinde și unele călătorii în Italia, la Constantinopol, în Bulgaria și la noi, ba chiar și în Orientul apropiat, călătorii de care nu mai amintește în scrisoarea autobiografică, dar la care s-ar părea că face aluzie într-o altă scrisoare, către credincioșii staroveri din satul Znamenka, scrisoare publicată de K. Dyovuniotis în articolul Λόγοι ἀνέκδοτοι καὶ ἐπιστολαὶ Νικηφόρου Θεοτόκη, apărut în „Ieros Syndesmos” din 15 septembrie 1915 (cf. L. Bruess, *op. cit.*, p. 1 și p. 23, nota 1).

Brokini a publicat în 1877 o scrisoare trimisă în 14 februarie 1768 pe adresa „Al Reverendissimo Sig. Abate Niceforo Teotochi Moldavia” (Τὰ περὶ Θεοτόκων..., p. 311-313).

În prima jumătate a lui 1775 a primit invitația de a veni în Moldova unde se afla deja în iulie, și în octombrie același an, chemarea de la Evghenios Voulgaris de a veni la Poltava. Dar s-a hotărât să rămână lângă domn și mitropolit, și desigur lângă prietenul și discipolul din Lipsca, Scarlat Sturdza.

Scrisorile sale din acest an marchează etapele drumului parcurs: la 23 ianuarie, 8 mai și 2 iunie scria încă din **Bratislava**. La 22 iulie, scria din **Iași**. Este dovada că atunci când, la 15 noiembrie, domnul emitea actul ce ducea pe culmi politica sa școlară, și în care Scarlat Sturdza era desemnat drept unul din cei ce urmau să o pună în aplicare, Teotoke se afla de cel puțin 4 luni la Iași, ceea ce îndreptățește presupunerea că a contribuit personal la elaborarea acestei politici.

Din Iași a fost expediată fără îndoială, pe data de 6 noiembrie, scurta scrisoare redactată în italiană, prin care își făcea cunoscută renunțarea definitivă la arhiepiscopia Filadelfiei:

„Stimatissimi Signori Procuratori Colni

La lunga esperienza avendo dimostrato di levare li ostacoli noti rinunzio all' episcopale prelatura di quella chiesa, nella quale già quattro anni sono stato eletto, et abbi questa mia lettera tutto il valore, che puo avere ogni rinunzia scritta con tutte le pupliche formalità.

Julii 1775 a.d. 6 Novembre“. [urmează adresanții]

Scrisoarea nu are loc de expediere, ci numai data. Din Bratislava scrisese, datase și *notase locul* la 10 iulie 1774, lunga epistolă, rămasă neexpediată, în aceeași problemă²¹⁰.

De la Iași, Nichifor Teotoke va pleca în Rusia după un an, în împrejurările pe care le avem înfățișate acum chiar de el însuși.

Aceasta este succesiunea exactă a momentelor biografiei marelui cărturar și ierarh grec. Restul rămâne fantezia biografilor de până acum.

Este foarte posibil ca demnitatea, de scurtă durată, încredințată de patriarh, aceea de *mare retor*, în urma căreia i-a revenit sarcina de a rosti cuvântarea funebră la moartea mamei fostului domn, să fi fost obținută tocmai la intervenția acestuia, care intervenise mai înainte ca mare dragoman și pentru Voulgaris, după cum aflăm din cartea lui Andrei Papadopoulos Vretos *Biographie de l'archevêque Eugene Bulgari. Rédigée sur des documents authentiques*, Atena, 1860:

„În 1761, Eugen Bulgari se duce din Salonic la Constantinopol în calitate de profesor de filosofie și de matematică la Colegiul Patriarhiei, **post pe care prințul Grigore Ghica, prim dragoman al Sublimei Porți și protector al savanților îl obține pentru el cu consimțământul Sfântului Sinod și al patriarhului Samuil.** Dar după trei ani de calm, șarpele geloziei înalță capul spre a-și improșca veninul împotriva lui Eugen Bulgari, căruia toată lumea îi aprecia doctrina și bunele sale moravuri, cu atât mai mult cu cât se ținea departe de intrigă, atât de obișnuite la Constantinopol în toate clasele acestei imense capitale.

Un eclesiastic, Dorotei din Mytilene, profesor de greacă în același colegiu în care Eugen Bulgari era unul dintre profesorii săi, divulgă peste tot că acesta nu știa greaca și că lecțiile sale de aritmetică și de geometrie erau un curs de șarlatanie.

Vrând să dovedească aserțiunea sa ignoranților și retrograzilor, el tocmai un băcan să se prezinte într-o zi la școala diaconului Eugen Bulgari cu aritmetica lui

²¹⁰ Ambele scrisori, prima în greacă, neexpediată, a doua în italiană, au fost publicate de M. Paranikas în articolul *Νικήφορος Θεοτόκης και ἡ ἐν Ἐνετίᾳ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία*, în revista „Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος“, tom 20, 1891, p. 109-126. Cele două documente la paginile 121-124, cel în greacă pe p. 121-123, în italiană, în continuare, la p. 123-124.

Glyzonius, prima carte din această ramură a matematicilor scrisă în greaca modernă. Or, cum această aritmetică se găsea în mâinile tuturor comercianților, invidiosul grămatic Dorotei, ca un adevărat pedant vru să facă dovada cu această carte că lecțiile științifice ale profesorului Eugen Bulgari erau inutile.

Din nenorocire patriarhul Samuil, șeful suprem al colegiului, tolera, după câte se pare, aceste intrigă joase urzite contra talentelor eminente ale lui Eugen Bulgari, fiindcă nu aproba noua lui metodă de învățare a tineretului, credincioasă totdeauna inovațiilor. Dar diaconul Bulgari, care nu era om să suporte umilințele cu o resemnare religioasă, întrucât se știa cât prețuiește, lua hotărârea fermă de a părăsi profesoratul la Constantinopol, cu toate că patriarhul, ecleziast altfel instruit pentru epoca sa, îl decorase cu titlul de referendar al Bisericii Naționale din Constantinopol, ca mărturie a satisfacției sale pentru panegiricul pronunțat în onoarea Sfântului Apostol Andrei, primul episcop al Bizanțului.

Eugen Bulgari, **deși se bucura de protecția prințului Grigore Ghica, în vremea aceea hospodar al Moldovei, unde se afla compatriotul și prietenul Nichifor Teotoke în calitate de profesor la gimnaziul de la Iași** (en qualité de gymnasiarque à Iassy) **refuză locul de profesor pe care i-l oferi prințul.** Astfel, el pleacă din Constantinopol în 1765 pentru Lipsca. [...] Prima sa lucrare publicată la Lipsca în 1766 a fost Logica extrasă din scriitorii vechi și moderni. **Eugen Bulgari o dedică prințului Grigore Ghica pentru a-i plăti datoria de recunoștință ce o avea față de el pentru că îl făcuse să vină de la Salonic la Constantinopol**” (p. XII-XIV).

În prefața către cititori din *Fizica* ce s-a publicat în Lipsca, Nichifor Teotoke declara categoric, în 1766, că **a venit acolo de departe, părăsindu-și patria împins de iubirea pentru neamul său și din dorința de a-i fi de folos.** Trei decenii după aceea găsim același itinerar în scrisoarea autobiografică. Este greu să credem că mințea de două ori, la interval de 30 de ani.

* * *

În legătură cu deceniul corfiot, încheiat potrivit declarației sale în 1765 și nu mai devreme, cu o plecare fără întoarcere, rămâne un semn de întrebare la care în viitor numai un lingvist va putea răspunde convingător: **publicarea în 1761, la Lipsca, a versiunii „aplă” din celebra operă a lui Teofilact al Ohridei.** Nu s-a găsit, cel puțin până acum, nicio mărturie aparținând lui Nichifor Teotoke sau vreunui contemporan, care să-l indice drept „anonimul” autor al acestei traduceri. Dacă a ținut să nu lase vreo îndoială cum că el este cel ce a tradus cartea împotriva lui Voltaire (și ea publicată sub anonim) și „Cartea de aur” a rabinului Samuel, și că el este autorul scrierii – tot anonimă – împotriva catolicilor și uniației, trecându-le pe toate în această autobiografie, **nu găsim în schimb absolut nicio trimitere la această traducere. Ea ar fi fost însă mai importantă decât toate dacă i-ar fi aparținut, dat fiind autorul și opera respectivă.**

Numai un lingvist va putea rezolva problema, dacă va demonstra că limba acestei traduceri este diferită de a primei traduceri în neogreacă a operei lui Teofilact, poruncită de Brâncoveanu lui Ioan Comnen și terminată în 1702, dar a cărei tipărire a fost oprită de patriarhul ecumenic Calinic al II-lea (scrisoarea este publicată în *Hurmuzaki XIV*¹, p. 329-332) și a rămas să circule în manuscris, așa cum au arătat Olga Cicanci și Paul Cernovodeanu în articolul *Contribution à la connaissance de la biographie et de l'oeuvre de Jean (Hierothée) Comnène (1658-1719)*, în „Balkan Studies”, 12/1 (1971), p. 143-186. Vezi p. 165-166.

Iar acum, despre **operă**. „Debutul editorial” sigur al lui Nichifor Teotoke este reprezentat de două cărți (a doua în două volume) apărute în același an și înfățișându-l în dubla sa ipostază: de **om de știință** și de **om al Bisericii**.

Deși ordinea apariției lor s-ar putea să fie inversă, ne vom opri mai întâi la cea de știință, întrucât din dedicația ce o însoțește și din cuvântul adresat cititorilor putem culege informațiile de ordin biografic menite a lumina și întări cele scrise în autobiografie.

„Unul din [lucrurile] cele împodobite de măreția Antichității [pe care acesta] le-a înfrumusețat, s-a rânduit în mod incontestabil [să fie] și a dedica și a închina cuiva cărțile realizate și editate pentru public. Și aceasta este cu atât mai măreț și mai de admirat, cu cât cel căruia i se face dedicația este mai de admirat, cu cât cel căruia i se face dedicația este mai înainte în excelență și măreția [poziției sale] înalte.

Deci cu această cu adevărat preaexcelentă măreție, alcătuită de virtuțile cele mai naturale, dobândite și voluntare, care nu multora, nici multe, ci unora și uneori li se oferă o parte, știindu-te împodobit, Preaputernice Principe, nu am acceptat altfel, decât aducând înaintea Puterii tale celei păzite de Dumnezeu cartea aceasta alcătuită de mine, să ți-o dedic.

Căci numindu-te pe tine cineva marea faimă a neamului tău și urmaș al strălucirii Ghiculeștilor și fiu al acelui mare și celebru erou, veșnic laudat de toți și care este întipărit cu toată slava, în mod succesiv în memoria tuturor, zic al lui Alexandros Exaporitul, îndată a dovedit foarte mult. Am expus împreună cu cuvântul noblețea și slava, cu care preacelebrul tău nume este glorificat în mod strălucit.

Iar dintre extrem de prețioasele virtuți dobândite la tine se află demnitățile și cinstirile mării Curți a Împărăției, tronul cel celebru al Principatului dacilor și sceptrul oblăduitoarei stăpânirii și domnii, se întâmplă să fie asemănătoare și apropiate de [virtuțile] cele fără greșală ale geometrilor.

Ce să spună cineva despre virtutea cea din belșug a minunatei voințe a sufletului tău împărătesc cel spre Hristos îndreptat? Căci încă pe când te distingeai în demnitatea de mare dragoman, te-ai arătat protector și apărător al întregului neam ortodox, după cum singur am cunoscut clar că îmi porți de grijă și din alte multe și felurite binefaceri și din faptul că, scriind, l-ai îndemnat pe Sanctitatea sa Ioanichie să poruncească să primesc conducerea didactică a Museion-ului de

obște din Athos, lucrul fiind împiedicat în timpul Sanctității sale Serafim, fiind chemat prin decret sinodal ca, prin legea firii să mă dăruiesc Mamei [Bisericii?]. Căci și garantând pentru rezultatul bun și frumos al acestuia, ai purtat de grijă [treburilor] obștești la fel ca celor proprii. O, ce înclinație foarte generoasă și plină de Duhul lui Hristos! Pe aceasta nu mă satur să o admir și atunci și acum și toată viața.

Iar mai târziu, prin atotputernica împreună lucrare, dându-ți-se ție puterea princiară, lumina fericirii a răsărit peste toată Dacia. Căci se putea vedea îndată că totul era slab la picioare și generos tot ceea ce se afla în mâini. Nimeni nu mai nedreptăța și nu mai era nedreptățit. Pentru că fusese mult înlăturată nedreptatea, în locul ei a venit în țară facerea de bine tuturor, totdeauna, pretutindeni.

Toate alegerile de boieri se fac pe baza meritului, nu pe baza bogăției, pentru că virtutea este cea cinstită, ei i se acordă onoarea și nu altui lucru din cele respectate de cei mulți. Sunt ridicate biserici, pecetea evlaviei față de Dumnezeu. Sunt rechemate muze care sunt cauzatoare și supraveghetoare ale bunăstării oamenilor. Orașul este împodobit în chip nou cu multe și felurite lucrări frumoase. Cu toții se bucură cu generozitate de tot felul de binefaceri. Căci toate cele care sunt în comun de folos tuturor, acestea sunt cercetarea, studiul și preocuparea continuă a sufletului tău admirabil. Din care cauză, viața ta este nu numai un stâlp al unei domnii foarte bune, dar și al tuturor bunăților omenești, al celor de acum și al celor ce vor veni și faptelor tale le-ai oferit o statuie alcătuită de Dumnezeu.

Căci pe lângă evlavie aleargă la tine cu încălzări bune și frumoase înțelepciunea, dragostea și dreptatea înfloresc și grupul celorlalte virtuți s-a alăturat șirului cu adevărat de aur. Și nefiind încurcat de cei mulți tu le-ai împletit perfect pe toate, producând o stranie armonie, să facă deci veșnic acest bine dorit de către toți. În legătură cu care au apărut deja bune speranțe.

Căci Cel Care dă moștenire celor care se tem de Numele Lui, ți-a oferit ție fii, care de la primul lor punct de plecare, născuți dintr-un astfel de tată, trebuie să se distingă prin caracter.

Deci, pe bună dreptate, se va convinge fiecare că era firesc să dedic această carte a mea unui astfel de bărbat împodobit cu atâtea și atâtea daruri. De altfel am dorit să fac dedicația ca pe o mică mostră și **pentru datoria pe care o am pentru demnitățile de care s-a întâmplat să mă bucur din partea lui mai demult și acum** [sublinierile ne aparțin].

Să o primești deci favorabil pe aceasta, serenissime și de Dumnezeu slăvite principe, și să privești la ea cu ochi plăcuți. Pentru ca, strălucind de jur împrejur și sclipind de la strălucirea preaglorioasă a slăvitei tale majestăți, să fie spre lauda puterii tale celei păzite de Dumnezeu, care poate să săvârșească și astfel de lucruri, iar pentru mine [să fie] bucurie, faimă și podoabă, învrednicindu-mă de preaputernicul har al măritei tale înălțimi.

Al înălțimii tale de Dumnezeu cinstitoare
rob preaplecat
Ieromonahul Nikiforos Theotokis

La Leipzig 20 septembrie 1766.”

Numai un lingvist va putea rezolva problema, dacă va demonstra că limba acestei traduceri este diferită de a primei traduceri în neogreacă a operei lui Teofilact, poruncită de Brâncoveanu lui Ioan Comnen și terminată în 1702, dar a cărei tipărire a fost oprită de patriarhul ecumenic Calinic al II-lea (scrisoarea este publicată în *Hurmuzaki XIV*¹, p. 329-332) și a rămas să circule în manuscris, așa cum au arătat Olga Cicanci și Paul Cernovodeanu în articolul *Contribution à la connaissance de la biographie et de l'oeuvre de Jean (Hierothée) Comnène (1658-1719)*, în „Balkan Studies”, 12/1 (1971), p. 143-186. Vezi p. 165-166.

Iar acum, despre **operă**. „Debutul editorial” sigur al lui Nichifor Teotoke este reprezentat de două cărți (a doua în două volume) apărute în același an și înfățișându-l în dubla sa ipostază: de **om de știință** și de **om al Bisericii**.

Deși ordinea apariției lor s-ar putea să fie inversă, ne vom opri mai întâi la cea de știință, întrucât din dedicația ce o însoțește și din cuvântul adresat cititorilor putem culege informațiile de ordin biografic menite a lumina și întări cele scrise în autobiografie.

„Unul din [lucrurile] cele împodobite de măreția Antichității [pe care acesta] le-a înfrumusețat, s-a rânduit în mod incontestabil [să fie] și a dedica și a închina cuiva cărțile realizate și editate pentru public. Și aceasta este cu atât mai măreț și mai de admirat, cu cât cel căruia i se face dedicația este mai de admirat, cu cât cel căruia i se face dedicația este mai înainte în excelență și măreția [poziției sale] înalte.

Deci cu această cu adevărat preaexcellentă măreție, alcătuită de virtuțile cele mai naturale, dobândite și voluntare, care nu multora, nici multe, ci unora și uneori li se oferă o parte, știindu-te împodobit, Preaputernice Principe, nu am acceptat altfel, decât aducând înaintea Puterii tale celei păzite de Dumnezeu cartea aceasta alcătuită de mine, să ți-o dedic.

Căci numindu-te pe tine cineva marea faimă a neamului tău și urmaș al strălucirii Ghiculeștilor și fiu al acelui mare și celebru erou, veșnic lăudat de toți și care este întipărit cu toată slava, în mod succesiv în memoria tuturor, zic al lui Alexandros Exaporitul, îndată a dovedit foarte mult. Am expus împreună cu cuvântul noblețea și slava, cu care preacelebrul tău nume este glorificat în mod strălucit.

Iar dintre extrem de prețioasele virtuți dobândite la tine se află demnitățile și cinstirile marii Curți a Împărăției, tronul cel celebru al Principatului dacilor și sceptrul oblăduitoarei stăpânirii și domnii, se întâmplă să fie asemănătoare și apropiate de [virtuțile] cele fără greșală ale geometrilor.

Ce să spună cineva despre virtutea cea din belșug a minunatei voințe a sufletului tău împărătesc cel spre Hristos îndreptat? Căci încă pe când te distingeai în demnitatea de mare dragoman, te-ai arătat protector și apărător al întregului neam ortodox, după cum singur am cunoscut clar că îmi porți de grijă și din alte multe și felurite binefaceri și din faptul că, scriind, l-ai îndemnat pe Sanctitatea sa Ioanichie să poruncească să primesc conducerea didactică a Museion-ului de

obște din Athos, lucrul fiind împiedicat în timpul Sanctității sale Serafim, fiind chemat prin decret sinodal ca, prin legea firii să mă dăruiesc Mamei [Bisericii?]. Căci și garantând pentru rezultatul bun și frumos al acestuia, ai purtat de grijă [treburilor] obștești la fel ca celor proprii. O, ce înclinație foarte generoasă și plină de Duhul lui Hristos! Pe aceasta nu mă satur să o admir și atunci și acum și toată viața.

Iar mai târziu, prin atotputernica împreună lucrare, dându-ți-se ție puterea princiară, lumina fericirii a răsărit peste toată Dacia. Căci se putea vedea îndată că totul era slab la picioare și generos tot ceea ce se afla în mâini. Nimeni nu mai nedreptățea și nu mai era nedreptățit. Pentru că fusese mult înlăturată nedreptatea, în locul ei a venit în țară facerea de bine tuturor, totdeauna, pretutindeni.

Toate alegerile de boieri se fac pe baza meritului, nu pe baza bogăției, pentru că virtutea este cea cinstită, ei i se acordă onoarea și nu altui lucru din cele respectate de cei mulți. Sunt ridicate biserici, peceteile evlaviei față de Dumnezeu. Sunt rechemate muze care sunt cauzatoare și supraveghetoare ale bunăstării oamenilor. Orașul este împodobit în chip nou cu multe și felurite lucrări frumoase. Cu toții se bucură cu generozitate de tot felul de binefaceri. Căci toate cele care sunt în comun de folos tuturor, acestea sunt cercetarea, studiul și preocuparea continuă a sufletului tău admirabil. Din care cauză, viața ta este nu numai un stâlp al unei domnii foarte bune, dar și al tuturor bunățăților omenești, al celor de acum și al celor ce vor veni și faptelor tale le-ai oferit o statuie alcătuită de Dumnezeu.

Căci pe lângă evlavie aleargă la tine cu încălzări bune și frumoase înțelepciunea, dragostea și dreptatea înfloresc și grupul celorlalte virtuți s-a alăturat șirului cu adevărat de aur. Și nefiind încurcat de cei mulți tu le-ai împletit perfect pe toate, producând o stranie armonie, să facă deci veșnic acest bine dorit de către toți. În legătură cu care au apărut deja bune speranțe.

Căci Cel Care dă moștenire celor care se tem de Numele Lui, ți-a oferit ție fii, care de la primul lor punct de plecare, născuți dintr-un astfel de tată, trebuie să se distingă prin caracter.

Deci, pe bună dreptate, se va convinge fiecare că era firesc să dedic această carte a mea unui astfel de bărbat împodobit cu atâtea și atâtea daruri. De altfel am dorit să fac dedicația ca pe o mică mostră și **pentru datoria pe care o am pentru demnitățile de care s-a întâmplat să mă bucur din partea lui mai demult și acum** [sublinierile ne aparțin].

Să o primești deci favorabil pe aceasta, serenissime și de Dumnezeu slăvite principe, și să privești la ea cu ochi plăcuți. Pentru ca, strălucind de jur împrejur și sclipind de la strălucirea preaglorioasă a slăvitei tale majestați, să fie spre lauda puterii tale celei păzite de Dumnezeu, care poate să săvârșească și astfel de lucruri, iar pentru mine [să fie] bucurie, faimă și podoabă, învrednicindu-mă de preaputernicul har al măritei tale înălțimi.

Al înălțimii tale de Dumnezeu cinstitoare
rob preaplec
Ieromonahul Nikiforos Theotokis

La Leipzig 20 septembrie 1766.”

Urmează prefața către cititor, în care întâlnim exprimate pentru prima dată ideile sale pedagogice între care și **necesitatea folosirea limbii proprii nații în lucrurile de știință**. Avem și mărturisirea iubirii sale față de neamul căruia îi aparține și pentru care bătuse drumurile îndepărtate:

CĂTRE CITITOR

O, iubitorule de știință, neavând nici una din calitățile pentru a scrie o astfel de ediție și fără a fi sperat vreodată că voi deveni autor al vreunei scrieri importante, **cu atât mai mult de știință a fizicii, care în aceste vremuri înfloarește în atâtea și atâtea Academii ale înțelepților**, vei socoti că acest lucru este curajos, sau mai bine spus, îndrăzneț și temerar.

Dar licoarea dragostei pentru preaiubitul meu neam este atât de puternică încât mă scoate în afara a ceea ce știu. Căci am avut mintea la dificultatea [unei astfel de] întreprinderi și la cele întâmplătoare celor care se apucă de învățarea fizicii și eram doar cunoscător al limbii eline. Și am văzut și paguba mai mare, în cazul în care nu stăpânești modul în care trebuie să vorbești despre fizică și cunoașterea exactă a celor care se întâmplă din natură, **împreună cu toate cele descoperite până acum de către cei care cercetează natura prin noua metodă și rânduială**. Am avut neîncetat înaintea ochilor și dificultatea și efortul copierii desenelor, precum și a tuturor schemelor complete.

Pentru că și unii dintre studenții de la noi cu dragoste de învățătură, au căzut la mijlocul drumului și au renunțat și, întorcând spatele, au plecat fără să termine, m-am supărat nu puțin și am dorit să mă apuc cu curaj de lucrare, orice s-ar întâmpla. Și am măsurat puterile și capacitățile noastre cu [partea] greu de explicat și de neînțeles și cu discursul despre infinit, din cauza sensurilor înalte și dificil de exprimat și dificultatea sensurilor celor nou descoperite, **dar și raritatea, sau mai bine zis lipsa unor cărți grecești care să cuprindă lucruri apropiate de acestea de unde să extrag cele care sunt de folos în aceasta**. Și am refuzat să mă abțin să îmi ating scopul și să îmi fac vreun reproș și nici nu m-am descurajat în aceasta. Și m-am gândit mult la aceste două lucruri și le-am cercetat și le-am confruntat unul cu celălalt și acest lucru m-a luat captiv pe mine însumi ca pe un trofeu, dar m-a și convins să caut [lucrurile] cele multe.

De aceea, lăsând în urmă țara mea și toate lucrurile dragi pe care le are [și] le oferă străbătând un drum lung, ostentiv și costisitor, am venit la Leipzig, în Saxonia. Iar ajutorul pe care s-a întâmplat să îl am aici nu trebuie trecut sub tăcere. Iatrofilosoful Thomas Mandakasis din Kastoria, un bărbat cu adevărat bun și iubitor de Dumnezeu și aflat înainte la orice lucru bun și având nu puțină virtute și renumit în cele ale filosofiei și în ale celeilalte învățături și venerat chiar de cei de alt neam. Căci și Academia de medicină teoretică și practică de aici, cunoscându-i talentele și tot ceea ce alcătuiește un medic și, oferindu-i toată cinstirea, i-a permis să se ocupe în mod liber cu terapeutica. **Aceasta s-a dovedit susținător și copărtăș la această lucrare asumată, înlăturând din cale orice piedică și a editat cu propria cheltuială cartea, dăruind din proprie inițiativă și cu plăcere.** Astfel că lui i se datorează

dacă se va obține ceva bun, folositor, vrednic de înțeles și de auzit, iar mie celelalte de alt fel care foarte probabil se află în ea.

Dar ce? Oare nu sunt vrednic de iertare pentru că nu am fost îndrumat sau ajutat de vreun model, **îndrăznind cel dintâi să exprim într-un fel filosofia fizică nouă și veche, mama, ca să zic așa, oricărei filosofii în limba elenă, și aceasta nu din altă cauză, decât nu pentru progresul celor de același neam?** Sunt convins că așa este, chiar dacă greșelile ar fi cu miile, iar criticii ar fi foarte înfricoșători și severi.

Am compus deci această lucrare pe scurt, în cuvinte obișnuite și în proză și fără artă în compunerea numelor și fără vreun talent, neavând ca scop decât claritatea și înțelegerea ușoară. Căci după cum consider, cei care scriu un tratat trebuie să se ferească pe cât [posibil], de exprimarea dificilă, pentru ca aceasta să nu se adauge dificultății celei naturale a noțiunii și să le facă ciudate, greu de înțeles sau și cu totul de neînțeles pe cele din acesta, lăsându-i goi și cu gura căscată pe cei care se dedică studiului, neputând să obțină vreun rod sau să se bucure din acesta. Dar nici din cei ce cugetă bine nu va spune cineva că învățătura cuvintelor sau a limbii sunt scopul unei cărți științifice. Iar cel care are o astfel de speranță se abate de la rațiune.

Din aceste cauze autorii științifici moderni fac foarte bine că se apleacă mai puțin asupra elocvenței și iscusinței cuvântului, privindu-i un singur lucru și numai unul, claritatea. De aceea și unii dintre oamenii de știință au scris în limba țării lor.

Pentru că întreaga carte am adunat-o din cei care s-au ocupat în mod perfect de cele ale naturii, explicând mișcarea pământului ca o simplă ipoteză, l-am numit pe acesta mișcător. Și am folosit [metoda] triplei dovezi, pe care am considerat-o ca cea mai bună pentru fixarea celor expuse. Astfel că, în mod necesar, au fost introduse și dovezile sintetice și analitice. Căci cel care se îndepărtează de cele auzite de la natură, oricine ar fi cel care vorbește, [face] tot felul de ipoteze după bunul plac, care au fost de mult timp respinse, cu niște cuvinte al căror sens este de neînțeles. Iar prin gândirea liberă și prin denumirile cu adevărat clare introduse în discursul despre natură, tot ceea ce este expus este dovedit fie prin cuvânt, fie prin experiment sau prin istorie sau prin două ori trei [din acestea] împreună. Prin cuvântul așa-zis geometric, cel de sinteză și cel de analiză. Prin experimentul care nu se face o singură dată ci tot timpul în același fel și prezintă totdeauna același rezultat. Iar prin istorie, prin teoria și observația exactă și de mulți ani a multor înțelepți. Din acestea deci rezultă și adevărarea cea foarte folositoare și foarte de trebuință filosofilor și capacitatea de a vorbi și a scrie fără vreo rușine și reținere unii [despre] lucruri superioare puterii minții noastre, alții [despre] cuvinte necunoscute și căutate. Cât diferă aceasta de a alătura cele de neînțeles și de a rătăci mintea în plâsmuiri ipotetice este clar și vădit.

Ai deci, o, preaiubite, această carte, care, dacă nu va putea altceva, **este suficientă să așeze în tine scânteia spiritului și stimulul pentru dorința arzătoare a noilor filosofii.** Fii sănătos."

În dedicația către domn avem maniera lui Nichifor Teotoke de a câștiga bunăvoința protectorilor săi: făcându-le acestora un portret care să le dea

satisfacție, dar din care să fie exclusă invenția flatantă și afirmațiile fără acoperire în realitate. Singura libertate pe care și-o ia este aceea de a folosi cuvinte din care să emane sentimentele sale de admirație, respect și recunoștință față de cel cărui i le adresează. Ne vom întâlni cu aceeași manieră și în dedicația către patriarhul Ierusalimului, care însoțește ediția operelor lui Isaac Sirul.

Or, ceea ce surprinde și uimește în această caracterizare pe care o face domniei lui Grigore III Ghica la numai doi ani de la începerea ei este perfectă ratificare a elogiilor sale de către cronicarii vremii și de către istoricii de peste aproape două veacuri. Căci iată ce citim la Constantin C. Giurescu, al treilea istoric român după A.D. Xenopol și Nicolae Iorga ce a reușit să ajungă la o viziune de ansamblu asupra trecutului nostru, lăsându-ne-o într-o sinteză devenită clasică tocmai prin această calitate:

„Grigore al III-lea Ghica poate fi socotit drept unul din cei mai buni stăpânitori pe care i-au avut țările noastre în epoca fanarioților. Fire dreaptă, fără lăcomie, apărând mulțimea împotriva abuzurilor celor mari, bun gospodar, el a făcut o excelentă impresie asupra contemporanilor. După cronică atribuită lui Enache Kogălniceanu «Întreg era acest domn într-o toată, plin la minte, știa toate trebile cum le va purta și cuvântul ce grăia era grăit și era laudat de către toți și plăcut de prostime»”²¹¹.

Din același cronicar se cuvine să reținem și aceste informații, care se potrivesc perfect cu ceea ce citim în dedicație:

„Acest domn au cumpărat și un loc mare lângă Mitropolie și au pus de l-au îngrădit și au făcut case mari și frumoase, orânduindu-le trei școale pentru învățătura copiilor, orânduind și trei dascăli cu bună leafă, de învăța elinește și kinogrească [greaca vie] și moldovenească, rămânându-i mare pomenire. Au mai făcut și alte pomeni multe. Văzând că s-au înmulțit norodul în Iași, și apa le este puțină și peste mână, au socotit să aducă apă să aibă săracii indestul. Și așa au adus din trei-patru locuri, cu mare cheltuială făcând două cișmele minunate și frumoase pline de apă, la poarta Sfântului Spiridon, și altă cișmea la poarta Goliei și aceea și mai frumoasă și cu mare hazne, care adăpa tot norodul și auzea în tot ceasul rugând pre Dumnezeu ca să ierte sufletele și păcatele părinților mării sale, care nu puțină neomenie și odor au ertat acestui pământ, de se va pomeni în tot veacul acestei țări” (*Cronicele României*, tom III, p. 252).

Iată ce scrie și cronicarul Ioniță Canta:

„Domniia lui Grigorii Alexandr Ghica-Voevoda

În anii *** au venit domn Grigorii Alexandr Ghica-voevodă și au domnit 2 ani și 6 luni. Mult să siliia cu dreptatea țării. Dăjdile cum li-au găsit de la alți domni, nu li-au mai adaos, ce încă li-au și mai ușurat. Pre bine să îndreptasă țara, de știia

²¹¹ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea întâi, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Fundația Regală pentru literatură și artă, 1944, p. 271-273.

fiștecare darea lui pe an. Greci nu adusesă mulți, numai câți erau de trebuință curții sale și aceia ciți vra să slujască cu liafa lor, iară care nu-i plăcē să ducē la țara lui.

Într-acești 2 ani și 6 luni au știut toți, și boiarii și țara, că iaste stăpân. Au înpodobit orașul Iașului cu multe cișmele cu apă bună și indestulată. Întru ade-văr că au fost om foarte înțelept și învățat și, iubind ca și alții să se indestuledze cu învățătura, au făcut minunate școale aproape de Sfânta Mitropolie în Iași, într-o care să să învete multe feliuri de învățături și multe limbi. Adus-au și dascăli foarte învățați. Făcut-au și orânduiale dascalilor și ucenicilor ca să-și știe fișcare liafa și orânduiala lor. Au domnit doi ani și șasă luni și l-au mazilit, iară în locul lui au venit iarăși Grigorii Calimah-voevoda.” (Pseudo-Enache Kogălniceanu. Ioan Canta, *Cronici moldovenești*. Ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu. Studiu Introductiv de Aurora Ilieș, București, Editura Minerva, 1987, colecția „Restitutio”, p. 174)

Despre Grigore Alexandru Ghica, al treilea Ghica pe tronul românesc, s-a putut scrie în zilele noastre cu deplin temei că a fost **cel dintâi domn din istoria românilor care „a dus o adevărată politică școlară”**²¹², hrisoavele sale fiind folosite spre a expune o veritabilă **doctrină** cu privire la rolul învățământului în viața unei societăți și dovedind cât de mult preț punea pe această operă înfăptuită de el ca domn.

Cu el apare însă și o preocupare absolut nouă: de a asigura ctitoriei sale educaționale **durată** dincolo de efemeritatea legică (în virtutea regulilor succesiunii la tron stabilite de Poartă) a propriei puteri domnești. Această preocupare a dat naștere unui document rămas unic în analele învățământului de la noi, și anume **întărirea operei sale legislative prin solidaritatea și binecuvântarea întregii înalte ierarhii ortodoxe din Turcografie**, în frunte cu patriarhul ecumenic – nu altul decât celebrul Samuel II –, de la care ni s-a păstrat un document și el unic, redactat evident în grecește, dar care, tradus de Constantin Erbiceanu, a fost publicat de V.A. Urechia în *Istoria școalelor*, II, p. 56-57:

Samuel cu mila lui Dumnezeu arhiepiscop Constantinopolului, Romei Nouă și patriarh ecumenic.

Câte în adevăr sunt bune și plăcute lui Dumnezeu din lucrările săvârșite cu dragoste către el, prin pronia mării noastre Biserici a lui Hristos, introducându-se pentru siguranța și continuare în viitor, pe acestea nu numai nu le refuzăm spre a se îndeplini și confirma prin autoritatea bisericească, dar și pe cei ce-s dispuși spre aceste, cu cuvenite laude fiecăruia și cu rugi spirituale-i îndemnăm.

Dar în o astfel de stare mizeră de acum a neamului, ce alt lucru ar fi de preferat, decât înființarea și ocupația despre școale și îngrijirea celor ce cugetă la instrucție? Sau cu ce cuvinte de laude anevoindu-ne am recompensa mai generos, după vrednicie,

²¹² Ion Todirașcu, *Academia Domnească din Iași*, în volumul *Istoria Universității din Iași* (coordonatori Gheorghe Iacob și Alexandru Teodor Platon), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p. 83.

pe cei ce-și iau asupra lor o lucrare din cele atât de strălucită, atât de glorioasă, atât de binefăcătoare și mai cu seamă plăcută lui Dumnezeu? Nu, negreșit, și nici n-am putea iubi cândva altceva mai mult decât instrucția și nici am putea să-l înfrumusețăm cu laude după vrednicie pe cel ce se îngrijește atât de ea, ci mai ales recunoscându-i instrucției datoritul merit, fiind cea mai înaltă din bunuri, pe toate înfrumusețându-le, pe toate stăpânindu-le și care prestă înaintea lui Dumnezeu și a îngerilor pre cel ce se ocupă atât de generos despre ea, cât e posibil nouă să-l încurajăm prin rugăciuni, iar fapta lui de acolo să o sprijinim și cu întăritură să o asigurăm, spre a rămânea cu ajutorul lui Dumnezeu nestrămutată și să crească cu timpul.

O astfel de îngrijire, mișcat cu zel spre obșteasca folosință a neamului, a pus preainălțatul și preapiosul domn și Eghemon a toată Moldo-Vlahia, Domnul Domn Ioan Grigore Ghica Voevod, fiu în Sfântul Spirit iubit al smereniei noastre, fiind din rădăcină bună, din neam strălucit, cu o veche și prea renumită succesiune, excelând prin funcțiuni politice și demnități și cu deosebire mai însemnat decât toți prin virtute și religiozitate, odrăslind ca ramură cea mai frumoasă și nu numai succedând gloriei străbunilor, în toate, dar încă ambiționând să se arate mai puternică în el, mai mult decât în oricare altul săvârșirea virtuții, încât reușind deja în toate, se admiră de către toți.

Unii povestesc admirabil iubirea lui de dreptate și între aceștia mai ales pioșii săi supuși, fiind administrați cu cea mai mare dreptate; iar alții laudă cu surprindere înțelepciunea acestui bărbat; unii mărturisesc relativ de cei loviți de soartă, că este uman și dispus a ierta, ba încă și cu blândețe în toate. Alții predicând purtarea sa liniștită și domnească către toți, Domnitor și părinte, cumpătat la viață, îl numesc îngrijitor al vieții în nevoi, realizând minunat până acum asupra celor prezenți toate câte-s spre folosul comun al celor ce trăiesc sub strălucita sa domnie: înființări de spitale, vindecări bolnavilor, celor lipsiți întraripare, depozite de ape prea curate și foarte abundente prin cișmele, lucrute frumos, faceri și nivelări de drumuri ce duc spre scopul propus nu numai mersului oamenilor ce călătoresc, dar și ușurarea animalelor celor ce cară cele de trebuință.

Dovadă că așa-i acest bărbat cu virtutea și mai cu seamă cu religiozitatea, este și prea renumita școală (μοναστήριον) înființată acum în Iași, lângă Metropolie, care caracterizând puternica sa iubire de învățătură și zelul dumnezeesc pentru folosul neamului, confirmă lauda după vrednicie a bărbatului. Căci nimic alt nu este mai de respectat decât învățătura și nici mai însemnat, sau mai potrivit omului, căci din celelalte creaturi, unele sunt fără minte și suflet și prerogativele unora dintre acele cu mult superioare, iar altora întru atâta le lipsește învățătura, cât își au ființa, suflarea prea nesigură a valurilor din Evrip, și le folosește celor ce li se par că-i obțin întrebuințarea; iar învățătura însădește în noi minte, și ne prepară a ne deosebi prin ea de celelalte ființi necuvântătoare; învățătura și patimile le adoarme, și aprinderile corpului le liniștește; învățătura și moravurile le regulează, și noblețea adevărată ne aduce; învățătura și prudență produce și egalitatea între toți o predică; învățătura singură este azilul bogăției și avuție nedezlipită; învățătura este ornament al sufletului, pentru care nu se schimbă nici pentru toată lumea, după cuvântul Mântuitorului nostru; învățătura dar, este instructorul religiozității și apărătorul Ortodoxiei.

Iubitori ai aceștia au fost nu numai oamenii laici învățați, dar și înșiși dumnezeștii părinți ai bisericii și nici nu voesc să expun acum laudele învățături, făcute prin scris de fiecare din aceștia; căci nu ne este acum nouă intențiunea de a înșira una câte una cele recunoscute între oameni, precum și însăși gura cea nemincinoasă a Mântuitorului nostru Hristos adesea o confirmă.

Dar numai pentru că acum pentru acest lucru bun să laudăm după cuviință îngrijirea săvârșită de acest bărbat, fiindcă știm că se îngrijește de învățătură, după cum ne-au arătat nouă în scris, **trimitându-ne copie de pe scrierea hrisovului întărit de către înălțimea sa.**

Mai întâi prin cheltuieli fără cruțare a ridicat din temelie în Iași școală, făcând-o totodată încăpătoare, înzestrând-o cu toate cele necesare și de trebuință, și însuși declarând biserica și școala din ea liberă, în care se prăznuiește amintirea Intrării în biserică a Mântuitorului nostru Iisus Hristos. Apoi, numind și profesori nu numai în această școală dar și în celelalte școale, din nou hotărâte de el în toată provincia (Eghemonia) supusă lui, numită țară în limba locului.

Apoi a ridicat salariile profesorilor și cele pentru nutriment elevilor lipsiți, ca să dea neîntrerupt den ceea ce plătesc, de pe vechiul obicei, în toată țara aceea, civilii, preoții și erodiaconii. Având îngrijire despre acestea i-a ușurat de aceea ce plăteau la visteria domnească, ca nicidecum de la acest timp să fie încărcată cu o supradare, sau prestare. De aceea a rânduit: ca la 23 a lunii lui aprilie, fiecare din dascăli, preoți și ierodiaconi, să plătească fără împotrivire câte doi lei, numiți noi, iar la 26 a lunii lui octombrie iarăși câte doi de asemenea, declarând că această hotărâre să fie neschimbată; dar încă preîngrijindu-se a rândui și recompense celor ce vor progresa în învățături, ca dacă s-ar arăta cineva din cei ce se vor înainta în preoție, probat în cuvânt și învățătură, să nu plătească dare, luând în scris de la Domnie, ba încă și din cei mai dinainte dacă s-ar arăta aplicat la preoție, apoi va dovedi prin învățătură că poate prin cuvânt să folosească pe evsevioși și acolo de asemenea să nu plătească cele către visteria domnească, ca ușurați de astfel de sarcină să fie mai dispuși spre învățătură și totodată mai gata ca să folosească pe alții.

De asemenea rânduiind a hotărât profesorilor salare anuale: profesorului de științi 1 500 de lei, iar profesorului de gramatică 600, celui al II-lea profesor 240 iar celor de la școale primare 180, celui de latinește 240, iar celui de limba țerei 120, anual iarăși 1 000 lei pentru întreținerea și îndestularea cu cele trebuitoare a 20 de elevi sărmani, apoi pentru 1 000 care de lemne 375 lei. Bibliotecarului 120 lei, psaltului 250 lei, predicatorului în limba greacă aplă 300, iar predicatorului în limba moldovenească 180, și tot asemenea profesorilor școalelor din țară.

Pentru care a așezat epitropi și supraveghetori și pe arhiereul locului preasfințitul mitropolit al Moldovei și pre prea nobilii următori boieri locali: pe hatmanul Ioniță Cantacuzino și pe vistierul Gheorgachi Costachi, pe vistierul Gheorgachi Hrisoscoleu, pe paharnicul Manolachi Bogdan și pe vistierul, după vremi. Iar dintre comercianți pe Basa Costa Avram, pe Costa Papa Filu, pe Constantin Panaghiot, și pe Sandul Panatiotachi.

Voind ca să aibă încă mai multă siguranță cele rânduite de el, spre urmare

neîntreruptă acestui lucru bun obștesc, a cerut să se întărească și cu jurămintă bisericești. Această cerere a înălțimii sale cu cea mai mare bucurie primind-o, scriem prin aceasta și ne pronunțăm sinodicește împreună cu preasfinții mitropoliți din jurul nostru în Sfântului Spirit ... ca amintita școală ... [așa în traducerea folosită – n.n.] spre păzire neclintită a acestui bun lucru plăcu lui Dumnezeu. 1767 în luna lui decembrie indictionul XV.

Și subscrisele: Samuel, cu mila lui Dumnezeu Arhiepiscop Constantinopolului, Romei nouă și Patriarh ecumenic; Macarie al Cesareei; Meletie al Efesului, Gherasim al Chiricului; Nichifor al Nicomidiei; Ioanichie al Halcedonului; Dionisie al Dercului; Teodosie al Tesalonicului; Gherasim al Critului; Antim al Mitilenei; Iosif al Vidinei; Anania al Anchialului; Benedict al Naupliei; Dionisie al Sandorinei”.

Acest document, emis într-un moment când domnia din Moldova a lui Grigore Ghica luase sfârșit, iar cea din Țara Românească încă nu începuse, ne dă măsura marelui ecou și prestigiului acelei „politici școlare” căreia îi croise un făgaș adânc, obligându-i și pe urmași (Grigore Callimachi, ianuarie 1767–iunie 1769) să o continue, până la revenirea sa pe tronul Moldovei, în septembrie 1774, după 5 ani de ocupație rusă (septembrie 1769–septembrie 1774) în care școlile sale, în frunte cu Academia, au devenit adăposturi ale armatei ruse și ale conducerii sale.

Dar așa cum s-a putut citi mai înainte, tocmai această supremă realizare a domnului, care-l făcea pe Samuel II să scrie un elogiu semnat și de 12 alți înalți ierarhi, lipsește cu desăvârșire din lista de merite înșirate în dedicația lui Nichifor Teotoke, fiind însă pomenită în cuvântarea funebră din 1768.

Desigur, prefața fiind datată 20 septembrie 1766, ne putem explica această absență prin lipsa de informații ajunse la Lipsca și despre „politica școlară” a domnului. Dar cum putea să nu știe ce se petrece la Iași cineva despre care se presupune că abia plecase de acolo, după ce fusese el însuși, un an, printre dascălii marii ctitorii? Dimpotrivă, această absență nu mai surprinde dacă acceptăm cele ce ne spune el însuși în autobiografie: că a venit în orașul german direct din patria sa corfiotă, unde s-a aflat până în 1765. Și că abia în 1767 a ajuns să-l cunoască personal pe cel cu care până atunci stătuse numai în corespondență.

Se face aluzie la favoruri și demnități de care s-ar fi bucurat din partea sa, dar singura nominalizată este intervenția care n-a avut urmări! Nimic nu ne îndreptățește să așezăm între aceste demnități și favoruri un directorat al Academiei din Iași.

În cei aproape patru ani (28 ianuarie 1774 – 1 octombrie 1777) ai celei de a doua domnii, încheiată tragic prin asasinarea sa, care a avut un mare răsunet și

a dus la crearea primei opere dramatice a literaturii române²¹³, Grigore III Ghica a reușit să restaureze și să ducă la cel mai înalt nivel opera începută în prima domnie, emițând cu această ocazie hrisovul memorabil publicat în „Uricariu”, I, și în care apare printre „epitropi” prietenul de la Lipsca al lui Nichifor Teotoke, Scarlat Sturdza.

Cu siguranță că la el se gândise Nichifor Teotoke atunci când, pe lângă domn și marele mitropolit Gavriil Callimachi – român de neam chiar dacă venit de la Constantinopol – menționează printre cei ce l-au invitat în Moldova pe „un mare boier”. Aceasta este singura invitație atestată documentar. Cea a patriarhului Samuil II rămâne definitiv de domeniul legendei.

Atât domnul cât și „marele comis” numit între epitropi și-au data seama că numai o personalitate de talia lui Nichifor Teotoke poate conferi Academiei prestanță, prestigiu și eficacitate, adresându-i cu toții invitația la care acesta a răspuns imediat, punând capăt „peregrinărilor sale între Viena și Bratislava”. Și în traducerea rusească a autobiografiei apare *Bratislava* și în corespondența originală, grecească, ceea ce exclude identificarea localității cu *Breslau*. Denumirea germană a Bratislavei, așa cum deja am arătat (vezi p. 140) este *Pressburg* nu *Breslau*, și este suficient să privim unde se află pe hartă Viena în raport cu Bratislava și unde e *Breslau*, ca să înțelegem că „peregrinarea” de la Viena la *Breslau* și retur nu era chiar o treabă ușoară.

Este exclusă, pe de altă parte, în atmosfera de prețuire „la cel mai înalt nivel”, mărturisită și de realizarea portretului comandat și dăruit de Scarlat Sturdza, posibilitatea succesului unor intriganti capabili să-l oblige să fugă noaptea „ca un hoț”. Unica explicație plauzibilă a plecării tainice este aceea pe care ne-o dă el însuși, iar unica direcție nu putea fi decât Rusia, necum Viena, cum presupunea doamna Ghenaku pe baza unui document ce atestă normal prezența sa la Viena în 1775, din moment ce de acolo a plecat, trecând prin Bratislava, ca să ajungă la Iași! Iar data plecării în Rusia o avem acum indicată exact: 1776. În urmă cu un an, în octombrie 1775, fusese deja chemat la Poltava de Evghenios Voulgaris, proaspăt consacrat arhiepiscop, dar care n-a ajuns la scaunul său decât un an mai târziu, când și Teotoke a considerat că-i poate primi invitația!

Anul petrecut de Nichifor Teotoke printre românii din Iași îi va fi permis de bună seamă și învățarea limbii române unui om care a învățat rusa într-un an, fără a fi fost ajutat cu nimic pentru aceasta de cunoașterea latinei, italienei

²¹³ *Occisio Gregorii in Moldavia vodæ tragedice expressa (Uciderea lui Grigore Vodă în Moldova expusă în formă de piesă de teatru)*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Lucian Drimba, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983, Colecția „Restituiri”.

și francezei. În acest an el și-a redactat manualul de geografie, despre care profesorul Kitromilides a scris:

„Principală intenție a noii geografii era fundamental politică. În lucrarea sa de geografie un alt cleric, Nikiforos Theotokis, **care îi succedase cu puțin înaintea lui Grigorios Fatseas ca arhimandrit al Filadelfiei în 1772 (sic)**, a întreprins o descriere sistematică, comparativă, a formelor de guvernare care existau în Europa contemporană. Schița de clasificare adoptată reflecta principiile neoaristotelismului politic al lui Montesquieu: sistemele de guvernare ale Europei se împărțeau în despotice, monarhice, aristocratice, democratice sau mixte. Apreciind aceste feluri de guvernare politică, Theotokis, în același spirit cu Montesquieu, își ascundea preferința personală, dar nu ținea secretă convingerea sa că guvernarea despotică, în care o îngloba și pe cea otomană, constituia cea mai rea guvernare.

Formele de guvernământ și structurile instituționale păreau să coincidă cu o etică culturală ușor de distins. **Principalul merit al lucrării lui Theotokis era aprecierea comparativă a particularităților morale care alcătuiau specificul național al popoarelor europene.** Theotokis ne oferă o sociologie morală pusă în practică după modelul ideilor lui Montesquieu despre „spiritul” comunităților politice. Astfel, spaniolii erau amintiți pentru seriozitatea lor, germanii pentru toleranța, mândria și sârguința lor, elvețienii pentru curajul și dragostea lor de libertate. Francezii și italienii se distingeau prin ascuțimea spiritului, prin îndemânarea și vioiciunea lor, ca și prin aplicația pentru arte. Dar primii, chiar dacă erau favorizați de Muze și de Ares, erau vanitoși și superficiali, pe când italienii erau înclinați spre îngâmfare. Olandezii erau deschiși și, în același timp, cei mai harnici dintre toate popoarele europene. Britanicii, unde monarhii lor erau constrânși de Parlament în probleme de legiferare și impozitare, se distingeau prin mărinimia lor, prin dibăcia, seriozitatea și înclinațiile lor pentru științele avansate. Suedezii, adoratori ai libertății, pe când rușii, care făcuseră pași importanți în științe și tehnică în timpul guvernării lui Petru cel mare și al Ecaterinei II, trăiau sub un regim de monarhie absolută, care era limitată însă de legi. Prusacii cultivau toate artele și științele, dar se făceau în mod special remarcați prin tehnica războiului, pe când aristocrații polonezi erau „onești și zeloși în ceea ce privește libertatea”, dar „nemiloși față de țărani”.

Trecerea în revistă comparativă a tradițiilor culturale ale Europei se încheia cu o analiză a despotismului în Imperiul Otoman. Marele despot sau sultanul turcilor avea putere deplină asupra vieții și averii supușilor săi, care erau considerați robi. Această dublă exagerare, puterea excesivă și „forma exagerată a robiei”, constituia izvor de anomalii și revolte, care scoteau în relief că prețul guvernării samavolnice în anumite situații aducea după sine și corupția vieții într-o interdependență reciprocă cu caracterul poporului: turcii aveau tendința să fie generoși și să fie interesați de schimburile comerciale, dar în fond erau „desfrânați, leneși, superstițioși și foarte neștiutori”, având drept consecință ca acolo „unde mai înainte era tronul Muzelor, acum să fie scaunul de reședință al ignoranței” (*Op. cit.*, p. 122-124).

Prezența lui Nichifor Teotoke în fruntea Academiei Domnești i-a dat acesteia

un prestigiu recunoscut indirect și de autorul versiunii potrivit căreia mizeriile ce i s-au provocat l-au obligat să o părăsească.

În realitate, tocmai fiindcă se obișnuiseră să vadă în frunte o mare personalitate, ieșenii l-au solicitat să-i ia locul pe singurul aflat atunci pe pământ românesc în stare să se apropie de statura celui plecat: Iosif Moesiodax²¹⁴. Citim aceasta chiar în *Apologia* sa:

„Iată ce autor matematician am încercat să predau în anul 1776, la „Frontistirion” la Iași. Urmărit de preaurgisita mea soartă (căci cum aş putea să mă exprim altfel?) în Țara Românească, m-am refugiat sub protecția puternică a domnului de atunci al Moldovei, Grigore Alexandru Ghica – care acum este fericit într-o adormire –, invocându-i cu stăruință binevoitoarea influență a Înălțimii sale. Soarta mea, crunta mea soartă, a voit ca școala de la Iași să fie lipsită pe atunci de un dascăl de filozofie, datorită plecării de acolo a strălucitului Nichifor Theotokis, și ca, **în loc de orice alt ajutor, să mi se propună succesiunea acelui mare bărbat**” (p. 55-56).

Putem vorbi deci de un **capitol ieșean** al biografiei lui Nichifor Teotoke. Deși n-a depășit un an, el poate fi înscris ca atare în biografia sa, pentru că **l-a readus la catedră după aproape două decenii, conferindu-i aura de conducător al unei importante instituții de învățământ** (ceea ce aproape toți biografii săi nu vor uita să amintească) **și pentru că i-a prilejuit alcătuirea manualului de geografie.**

Nu avem dovezi că în anul cât a stat în capitala Moldovei s-a întâlnit cu sfântul Paisie Velicickovski de la Neamț, dar există o scrisoare trimisă de acesta din care înțelegem că în numele epitropilor ce aveau în grijă, conform actului domnesc, funcționarea Academiei în fruntea căreia se afla el, se adresase starețului nemțean rugându-l să-i trimită *profesori* din obștea sa, care să predea în instituția restaurată. Sfântul Paisie a refuzat această solicitare, motivând-o cu smerenie și invocând pericolele ce pândesc pe monahii ieșiți în lume se ruga să-l justifice în fața celor de la care primise această însărcinare.

Scrisoarea starețului Paisie către ieromonahul-rector al Academiei Domnești din Iași a devenit ea însăși – la fel ca unele scrisori ale lui Nichifor Teotoke – o lectură pentru un cerc mai larg de interesați și ni s-a păstrat în trei copii: una semnalată prima oară de A.I. Iațimirski într-un manuscris de la mănăstirea Noul Neamț, alte două descoperite de regretata Valentina Pelin de la Chișinău, autoarea unui foarte important catalog al manuscriselor slavo-române din

²¹⁴ Despre el, pe larg la Ariadna Camariano-Cioran, *Un directeur éclairé à l'Académie de Jassy il y a deux siècles: Iosif Moesiodax*, în „Balkan Studies”, tom 7 (1966), partea II, p. 297-332, și Iosif Moesiodax, *Apologia. Partea I*. Traducere din limba greacă de Olimp Căciulă. Studiu introductiv, note și comentarii de Ariadna Camariano-Cioran, București, Editura didactică și pedagogică, 1977.

bibliotecile rusești²¹⁵. Îi datorăm și prima traducere în românește publicată în volumul *Sfântul Paisie de la Neamț, Cuvinte și scrisori duhovnicești. Selectate și traduse în limba română de Valentina Pelin*. Cu o prefață de Virgil Cândea, Chișinău, Editura Tipografia centrală, 1998, p. 28.²¹⁶ În originalul slavon este încă inedită.

Iată textul acestei epistole în traducerea Valentinei Pelin:

„CĂTRE PEACUVIOSUL DASCĂL, IEROMONAHUL CHIR NICHIFOR,

Bucură-te întru Domnul,

Din dragostea cea adevărată și nefățarnică, care pe însuși Dumnezeu îl are ca temelie, ai socotit despre noi, o, sfințite și cinstite cap, și mai presus decât s-ar cuveni. Ți-ai închipuit precum că la noi s-ar afla mulți asemenea bărbați, care, împreună cu scrierile și cu poruncile Domnului și cu faptele cele bune, ar fi putut și cu lucrul, și cu cuvântul a-i învăța pe copii, chip și pildă făcându-li-se lor prin viața lor întru totul înțeleaptă și cu trezvie, pe care-i cauți, iar mai vârtos îi cauți pe la noi pentru acest lucru Iașii²¹⁷, maica cetăților acestui pământ iubitor de Hristos.

Iară noi cunoștința noastră spre mărturie o punem iubirii tale de Dumnezeu, arătându-vă cum că nici până acum nu se află asemenea bărbați, precum cuvântul îi cere și dumneavoastră, ca să fie îndestulați la acest lucru. Căci deși ne-am adunat întru numele lui Hristos în spițerie, adică în viața cea de obște către adevăratul tămăduitor de suflete și trupuri Iisus Dumnezeu cu nădejde de tămăduire, ci suntem încă bolnavi și neputincioși, și încă din neputința noastră nu ne-am îndepărtat, încă put și putrezesc din neîngrijire rănilile noastre sufletești, încă nu ne-am învrednicit de dorita sănătate, ca să fim îndestulați și pe alții să-i vindecăm. Sare suntem, din apă luată, și de vom fi iarăși în apă aruncați, ne vom topi prin patimi. Cărămida omului nostru lăuntric de nu va arde cu focul Duhului, ca să putem adaosul apelor a-l primi, și să nu se risipească. Încă nu avem aripi, precum porumbița Duhului, ca să putem, în vâltoarea păcatelor supărătoare dinaintea ochilor pe sine împingând, fără împotmolire în patimi, către limanul ceresc să zburăm. Ne înfricoșăm și ne cutremurăm a cuteza către cuptorul cel babilonesc al patimilor și plăcerilor, pe care l-ar fi putut în mijlocul oamenilor a-l aprinde asupra noastră acel din sine călău al Babilonului prin neputința simțurilor noastre, neînvrednicindu-ne încă de roua nepătimirii, să nu fim arși cumva, precum și acei din jurul cuptorului haldeilor.

Știm, o, fericite, deși în parte, ce este lumea din învățăturile de trei ori fericitelor părinților noștri, precum că este (cuvintele tale le preiau) „poftă trupească și deșertăciunea pentru avere, și voia diavolului”. Știm încă și aceasta, din aceleași învățături, că monahilor neputincioși cu sufletul, de folos le este fugirea din lume și de oamenii mireni, de vederea lor și ascultarea, și convorbirea cu ei, cu atât mai

²¹⁵ *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS*, Chișinău, 1989.

²¹⁶ Din inițiativa Înaltpreasfințitului Părinte Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, cele două volume s-au bucurat de o binevenită reeditare la Iași, la Editura Trinitas, ceea ce le-a făcut accesibile mai ușor și mai multor cititori decât ediția de la Chișinău.

²¹⁷ Cuvântul „Iașii” este o completare marginală.

mult viețuirea împreună. Pentru înălțimea desăvârșirii sfințeniei, noi nici a gândi nu suntem vrednici la acele ce sunt din fire în lume, iar cu cugetul în afară de lume, că pe unii ca aceia îi socotim a fi întocmai cu îngerii. Iară noi, în afara firii lumii fiind, suntem ticăloși în lume și aceasta o mărturisim înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor.

Știi, de Dumnezeu înțelepțite, câtă răutate a diavolului și a luptei lui celei de gând se întinde asupra tuturor oamenilor, mai vârtos însă asupra călugărilor ortodocși, iară cu atât mai mult asupra călugărilor, care cu lucrarea faptei celei bune mai presus de fire, prin feciorie și curățenie, se nevoiesc trupește a urma celor fără de trup. Și dacă asupra nevoilor lui Hristos, ce petrec în afara lumii, în pustii, o astfel de cumplită și neîncetată luptă se ridică, cu cât va fi ea mai mare asupra călugărilor ce petrec în lume? Căci câtă tărie sufletească și desăvârșită neîmpătimire trebuie să aibă aceștia și cea mai de pe urmă către Dumnezeu dragoste și credință și darul Sfântului Duh, ca să fie în stare, precum și cei trei tineri în mijlocul focului acelei cumplite lupte și ispite vrăjmașe, a-și păzi nedogorită fecioria și curățenia sufletului și trupului ca pe biserica lui Dumnezeu.

Noi de la acest fel de lupte ale gânditorului nostru vrăjmaș, ce întrece puterea noastră, fiind fricoși și slabi din fire cu inima, după cuvântul învățaturii sfinților noștri părinți, fugim și ne întoarcem în casa omului nostru cel lăuntric (și șezând într-însa, ne plângem neputințele noastre), temându-ne și cutremurându-ne, ca nu cumva, din neputința și slăbiciunea noastră, să dăm spatole vrăjmașului nostru, alunecând în patimile și poftele trupești, și vom înspăimânta inimile fraților noștri, ce vor să se mântuiască, făcându-le lor sminteală și piedică prin asemenea vătămător de suflet exemplu al nostru. Știm că dumnezeiesc și al dragostei lucru este a învăța pe copii, dar întrece puterea noastră și nădăjduim că pentru o asemenea lucrare a dragostei, de la noi, neputincioși, văzătorul de inimi Dumnezeu, știind neputința noastră, nu va cere.

Iară acestea toate, cine le cunoaște așa cu amănuntul, precum de Dumnezeu înțeleptirea ta, **căci și scrisoarea cea către ticăloșia noastră ca din partea școlilor ne-ai scris-o**. Drept aceea, rugăm dragostea ta de Dumnezeu să te înduri de neputința noastră și să ne lași să ne plângem păcatele noastre, **încă să înștiințați și episcopilor, cu înțelepciunea cea dată vouă de la Dumnezeu, neîmpăcarea noastră la un asemenea lucru**. Iar pentru această binefacere, ce se va face sufletelor noastre, veți avea răsplătire întru împărăția cerească, prin bunătățile ce s-au gătit celor ce îl iubesc pe Dumnezeu de la dreptul dătător de plată Hristos Dumnezeul nostru, cătră carele și noi, cei mai de pe urmă, ne aflăm rugători pentru sănătatea și mântuirea noastră.”

[Paisie starețul]

Întorcându-ne la cărțile tipărite de Nichifor Teotoke, trebuie să constatăm că ele aparțin, cu singura excepție a celor publicate în Rusia de conaționali frați Zosima în ultimii patru ani din viață, anilor petrecuți în Apus: la Lipsa, Viena și la Bratislava.

Avea 35 de ani în 1766 când văd lumina tiparului primele sale opere, care îl reprezentau în dubla ipostază de om de știință și om al Bisericii, și 44 când publică la Viena pe ultima dinaintea trecerii în Rusia.

Dacă de fizică s-a ocupat personal, îngrijirea cărții de predici și-a asumat-o un admirator care a ținut să-l asocieze și pe fostul dascăl din Corfu, căruia i-a tipărit o predică în același volum.

Titlul cărții este Λόγοι εἰς τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην τεσσαρακοστὴν μετὰ καὶ τινῶν Πανηγυρικῶν, ἐπιφωνηματικῶν καὶ ἐπιταφίων... în traducere completă *Cuvântări la Sfântul și Marele Post împreună cu alte câteva panegirice dedicatorii și funerare, compuse și pronunțate de către ieromonahul Nikifor Teotokis din Kerkyra și îndreptate cu grijă de către cel dintre ieromonahi Methodius Olympiotis cel din Agyra*. În Leipzig-ul Saxoniei, în tipografia lui Breitkopf, în anul 1766.

Volumul se deschide cu o pagină pe care este publicată:

„Epigramă la carte și la autorul ei, compusă de către preaevlaviosul și preaînțeleptul Iremias Kavvadias, ierodidascăl la colegiul obștesc din Kerkyra și dascăl preaiubit al autorului acestei cărți.

Eroul Nikiforos, fiul renumitului Stefanos

Îndreaptă prin cuvinte purtările celor evlavioși,

A luminat mințile neamului ca niște jertfe cu torțe,

Arătând cu siguranță prin dulci încercări

Astfel că iarăși acest orator dulce grăitor, în feacică lumină

Știe să redea clar vorbele.

Pline de sirene și de (păsări) fynix de mai presus de nori

A cărui mână purtătoare de jertfă a scris cu evlavie

Studiindu-le cu dorință cuvintele, preabunule,

Cu adevărat că pentru mine s-a săvârșit o minune.”

Pentru întâia oară fostul dascăl îl prezintă pe fostul său elev drept „luminătorul minților neamului”, anticipându-l astfel pe Alexandru Sturdza.

Dacă manualul de fizică era dedicat domnului Moldovei, acest rod al etapei corfiote din viața sa îl dedică patriarhului Ierusalimului, Partenie:

„Preafericitului, preaînțeleptului și slăvitului de Dumnezeu patriarh al Orașului Sfânt Ierusalim și a toată Palestina, stăpânului meu căruia mă închin, domnul domn Parthenios.

Excelentele virtuți și daruri care vă împodobesc în chip minunat sufletul vostru eroic, Preafericite Stăpâne, stănesc peste măsură respectul față de acesta și evlavie în sufletul meu cel smerit. Marea erudiție a acestuia din care curge și se varsă apă, dar nu din cea stricăcioasă și vremelnică, pe care cei care o beau au iarăși nevoie

de apă, ci nestricăcioasă și veșnic vie, de care cei care se bucură nu vor înseta în veac, după cum a spus Domnul în Sfânta Evanghelie. Apă a erudiției sale sunt preadulcile și preaînțeleptele învățături zilnice și sfatul neîncetat și foarte de admirat dat în particular, din care se obține mult și mare folos și mântuirea veșnică a oilor cuvântătoare ale turmei alese a Stăpânului tuturor și Domnului nostru Iisus Hristos.

Zelul cel peste măsură al acestuia pentru locurile de pelerinaj ale Sfântului Oraș Ierusalim, de care este mișcat, a disprețuit și bătrânețe și boală, și a îndurat cu bucurie atâtea eforturi și a vărsat cu mare mulțumire atâtea sudoare, mergând în chip apostolic din oraș în oraș, învățându-i pe toți și îndemnându-i la evlavie față de Locurile Sfinte, pentru ca apoi să le elibereze pe acestea, prin contribuția celor evlavioși, precum într-adevăr le-a și eliberat cu totul.

Și neamul ortodocșilor, în timpul vrednicei sale patriarhii și prin administrarea sa minunată, și prin multele sale strădanii și osteneli, s-a învrednicit să se laude iarăși că are toate Sfintele Locuri de pelerinaj, de care a fost mulți ani lipsit.

Apoi viața și traiul său cea iubitoare de Dumnezeu și cu adevărat pastorală, luminează și strălucește ca o lampă deasupra unui candelabru, emițând nu raze materiale, care să poată fi percepute cu ochii cei materiali și să se reflecte pe retina cea materială și astfel să stârnească în minte ideile date de lumină, ci prezintă virtuți spirituale, care traversează ochii cei nemateriali ai spiritului și ating chiar partea cea rațională a spiritului și nasc îndată în sufletul cel rațional și nemuritor zelul virtuții.

Faptele vestite, zic, care au făcut celebru în toată lumea numele preafericirii sale rânduite de Dumnezeu, mă îndeamnă să arăt în mod practic, cât de mare este considerația pe care i-o port, evlavie și respectul. Dovada este desigur mică, ieftină și smerită. Pentru că modestia acestei cărți pe care i-o ofer nu are nici o asemănare cu înălțimea erudiției sale.

Dar pentru că marea înțelepciune a sufletului său, știe să cântărească fiecare lucru, după căldura și ardoarea celui care îl oferă și nu după micimea și modestia a ceea ce se oferă, sunt sigur că va ține seama (de aceasta). Și de aceea, răsplătindu-mi această pornire fierbinte și (această) căldură, mă va include în rândul fiilor săi spirituali credincioși și între copiii săi iubiți.

Al preaînțeleptei și de Dumnezeu
slăvitei voastre preafericiri

smerit rob

NIKIFOROS IEROMONAHUL THEOTOKIS
cel din Kerkyra”

Urmează cuvântul înainte către cititor, în care găsim expusă concepția sa despre arta predicii și necesitatea unei cărți de predici în limba înțeleasă de toți, dar și o nouă dovadă că în Lipsca venea din școala sa corfiotă, unde predarea lecțiilor fusese aceea care-i ceruse cel mai mult timp, ceea ce-i putea scuza imperfecțiunile găsite de cititor: